

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

SZÁZNYOLCZVANNEGYEDIK KÖTET

(526., 527., 528. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1920

TARTALOM.

DXXVI—DXXVII—DXXVIII. SZÁM.

	Lap
GRÓF TISZA ISTVÁN EMLÉKEZETE. — Angyal Dávidtól	1
RÁKOSI JENŐ DRÁMAIRODALMUNKBAN. — Beöthy Zsolttól	31
GIOVANNI PISANO. — Ybl Ervintől	45
GRÓF TISZA ISTVÁN EMLÉKEZETE. — Költemény. — Lampérth Gézától	59
LA FONTAINE MESÉIBŐL. — <i>A bárány és a farkas.</i> — <i>A tölgy és a nálszál.</i> — <i>A két csacsi.</i> — Francziából, Jakab Ödöntől	63
SZEMLE: «Kommün.» — Balogh Józseftől	67
ÉRTESÍTŐ: <i>Dante Purgatoriuma.</i> Ford. Babits Mihály. — Radó Antaltól	74

GRÓF TISZA ISTVÁN EMLÉKEZETE.¹

Mennél inkább távolodunk attól a szörnyű pillanattól, melyben Tisza István meggyilkoltatásának hírért hallottuk, annál mélyebben érezzük a veszteség nagyságát. Vigaszt keresünk abban, hogy képét újra meg újra felidézzük emlékünkebe. Társaságunk ezt a feladatot olyan tagjára bízta, a ki elköltözött társunk megrendítő pályáját csak a közönség soraiból szemlélhette, a ki ezért arra kénytelen szoritkozni, hogy Tisza jellemének és sorsának rajzában személyes benyomások segítségével és az ékesszólás tehetsége nélkül keresse azt, a mi Tiszának oly felette drága volt, az egyszerű igazságot.

I.

Az életrajzíróknak azt a szokását, hogy hősük jellemvonásait az elődök lelki életével hozzák kapcsolatba, követni szokták néha a politikai ellenfelek is. Tisza István első minisiterelnöksége kezdetén egy leleményes ellenzéki képviselő, hivatkozván az erős kezű bihari administratorra, kételkedett az új kormányelnök nemzethűségében.

Tisza erre így válaszolt: «Hogy valakinek nagyatyja az alkotmányos korszakban aulikus volt, ezért ebben a házban fegyvert kovácsolni ellene nem lehet. Különbben, az absolutismus alatt egyik nagyatyámat halálra ítélték, atyám és testvére a csatatéren voltak s az egyik sebeitől borítva maradt a csatatéren.»²

Tiszát különösen sértette az a méltatlanság, melyet a lármás közvélemény atyja iránt tanúsított. El nem hervadó

¹ Felolvastatott a Kisfaludy-Társaság november 7-iki ülésén.

² 1903. nov. 28-iki beszéde a képviselőházban.

koszorút tett atyja koporsójára, midőn Szalontán, 1902-iki gondnoki székfoglalójában így emlékezett meg róla: «Keresztén volt a szó oly igaz, oly magos és mély értelmében, minőben azt, fájdalom, nagyon kevés emberről mondhatjuk el. Dicséret és jutalom nem csábította, gyűlölet és erőszak nem riasztotta el, földi hatalom nem tántoríthatta meg; saját hatalma nem kápráztatta el s a másé nem téríthette ki lelkiismerete által eléje szabott útjából.»

Ilyen ideál lebegett Tisza István előtt az apai házban. Volt némi hasonlóság apa és fiú közt; a fiú hangja, szónoki taglejtései és egyes fordulatai emlékeztettek atyjára, de a lényegben különbözött tőle. Tisza Kálmán, kinek anyja és nagyanyja Teleki leányok voltak, érdekes példáját mutatja a nőágon átöröklött ősi sajátságok feljulásának. Szakasztott mása volt Teleki Mihálynak, Apati mindenható tanácsosának. Két század választja el őket, de már külsejükben is van némi egyezés, egész valójuk egyformasága még feltünőbb. Mind a ketten heves kuruczok ifjúságukban, majd meghiggadnak és az udvarnak hívei lesznek. Egykedvűen tűrik a népszerűtlenséget és a rágalmakat. Okosan alkalmazkodnak, de ha kell, életüket is kockáztatják az ügyért, melyet szolgálnak. Egyenlő szívóssággal ragaszkodnak hatalmukhoz és a közügyhöz, mert a kettőnek érdeke naivul összefonódik érzésökben.

Bizonyára Tisza István egyéniségére is hatott a nőági ősök öröksége. Számba kell vennünk azt, hogy anyja egy régi, hatalmas germán nemzetségnek volt a sarja. A Degenfeldek ősi fészke Svájcban a Habsburg várnak szomszédságában épült; már a IX. században említenek egy harczias Degenfeldet, a kinek utódjai több ágra oszolva, a nagy hadvezérnek, herczeg Schombergnek vérével egyesülve, Európa különböző országaiban szerepelnek mint katonák és államférfiak. A zord harczosok, a komoly szavú ministerek és diplomaták csoportja mellett feltűnik a Tisza-család történetében egy rajongó, halvány ifjú, ki a «szelid lant tisztességére vágyódott». Tisza Domokos, Kálmánnak öccse, tizennyolczadik évében halt meg; költői kísérleteiről szólva, Arany János megállapítja, hogy Tisza Domokosban, ha «egészen kifejlik, a haza egyik koszorúsát fogta üdvözölni».

De ki tudná nyomon követni az emberi hajlamok s indulatok szeszélyes vándorútját egy család történetében végig a nemzedékek hosszú során? Elég az, hogy előttünk áll az eredmény, a változatos és dús örökséget összefoglaló egyéniség. Tisza István ez örökségét így részletezhetjük: magyar úri önérzet, erős politikai érzék, katonai erények, germán felfogása az állami élet fegyelmének, és oly hőfoka az érzésnek, mely költői csillámmal vonta be az államférfiu gyakorlati czélú küzdelmeit is.

II.

De még a családi történet kezdeténél is régibb időre kell visszamennünk, ha Tisza István egyéniségének legmélyebb gyökereit akarjuk fölfedni. Az ötödik században, a nagy hippói püspök, hitének és eszének lenyüggő erejével kifejtette a szentírásból a praedestinatio tanát. Isten — úgy mond Sz. Ágoston — akaratanak titokzatosságában helyezte el kegyelmének kincseit a saját akarata s nem a mienk szerint. Hiszen Szent Pál már megmondotta: Nem azé a választás, a kinek arra akarataja vagy, sem azé, a ki fut, hanem a könyörülő Istené. Az előre elválasztás tana Szt. Ágoston után is élt az egyházban, míg végre Kálvin János azt theologiai rendszerének középpontjába emelte. Zordon és titokzatos tanítása híveit istentől adott erejük teljes kifejtésére ösztönzi, hogy ez ismertetőjelen megbizonyosodjanak elválasztásuk felől.¹ A ki érzi elválasztását, Isten dicsőségét szolgálja tetteivel, felelősségérzete rendkívüli és a legnagyobb veszély sem zavarja meg az Úr akaratába vetett bizalmában. A Kálvin tételét valló nagy államférfiak, bármely nemzethez tartoznak is, a lelki rokonság feltűnő jeleit mutatják. Tisza István élete történetének egy-egy részlete elevenedik fel előttünk, ha Coligny Gáspár, Cromwell Olivér, Jan de Witt vagy Guizot életrajzait lapozgatjuk. Colignyt figyelmeztetik

¹ L. Tröltsch munkáit a protestantismusról a *Cultur der Gegenwartban* s másutt is; a magyar irodalomban Antal Géza: *Tanulmányok*.

arra, hogy veszélyben van élete IX. Károly udvarában, maga is ismeri a veszélyt, de Párisban marad és a Szent Bertalanéj első áldozata lesz. Cromwell e szavakkal kergeti szét a hosszú parlamentet: «Legyen vége a ti fecsegésteknek». Jan de Witt szembe száll egy népszerű áramlattal, mire a hollandiak meggyűlölik és egy szerencsétlen háború következményeiért igazságtalan módon felelőssé teszik. A hágai csőcselék vadállati dühvel koczolja fel a legigazibb hollandi hazafit.

Lajos Fülöp minisiterelnöke, Guizot, a parlamenti többségre támaszkodva s daczolva a forradalomra izgató ellenzékkel, mindvégig helyén marad és visszautasítja a választójog kiterjesztését. Ezek a férfiak magános lelkűek, nehéz őket útjukból csak kevéssé is eltéríteni; mintha érzezből volnának. Ilyen volt Tisza István is. Büszkén emelt fővel, de Isten előtt alázatos lélekkel járt az emberek közt. Vallásos hite nem csupán a nevelés által volt lelkébe oltva, de ki is küzdötte azt, hogy a saját szavait idézzük, mindazzal a kísértéssel szemben, a mit culturális téren is jelent a modern élet a keresztyén emberre nézve. És hite kiállotta a tűzpróbát.¹

III.

A magyar iskolákon megkezdett tanulmányok kiegészítése végett Tisza István 1877 őszén tizenhat éves korában a berlini egyetem hallgatója lett. Itt töltött egy évet, majd az 1879-iki téli féléven át [a heidelbergi egyetemen tanult. Nagy eseményeknek volt ez idő alatt tanúja Németországban. Berlinben volt az 1878-iki congressus idején, midőn Bismarck tekintélye előtt egész Európa meghajolt. A kancellár ekkor pályájának jelentékeny fordulójához jutott. A birodalom belügyei most mélyebben érdekelték, mint 1871 óta bármikor. Az indirect adók, majd a védvám által a birodalmi pénzügyeket akarta megszilárdítani, hogy a particularismus erejét gyengítse. Ellenállása megghiúsította a centrumnak és a haladó pártnak azt a kívánságát, hogy a német birodalom felvegye a parlamentarizmus kormányformát. Hödel és Nobiling

¹ Elnöki megnyitó a Prot. Irod. Társ. díszgyűlésén. 1917.

merényletei I. Vilmos császár ellen figyelmeztették Németországot a socialismus veszélyeire. Volt elégtelenség és pártviszály a német birodalomban, de az ifjú Tisza kedélyére mély benyomást tett a német birodalom rohamosan emelkedő hatalma, az erkölcsi szigor és fegyelem, melynek példáit mindenütt látta s először is az egyetemeken. Sokszor emlegette később is, hogy a német egyetemek tanári szobáiból, mihelyt egy negyedét ütött az óra, Európa legelső celebritásai egyszerre indulnak el tantermeikbe és e látványnak milyen fölemelő a hatása. Bámulta Bismarck diplomatiái lángeszét, nagy jártasságra tett szert a Bismarck-irodalomban, de azt nem mondhatni, hogy mindenben követendő ideáljának választotta a kancellárt.

A gazdasági, a társadalmi, a belső s részben a külső politika kérdéseiben nem helyeselte Bismarck irányát, de a német egységért vívott küzdelmeit feltétlenül magasztalta s mélyen vonzódott egyéniségéhez, mely olyan volt, mintha a Nibelungen-ének hősei közül kelt volna életre, hogy genialis könnyedséggel mozogjon a XIX. századi cultura formái közt. Tiszát ez a vonzalom ösztönözte a *Sadovától Sedanig* című értekezés megírására. Tanáraitól sokat tanult, de nem esküdött mesterek szavára, sőt ekkor még nagyon is fiatal hévvel bírálta a legnagyobb tudósokat. Hallgatta Wagner Adolfot, Gneistot, de felfogásukkal ellenkezett; mélyebben hatott reá az angol nemzetgazdasági iskola, különösen Ricardo, kinek azt az elvét, hogy az «egyéni előny követése bámulatosan kapcsolatos az összességnek egyetemes jólétével» alkalmazza nemzetgazdasági fejtegetéseiben. Németországban volt, midőn I. Vilmos császár 1879-ben aláírta a német-osztrák-magyar szövetség oklevelét. Tisza azzal a meggyőződéssel hagyta el Németországot, hogy a birodalom ereje meg nem törhető és a vele kötött szövetség által az osztrák-magyar monarchia jövője szilárd alapra van építve. Ha sejtette volna ekkor, hogy a gyenge utódok mily hamar fogják eltékozolni az apáktól gyűjtött kincseket és hogy a katastropha hazáját is elsodorja!

Ezután több hónapot töltött Franciaországban, majd Angliában. A francziák rhetori szokásai, közéletük hiú izga-

tottsága annyira nem illettek természetéhez, hogy szinte elfedték előtte a nemzet értékes tulajdonságait. Annál jobban érezte magát Angliában. Nagyon megszerette az angol társadalmi életet, nem győzte csodálni az angol közszellem erejét. «A nemzeti eszme» mondja egyszer Angliáról, «a maga minden alacsony egyéni önzésén diadalmaskodó fenségében nemesebben, ragyogóbban nem jelenhet meg sehol.»¹ Angliában gyökerezett meg lelke mélyéig a parlamentaris kormányforma szeretete. «A parlamentaris kormányforma — úgymond — a jelenkor nemzeti közéletének az a formája, a mely szabadságot és rendet, egyéni szabad mozgást és szervezett nemzeti erőt a legtökéletesebben egyesít magában.»² Boldog büszkeséggel töltötte el lelkét az a remény, hogy Magyarországot e kormányforma hamisítatlan épsége fel fogja virágoztatni. Ez ifjúkori útjaiban lelkiismeretes alapos-sággal készült a közpályára.

IV.

Mert korán érett ifjú volt. Már tizenöt éves korában Ausztria és Magyarország viszonyát oly világosan, annyi politikai belátással fejtegeti, hogy e tekintetben sok őszhajú honatya is tanulhatott volna tőle.³ Izmos, táplálékra éhes értelmisége megbirkózott a legnehezebb tárgyakkal is. Ismereteinek terjedelme tiszteletet parancsolt. A nemzetgazdasági szaklapok nagyrabecsült munkatársa volt, az ujabbkori, s különösen az angol ujabbkori történet ismeretében kevesen versenyeztek vele. Magasrangú katonatisztek csodálkoztak a hadtörténetben való jártasságán, az állami élet minden ágához szakértelemmel szólt.

A magyar közönség bizonyos idogenkedéssel fogadta azt az író-t, ki még igen fiatalon az adóáthárítás elméletével lépett fel, majd agrárpolitikáról írt, a valutáról, a húsdrágaságról, a búzaárak csökkenéséről elmélkedett s a magyar

¹ Az angol főrendiház válsága. *Magyar Figyelő* 1911.

² Egy kis tarlózás az angol parlamentarismus mezején *Magyar Figyelő* 1912.)

³ Egy barátjához írt levelében.

költségvetések számoszlopaiból igyekezett tanulságokat lefejtetni. Mindez rideg, egyoldalúan kiművelt értelmiség foglalkozásának látszott. Még őszinte tisztelői közt is voltak, kik az emberismeret és a phantasia hiányát vetették szemére. Mindezeket más szempontból kell néznünk. Emberismeretét nem kell a nagy léleklátók dæmoni erejéhez mérnünk. Nagyon bizott a józan ész hatalmában, a tömegek szenvedélyeinek csapongásai iránt kevesebb érzéket mutatott. Lelkének rendkívüli előkelősége nem vette észre az alacsony indulatú emberi okosság fogásait, vagy nem törődött velök. Történeti jellemrajzaiban, nekrologjaiban, polemiáiban sok lélektani érzék nyilvánul. Általában jól tudta, hogy mit kell az emberekről hinnie és e téren is erkölcsi érzéke eléggé megbízható kalauza volt.

Könnyű észrevennünk gazdasági fejtegetései mögött is a hazafias szenvedély nagy hevességét. E szenvedélye teszi néha érdekessé polemiáiban, nem mintba személyét sértené az ellenmondás, hanem mivel lelkén melengetett eszméit félti. Eszméit gazdag tapasztalatai és ismeretei köréből oly logikával fejti ki, melyben több az egyenesen célratörekvő erő, semmint a dialektikai hajlékonyság. Logikájának e módja, szenvedélyének ily hevessége által egynémely eszméje lelkében kiváltságos helyre, mintegy szentélybe jut s ott el van zárva az élet durva érintésétől.

Van bizonyos phantastikus színe az ilyen lelki életnek. Nem is igen lehet meg phantasia nélkül az olyan államférfiú, a ki új irányt szab egy nemzetnek, még ha a sors el is tiltja attól, hogy ez irányban az ígéret földjére vezesse.

Tisza értekezéseiben a magyar nyelvnek tiszta bősége és ereje, a szerkezetnek világossága a szerző æsthetikai érzékének biztos jelei. Essayi közül a legkiválóbb, a Barras emlékiratairól szóló, a kor és egyén rajzának élénksége, eredeti felfogásának emelkedettsége miatt e nemben irodalmunknak legjelesebb alkotásai közé tartozik. Fogékony volt a szép iránt a természetben és a művészetben egyaránt. «Őt — úgy mond — extasisba ejtette a magyar alföld téli és nyári színpompája, a délelőtti napfény életre keltő ragyogása s a közelgő est páráin átszűrődő napsugarak mistikus harmoniája.»

A tájfestőtől azt követelte, hogy éreztesse velünk a természet színompóját és harmoniáját és ne bosszantson fel-talakodó subjectivismussal. Képzőművészeti æsthetikáját e szavakban foglalja össze: «Lelke egész erejével objectiv akar lenni minden e névre valóban méltó igazi művész». Az egyéniség túltengését a költészetben sem szerette. Petőfit nem igen bírta megkedvelni, annál többre becsülte Arany Jánost. Vörösmartyt a Merengőhöz költőjének nevezte, Arany költeményei közül leginkább szerette a *Kertben* címűt. A lyrai költőtől ugyanis azt kívánta, hogy férfias eszméket, életbölcsestől öltöztessen választékos nyelvének díszes köntösébe. Azt hitte, hogy a művészet országában eléggé tág tere van a subjectivismusnak a zenében. Beszél Beethoven lelkének mélyeséges költői ihletéről».

A legnagyobb hévvel és elragadtatással fejtegeti a magyar népzenenek «utólérhetetlen költői báját és mélyességét». A magyar földnek, a magyar nemzeti léleknek produktuma ez, mely a cigányban csak megértő kedélyre talál. «Őh pedig a szilaj életkedvvel s borongó bánattal telt emberi szívnek, az emberi érzelmek és szenvedélyek egész tárházának milyen gazdag, milyen gyönyörűséges megnyilatkozása a magyar zene».¹

Fajszeretetének egész költészetét tárja ki, midőn azokra a barna zenészekre emlékszik, a kik az ő fiatal korában megindították magyar szívét művészi játékkal. Gyönyörűséggel telt a magyar népdalokban is, ha jó érzést és humort talált bennök. Nem hizelgett a magyar népnek, de szívéből szerette, hiszen tulajdonkép egy volt vele, ha nézzük aczélos idegeit,² friss, szeretetreméltó közvetlenségét, népies humorát és hamisítatlan magyar beszédét. Gyakran irt igazán népies, a magyar nép eszejárásához alkalmazkodó, kitűnő politikai cikkeket, hogy kimélyítse a hatást, melyet szónoklatai által kívánt elérni.

Nem tartozott azokhoz a szónokokhoz, a kik bárminő themáról váltakozó hangnemben tudnak beszélni, a kik phan-

¹ Tisza æsthetikai nézeteire nézve l.különösen a *Magyar Figyelő*-ben közölt különféle cikkeit.

tasiájuk röptével, a közönség elfogult érzelmeire való művészi számításal zajos sikereket érnek el. De nem ijedt meg az ilyen szónokoktól. «Én elememben érzem magamat az erős parlamentarizmus csatáiközött» — mondja egyszer. Nem igen hagyott támadást válasz nélkül s volt parittyája a Góliáthok számára is. Egy-egy hirtelen ötlettel sok felfújt okoskodást pattantott szét, sok hamis fényben csillogó gondolatot tört darabokra érveinek kalapácsával. De általában egyszerűen fejtegető szónok volt, nem akart ragyogni, nem akart félrevezetni, hanem megvilágította a tárgyat becsületesen, néha szinte dissertatiókat mondott. Csak akkor volt nagy szónok, a mikor hazafias szenvedélye fellobbant, a mikor szívének teljességéből szólt szája. Ilyenkor hatalmas tűz áradt ki szavaiból, messzire világító és örökké melegítő.

V.

Midőn Tisza István a politikai pályára lépett, azt vette észre, hogy Deák hagyományait, az 1867-iki kiegyezés szellemét, sőt intézményeit is védenie kell nem a magyar nemzet ellenségeinek, hanem magának a magyar nemzetnek támadásai ellen.

Csudálatos jelensége ez a magyar történetnek. Támadtuk azt, a minek örülnünk kellett volna, támadtuk azt, a mit ellenségeink irigyeltek tőlünk, támadtuk erőnknek és nagyságunknak forrását és nem láttuk ellenségeink arczán a lenéző és kárörvendő gúnymosolyt.

Pedig az 1867-iki kiegyezés valóságos remekmű volt magyar szempontból, úrrá tette a magyart a Kárpátoktól az Adriáig, csak egy-két áldozatot követelt tőle, olyanokat, melyek az önrendelkezés nagy adományához képest nem voltak jelentékenyek.

Azonban a magyar nép nem szerette Deák művét, mert 1867 nem volt 1848. A népre varázserővel hatott a jobbágy-felszabadítás évének emléke; érezte, bár világosan kimagyarázni nem tudta, hogy 67 valamiben eltér 48-tól és ezért hallgatott azok szavára, a kik előtte 48 dicsőségét vonultatták fel Deák bölcsesége ellen. Ezek a vezetők nem magyarázták meg a nép-

nek, hogy az 1848-iki törvények is elismerték a közös-ügyeket, de mivel a törvény sebtében készült, nem gondoskodott kellően azoknak kezeléséről. Megalkotta a magyar hadügy-ministeriumot s a magyar külügyministeriumot, de hogy mikép működjenek együtt a *pragmatica sanctio* által Magyarországgal összekapcsolt örökös tartományok ministereivel, arról nem gondoskodott. E rendezetlenség volt főoka a nagy összeütközésnek és Deák okulva a történet tanulságán, helyreállította ugyan az 1848-iki törvények lényegét, de szabályozta a közös-ügyek kezelésének módját. Tisza István népies nyelven magyarázta meg a különbséget 48 és 67 közt az *Igazmondó* olvasóinak. «1867, úgymond, nem megrontása a 48-nak, hanem biztosítása, kiépítése, végleges diadalra juttatása s a mint közkincese a 48 az egész magyar nemzetnek, azonképpen kellene a 67-iki műhöz is megnyugvással, megelégedéssel, hálátelt lélekkel ragaszkodnia az egész magyar nemzetnek! »¹

De nem az igazi 48-asok voltak a 67-es alkotásnak legveszélyesebb ellenségei. Ők hiában hirdették azt, hogy Magyarország elszakadhat Ausztriától veszély nélkül, vagy talán még szövetséget is köthet legádázabb ellenségeivel.

Ezt a bölcseséget a magyar intelligencia többsége nem akarta elhinni. De egyszerre, körülbelül a 80-as évek vége óta, a 67-esek táborából kezdtek hirdetni, hogy Deák nem gondolta végleges munkának a kiegyezést, hogy azt fejleszteni kell és ki kell zsákmányolni, különösen a közös hadseregben nemzeti vívmányok által, a nemzeti politika fejlesztésére. És e vívmányokat, ha a szép szó nem használ, ki kell csikarnunk az uralkodótól parlamenti harezok által.

Ez eszmékből nagy küzdelem keletkezett, melynek személyes momentumait érinteni most nem volna helyén. Sőt rá kell mutatnunk arra, hogy a közös intézmények, de különösen a közös hadsereg ellen keletkezett magyar mozgalom kapcsolatban volt európai áramlatokkal. A nemzeti érzés, melyet Európában a napoleoni háborúk ébresztettek öntudatra, egyre fokozódott a XIX. században, míg végre annak utolsó

¹ *Igazmondó*, 1914. január 3.

tizedeiben az imperialismus szenvedélyéig emelkedett. Ez a szenvedély megszállotta Európa legnagyobb és legkisebb nemzeteit s nálunk is nagy erővel jelentkezett. Nem is tudtuk, hogy minő delejes áramok hatása alá jutottunk, egyszerre csak szűknek érezte a magyar intelligencia is a 67 kereteit, régi divatú táblabírának nevezgették Deák Ferenczet, a ki nagy kényelemszeretetében nem bírta kihasználni a politikai helyzetet. Szerencsére az új nemzedék a maga friss eszével tovább lát a megyeház kapuján és ki fogja erőszakolni Bécestől a 67-es kiegyezés keretében a magyar vezényszót, vagy legalább is a magyar századnyelvet. A nemzet meg volt igézve, mereven a vívmányokra szegezte szemét; nem látta, nem hallotta, hogy kívülről mérges kigyók nyujtózkodnak feléje és farkasok üvöltenek kerítése táján.

Tisza megdöbbsent e látványon és odaállott erős gátnak az ár elé; bölcebbnél-bölcebb és szebbnél-szebb szavakkal hirdette, hogy elvesztünk, ha fel nem ébredünk az igézetből, hogy elrontjuk Deák Ferencz alkotásának leglényegesebb értékét a magukban véve becses vívmányok hajhászása által. Ezért érte őt az a vád, hogy nem volt jó politikus, mert ifjúkora eszméihez állhatatosan ragaszkodva, nem értette meg a változó koreszméket. Pedig ellenkezőleg e téren ő jobban értette meg korát, mint bárki kortársai közül. Nagyon jól tudta, hogy Deák és Andrássy már megcsinálták a magyar imperialismust.

Az ő munkájuknak értelme az volt, hogy egyetértve a dynastiával, nem bántva a közös hadsereg egységét, sőt annak fejlesztéséhez hozzájárulva, a 9—10 milliónyi magyar uralkodni fog az egész monarchiában. Mert a 67-es kiegyezés az egész monarchiában leginkább a dynastiának és a magyarságnak közös érdekét elégitette ki, s így a dynastia, mihelyt legyőzi a százados ellentétekből visszamaradt bizalmatlanságot, a 67-es szerződéshez ragaszkodó magyarra fog támaszkodni. Ellenben ha a magyar e szerződés kötelékét tágitni akarja, ha a hadsereg egységét s a többi közös intézményét is bontogatja, a magyarság ellenségei a monarchiában vérszemet kapnak, a dynastia régi bizalmatlansága feléled s a magyarság fényes positiójából ki van verve. Ezért ajánlották

Deák és Andrássy mind halálukig, hogy a magyar ragaszkodjék az 1867-ben kötött kétoldalú szerződésnek még a betűjéhez is. Sajnálunk kell, hogy Tisza, ha nem csalódunk, Szilágyi Dezsőnek, a nagy közjogi szóművésznak hatása alatt, nem ismerte el a 67-es kiegyezés szerződésszerű jellemét, de máskülönbön remekül védelmezte Deák és Andrássy alkotásának lényegét. Rámutatott arra, hogy a 67-es kiegyezés befejezte a sérelmi korszak politikáját, hogy alapot teremtett, melyen «építő nemzeti politikát» fejleszthetünk. Kimutatta, hogy a királylyal egyetértve csendesen, izgatás nélkül is megmagyarosíthatjuk a közös hadsereg magyar részét, de nem szabad megakasztanunk annak kifejlődését, mert helyzetünk Európában veszélyes és a közös hadseregnek egyik legfőbb rendeltetése az, hogy a mi érdekeinket védelmezze.

Már 1889 januárjában, 28 éves korában mondotta e prófétaí szavakat: «Közéletünknek egyik legsötétebb vonása az a rendszeres, elvakult izgatás, mely a hadsereget és a nemzetet állítja egymás ellen... Idestova 12 esztendeje annak, hogy hol közelebb, hol távolabb jövőben kísért bennünket egy nagy európai háború veszélye és szelleme. Nekünk készen kell lennünk és pedig a békében kell elkészülnünk a háborúra. S ha az a háború kiüt, ... az nem lesz gyermekjáték, s igen könnyen fejlődhetik élet-halál-harczczá a magyar nemzetre nézve.»

Ezért sürgette Tisza a hadsereg fejlesztését, ezért küzdött a vívmányok politikája ellen. Ki akarta ragadni a magyar politikát a sérelmi korszakból, melyben elég sokáig vesztegelt és meg akarta szilárdítani egyetértésben az alkotmányos érzésű Ferencz József királylyal a valódi-magyar imperialismust.

«Volt-e Mátyás király napjai óta — kérdi Tisza 1904-ben jogos nemzeti büszkeséggel — csak egy pillanat is, midőn a magyar nemzet annyi joggal, annyi szabadsággal rendelkezett és akarata annyi súlylyal esett volna a világesemények mérlegének serpenyőjébe?» mint most.¹ Ezt az állapotot kívánta Tisza fenntartani. Jobban értette tehát a maga korát, jobban átérezte a multat és a jövőndőt, mint a vívmányok bajnokái.

¹ Ugrai levél.

VI.

A vívmányok politikájának leghatalmasabb eszköze az obstructio volt. Az obstructiót Tisza nem csak ezért gyűlölte. Az obstructio meghiusította az okvetlenül szükséges katonai reformok idején való életbeléptetését; lehetetlenné tette a parlamentarismust, a mely nélkül Tisza nem birt elképzelni független nemzeti életet, elősegítette a foederalismus vágyát Ausztriában, hiszen nyílt titok volt, hogy a trónhoz legközelebb álló főherczeg gyűlöli a dualismust; az obstructio aláásta a tekintély uralmát, melegágya volt a forradalmi szellemnek, kiölte — mint Tisza mondotta — «az ifjúságban a bizalmat a nemzet szabad intézményei iránt és lelkébe öntötte a sivár politikai nihilismust.»¹ Az obstructio megrendítette a külföldön az egész monarchia tekintélyét; az a hit, hogy a dualistikus monarchia Európának második beteg embere, egyrészt az obstructio miatt terjedt el az ententenak és csatlósainak fővárosaiban. Szóval az obstructio valóságos anarchiába sülyesztette az országot. Mind ez untig elég ok volt Tiszának arra, hogy elhatározza az obstructiónak letörését. Kiválóbb politikai ellenfelei egyetértettek vele az obstructio elítélésében, de azt hitték, hogy a veszedelmet, szépszerével, alkudozással, türelemmel is meg lehetne előzni. Azonban a coalitio uralma alatt kitört obstructio nyilvánvalóvá tette, hogy Tiszának volt igaza, midőn azt hirdette, hogy itt olyan betegséggel van dolgunk, melyen csak az erőszakos operatio segíthet.

Tisza érezte, noha rendszeresen ki nem fejtette, hogy az obstructio nem egyéb, mint kiújulása a nemzet régi, százados bajának. Küzdöttek a fegyelmetlenség szelleme ellen már az erőskező magyar nemzeti királyok, sőt a nemzeti felkelések vezérei is. Azonban a betegség soha sem volt oly veszedelmes, mint a szó és a sajtó korlátlan szabadságának korában. Halálos elszántság kellett ahhoz, hogy vállalkozzék valaki ily körülmények közt a népszerű obstructio erőszakos letörésére. Miután Tisza kimerítette a türelemnek és a leg-

¹ 1898. nov. 11-iki beszéd,

ritkább ékesszólásnak minden eszközét, istenre bízta a sikert és elindult a súlyos kötelesség útján. «Százszor inkább morzsolatom magam össze az események által», — mondotta ekkor — «semhogy a tétlen félreállítás vagy a gyávaság vádját kelljen a lelkiismeretemen elviselnem».¹ Neki is, mint Sophokles írja Antigonéről, «meleg szíve volt, vért fagylaló tettek».

Egy nem sikerült kísérlet után másodszor is kardot fogott és övé volt a diadal. Az a páratlanul hősiesség, melyet a magyar nemzet jó geniusa nevében a fegyelmetlenség ősi átka ellen vívott, késő nemzedékekben is a csodálat és lelkesedés érzetét fogja felkelteni.

VII.

Szász Károly Tiszát Széchenyi legkiválóbb tanítványának nevezi. Beöthy Zsolt is keresi a kapcsolatot Széchenyi és Tisza közt, noha rámutat lelki életök nagy különbségére. Valóban lehetetlen Széchenyit mellőznünk Tisza pályájának vizsgálatában, noha Tisza ritkán hivatkozik Széchenyire és e hivatkozásokból sem vehető ki, hogy elmélyedt volna Széchenyi életének és műveinek tanulmányába. Többször hivatkozik Deákra, a kinek erős jogérzetéért, mérsékelt s mégis szilárd közjogi felfogásáért gyermekkorától lelkesedett.

Mindamellettt Tisza a nélkül, hogy sokat tanult volna Széchenyitől, mindenütt az ő nyomán jár. Mint Széchenyi, ő is azt tanította, hogy Magyarország csak egy nagyhatalomnak, az osztrák-magyar monarchiának keretében maradhat meg és élni érdemes élete megszakad, ha e keretből kibontakozik. Mind a ketten tanították, hogy a magyar, ha jobbik eszén jár, uralkodni fog a monarchiában. Mind a ketten hű royalisták voltak a nélkül, hogy az elfogult udvari körök bizalmát megnyerhették volna. A bécsi centralisták Tiszát forradalmi szándékokkal gyanúsították és jól látták, hogy Tisza igen félelmetes volna egy forradalom élén. ◦

A nemzetiségi kérdésben Széchenyi és Tisza felfogása

¹ 1904. július 18.

tökéletesen egyezett. Tisza alkudozott a nemzetiségekkel, óhajtott, hogy ne érezzék magukat a haza mostoha gyermekeinek s különösen a nyelvi kérdésben kimélni akarta őket. Azt kívánta a magyar társadalomtól, hogy erkölcsi és politikai felsőbbségének vonzó erejével kösse magához a nemzetiségeket. Tisza a nélkül, hogy átkölcsönözte volna, még a «vonzó erő» kifejezés használatában is találkozik Széchenyivel. Széchenyi és Tisza egyaránt haragudtak a meddő közjogi vitákra, mert a nemzet gazdasági és culturalis erejének kifejtése által akarták biztosítani a jövőt. Széchenyi óvta a nemzetet a szív politikájától, vagyis a politikai szenvedélynek a megfontolás feletti uralmától. Tisza ugyane gondolatot így fejezi ki: «A sors szélvészodorta száraz falevélként sepri a nemzeteket végzetük felé, ha a higgadt megfontolás s a hazafiúi kötelességérzet szavát elnyomja bennük a szenvedély.»¹

Széchenyire hatott a XVIII. századi rationalismus és a szent szövetséggel szemben feltámadt európai liberalismus, valaminthogy Tisza is liberalisnak mondotta magát. S mégis mind a ketten minden politikai és gazdasági kérdésnél legelőször is azt nézték, hogy mit kíván a magyar faj érdeke.

«Egyes ember» — mondja Tisza — «feláldozhatja a maga énjét eszmék és czélok szolgálatában. Nincs eszme és nincs cél, melyért nemzetemet feláldozhatnám.»²

Sokszor félreértették Tisza liberalismusát. «A szabadelvűség» — mondta Tisza — «nem a phrasis uralmából áll. Ne azt nézzük, benne van-e valamely eszme azon népszerű katekismusban, mely a francia szabadelvű iskola sarktételeit foglalja magában».³ Nemzetgazdasági tanulmányaiból merítette a gazdasági szabadság elvének szeretetét, de nem akarta az elvet Magyarországon korlátlanul alkalmazni. «Mindig a legnagyobb hévvel tiltakoztam az ellen» — mondja egy beszédében — «hogy a liberalismus szent elve azonosíttassék azokkal a gazdasági irányzatokkal, melyek a gyengék iránti közönyösséget írták zászlójukra.»⁴ Ez elv következtében «nagy

¹ Választójogi tanulmányok. (*Magyar Figyelő* 1911.)

² 1910-iki beszédek.

³ *Az agrarius kérdésről.*

⁴ 1916. június 16-iki beszéd.

nemzeti érdekek» mondja azt, «hogy lehetőleg fokozzuk a falusi, saját gazdaságában élő, anyagilag, erkölcsileg független, erőteljes magyar családoknak számát. Ez kell, hogy vezesse a mi birtokpolitikánkat». ¹ Nemcsak a magyar kisbirtokosok osztályát kívánta gyarapítani, hanem egyáltalán vigyázott a magyar fajú földbirtokosok érdekeire. Az önálló vámterületet leginkább azért ellenzi, mert az átmenettel járó rázkódtatásokat a régi magyar földbirtokos sinylené meg és az átmeneti bajok megszűntével egy új, nem magyar földbirtokos osztály boldogulna. ² A hitbizományok fentartását is óhajtotta, hiszen «minden rombadülő úriházzal gyengül a magyarság positiója». ³

De az ellen tiltakozott, hogy agrariusnak nevezzék: a földművelés, ipar és kereskedés érdekei közt nem látott ellentétet, sőt érdekeik kapcsolatára nagy súlyt helyez minden fölmerülő gazdasági kérdés vitatásában.

Határozottan sikra száll a történetileg fejlődött felekezeti oktatás érdekében s általában követeli a történeti előzmények tiszteletét minden téren. Mégis szereti a liberális jelzöt, mert a liberális pártot a reformkorszakbeli ellenzék folytatásának tekinti és e névhez fűzi az újkori magyar történet legnemesebb hagyományait. Tiszának liberalismusa nem jelent egyebet, mint jogtiszteletet, mint a keresztyén erkölcs-tannak türelmes, néha igen is türelmes gyakorlati alkalmazását. Lényegében ily értelme van a Széchenyi liberalismusa is.

Széchenyi is hirdette, csak úgy, mint Tisza, hogy a magyar nemzetnek több fegyelemre van szüksége, ezért emlegeti, hogy a magyar összetéveszti a farkas függetlenséget a szabadsággal, emleget bizonyos baskir politikai módszereket. Széchenyi egész rendszere abból a felfogásból fejlődik ki, hogy a magyar államférfiúnak nevelnie kell nemzetét, hogy elő kell mozdítania mindazt, a mi fejleszti a nemzetet és el kell kerülnie azt, a mi feltartóztatja fejlődésében. Tisza is azt

¹ U. o.

² 1905. május 5-iki beszéd.

³ Az agrarius kérdéstről.

tartja, hogy a parlamenti anarchia veszedelmesen bomlasztó hatással van a nemzet lelkére. Az irodalomban és a művészetben is észreveszi az anarchiára ingerlő elemeket. A *Magyar Figyelő*ben írja, hogy «*Ády Endre úgynevezett költészetének értelmetlen bombasztja a lelki anarchiának, az ész és szív ürességének kócosz takarója.*»¹ Szinnyei Mersét azért dicséri, mert «*minden esetvonása diadalmas tiltakozás a művészet kontárkodó anarchiája ellen.*»²

A decadens irodalom és művészet csalogató czégére volt a radicalismusnak, a mely ellen Tisza szóval és tollal ép úgy küzdött, mint Széchenyi. Csakhogy Tiszának veszedelmesebb, nemzetközibb radicalismus ellen kellett harcolnia. Ez a radicalismus a politikai téren az általános választójog által akart érvényesülni. E kérdésben a nemzeti politikának sok szenvedélyes híve is csatlakozott a radicalisokhoz, mert hiszen nemzeti szokás az, hogy meghajlunk a népszerű jelszavak előtt, még akkor is, ha csak látszatra népszerűek. A nemzeti segédcapatokkal megerősített radicalis tábor nem csekély önérzettel figyelmeztette Tiszát az általános választójog tekintetében az európai áramlatra.

Ismerte Tisza is az európai viszonyokat, alaposabban foglalkozott az európai történettel és államtudománnyal, mint sok lármás sociológus, de mindig azt hirdette, hogy nem kell okvetlenül minden nyugati divatot követnünk, hogy olykor vérünket is megmérgezheti egy ital, mely más nemzetnek csak könnyebb főfájást okoz.

«*Igaz*» — így szólt egyik nagy beszédében 1914. márcziusában — «*hogy Európa népeit egy végzetszerű áramlat hajtja a politikai radicalismus felé; én nem tudom, ellentfogunk-e állani ennek az áramlatnak... de meg kell próbálnunk az ellenállást. Ha ezt a magyar szigetet, ezt a maroknyi kis nemzetet az Úr Isten fenn akarja tartani a jövőben is — meg kell adnia az erőt ennek a nemzetnek, hogy olyan áramlatoknak, melyek a halál lehelletét fújják reá, ellent tudjon állani, a míg nem késő.*»³

¹ 1912. Levél a szerkesztőhöz.

² 20,000 korona. *Magyar Figyelő* 1912.

³ 1914. márczius 6.

Az általános választójog követelésével szemben Tisza épen olyan taktikát követett, mint Széchenyi a felelős parlamentarismus kérdésében. Széchenyi elismerte, hogy politikájának végeztelje az angol rendszerű parlamentarismus megalapítása, de szerinte várnia kell a nemzetnek, míg megérlelődik erre a kormányformára. Tisza is azt mondta, hogy végső célja az általános választói jog,¹ de vigyázzunk, ne ugorjunk a sötétbe, gyarapítsuk lassanként a választók számát és várjuk meg a nagy tömeg politikai érettségének fejlődését. Először is a magyar ipari munkást akarta befogadni az alkotmány sáncaiba. Vajon nem vezették-e bizonyos illúziók abban, hogy a magyar ipari munkást az angol trade unionok tagjaihoz hasonlították politikai érettség dolgában és hogy egyáltalán lehetségesnek tartott angol parlamenti életet Magyarországon, azt nem vizsgáljuk. De az alapelv, melyből a választói jogért vívott harcban kiindult, az a gondolat, hogy «a parlamentarismus egyenesen lehetetlenné válik, ha a képviselőház küzdőterén nem a készség, tehetség és erkölcsi érték tekintetében legerősebbek kerülnek előterbe», általában igaz s különösen Magyarországot tekintve, szinte minden vitán felül áll.²

Az ellenállás, melyet Tisza az általános választói joggal szemben kifejtett, abba a hírbe hozta, hogy ellensége a munkásoknak. A rágalmozók kara harsány hangon hirdette, hogy Tisza, a sötétlelkű középkori lovag, nem szánja a szegény munkást. Az igaz, hogy Tisza az izgatókat, a kik nem a munkásosztályoknak voltak tagjai és a munkásokat felhasználták a magok érdekében, erős szavakkal ostromozta. De a magyar ipari munkás sorsával Tisza pályája kezdete óta a legmelegebb részvétellel foglalkozott.

Elősegítette az 1891-iki ipari és gyári munkások betegségyét biztosító törvény alkotását és ismételten figyelmeztette a közjogi álmok hüvelyezésébe elmerült magyar közönységet a socialismus problémáira.

Ma keserű tapasztalatok alapján átment már a köz-

¹ 1903. november 30-iki beszéde.

² Választójogi tanulmányok.

adatba az a felfogás, hogy Marx tanításai veszedelmes utópiák. De Tisza ezt már a 90-es években hirdette e szavakkal: «Úgy gondolom, a míg az emberi természet alapján meg nem változik, addig a magánvagyon és a magántőke fogja képezni a termelés, az anyagi jólét egyedüli biztos alapját, addig minden olyan terv és törekvés, mely ennek megváltoztatására irányul, mely legalább a termelésben felhasznált tőkére nézve bizonyos collectivista szempontot állít fel: merő utópia lesz, mely hiú ábrándokra és esetleg ártatlanul kiöntött vére vezet.»¹

Mivel e vérontást ki akarja kerülni, oly reformokat ajánl, a melyek által «azok sorsa, kik kizárólag munkájukra lesznek utalva, a jövőben emberhez mentől méltóbbá legyen.»²

Követeli a munkás testi épségének védelmét, elismeri a bérharcz jogosságát, ha nem erőszakos és nem sérti mások jogát, követeli a gyermek és anya védelmét, a kellő nevelés biztosítását a gyermek számára, a munkás sorsának biztosítását a betegség, baleset, aggkor és munkahiány esetére, a lakásviszonyok rendezését, kellő pihenés és szórakozás lehetőségének biztosítását, sőt kijelenti a következőket is:

«A socialismus gyűjtőneve alá esik minden olyan törekvés, mely a munkásosztály sorsának javítását állami és társadalmi eszközökkel, az államhatalom s a többi társadalmi osztályok rokonszenves támogatása mellett kívánja elérni. Ilyen értelemben véve, socialistáknak kell lenni mindnyájunknak.»³

De őt mégis antisocialis iránynyal vádolták és a munkások legveszedelmesebb ellenségének tüntették fel. Mert a sociologusok érezték, hogy Tisza socialismusa kielégíthetné a munkásokat és akkor ők hová lesznek. Pedig Tisza nem tapsokért beszélt, hanem minden szava őszinte szándéknak volt kifejezése. Fel akarta venni a munkásokat is a nemzet egységébe, hiszen végső politikai célja ez egységnek megteremtése. E végső cél, e magasztos cél, mint ő mondja, így

¹ 1897. febr. 9-iki beszéd.

² U. o.

³ Egyház és socialismus.

határozza meg: «Azon kell lennünk, hogy a felekezeti, nemzetiségi osztálygyűlölet és ellentét által ezer darabra széttagolt magyar nemzetet és társadalmat végre a nemzeti célok terén nagy szerves egésszé, nagy eszmék és nagy érzések által együtt dolgozó és élő szervezetté egyesítsük.»¹ Oly cél ez, melyért Széchenyi is feláldozta életét.

Tiszának e nagy célú szolgáló reformprogramja rendkívül gazdag volt és sokféle ágazó. Hogy mennyi valósult meg belőle kormányzása idején, azt majd kellő világításba fogja helyezni életrajza, melyet Horánszky Lajos szerető gondjától várunk. De hogy kevés az alkotás, mely nevéhez fűződik, annak több oka van. Az egyik az, hogy gondosan kívánta előkészíteni a reformokat s hogy az államháztartás teljes megszilárdulása előtt nem akart oly reformhoz fogni, mely a költségvetés mérlegét folytonosan rosszabbítaná. Azután a nagy rohamos átalakulásokkal majdnem egyenlő értékűnek tartotta a kormányzás részleteinek célszerű elintézését, a mint ő mondta, «az ügynevezett apró-cseprő miseriákon való segitést.» E tekintetben is egyezett Széchenyivel, a ki egy szederfa ültetését, egy társaskocsi célszerű berendezését, egy gőzhajó fedélzetének tisztántartását és több ehhez hasonlót egy egész kocsiderékre való programnál többre becsült.

És végül Tiszának, noha rendkívüli volt munkabírása és kötelességérzete, a parlamenti harcok miatt nem maradt ideje a közigazgatási, az adózási és több más állami és társadalmi reform végrehajtására. Itt kezdődik sorsának tragikumja. Hivatása az volt, hogy folytassa Széchenyinek művét, hogy a nagy újítóhoz méltó bölcseséggel és nemzeti érzéssel előre haladjon az «építő nemzeti munka» terén, de kormányra jutva, különböző anarchistikus jelenségek, azután a vívmányok politikája s az obstructio ellen vívott küzdelem lekötötték kezét és mikor méltán hihette, hogy végre szabad előtte az út, kitört az élethalálharc, melyet már 1889-ben megjósolt.

¹ 1910-iki beszédek.

VIII.

Nyugodtan és minden elfogultság nélkül kell tárgyalnunk azt a kérdést, hogy terheli-e Tiszát a felelősség bárminő mértéke a világháború megindításáért? Tartozunk az igazsággal Tisza emlékének és a reánk zúdult szerencsétlenség következtében hiteles, noha még kiegészítésre szoruló anyag áll rendelkezésünkre a felvetett kérdés tisztázására.

Gróf Berchtold a serajevói gyilkosság után rögtön elhatározta, hogy a monarchiának végleg le kell számolnia Szerbiával. Midőn e szándékáról értesült a német birodalom kormánya, II. Vilmos császár örömmel fogadta a gondolatot. Neki is, az volt a felfogása már 1914 július elsején, hogy Szerbiát haladéktalanul le kell törni. Kétségtelen, hogy II. Vilmost erre a felfogásra az aljas gyilkosság miatt érzett felháborodása is ösztönözte. [De nem csupán érzelmi mozzanatok hatottak reá.

A német vezérkar főnöke, Moltke főtábornok, biztos értesülést szerzett arról, hogy Oroszország, Franciaország és Anglia 1917-re támadó háborút határoztak el Németország ellen. Ezért Moltke szerencsés körülménynek tartotta volna a háború kitörését 1914 nyarán, mert szerinte Oroszország akkor még nem készült el a mérkőzésre, a francia hadsereg pedig az átszervezés állapotában volt. Az a háború, mely 1917-ben végzetes volna Németországra nézve, 1914-ben a siker reményével biztat, — így gondolta Moltke, egy nagy névnek szerencsétlen örököse. A német diplomácia tehát nem igyekezett mérsékelni Berchtold harcias hevét, sőt értésére adta, hogy a dualistikus monarchia bátran léphet fel Szerbia ellen s hogy bármi történik is, számíthat Németország támogatására. Tiszát meglepte Berchtold harcias szándéka.

Tisza már 1882-ben első irodalmi munkájában azt mondja, hogy «tiszán gazdasági szempontból többet árt, mint használ a legszerencsésebb háború is». * Keresztyén érzése is irtózott a vérontástól. Jól tudta, hogy Magyarország mit sem nyerhet egy háborúban, idegen területre nincs szüksége, sőt

* Adóáthárítás elmélete. 18. l.

egy idegen nyelvű területnek idecsatolása nehezítené helyzetünket. Ezért ellenezte Berchtold elhatározását. Először is megíúsította a külügyministernek azt a szerencsétlen szándékát, hogy Szerbiát jegyzék elküldése nélkül kell megrohanni. Tisza is belátta, hogy a monarchia tekintélye okvetlenül megkívánja Szerbia megfenyítését, de azt állította, hogy olyan erélyes, de igazságos követeléseket kell támasztanunk, melyeket Szerbia elfogadhat. 1914 nyarán a diplomatai helyzetet nem tartotta kedvezőnek reánk nézve; remélte, hogy később kedvezőbb körülmények közt vehetjük fel a harcot, ha ugyan ki nem kerülhetjük. Álláspontját így formulázta: meg kell elégednünk Szerbiának diplomatai megalázásával. Lehetetlen volt a dualistikus monarchia számára szerencsésebb formulát feltalálni. Ha 1914-ben egy Bismarck ül a magyar miniszerelnöki széken, csak úgy gondolkodott volna, mint Tisza. Az osztrák miniszerelnök, a közös miniszeres s a vezérkar főnöke mindannyian egyetértettek Berchtolddal abban, hogy Szerbiát élesen fogalmazott ultimatum által kell kényszeríteni a háborúra, csak Tisza ellenezte ez eljárást a német császár nem csekély bosszúságára.

Berchtold július 8-ikán figyelmeztette Tiszát arra, hogy a német császár határozottan várja a monarchia actioját: Szerbia ellen és Németországban érthetetlen volna, ha a monarchia ez alkalmat elmulasztva, nem mérne csapást az alkalmatlan kis szomszédra. De Tisza még ekkor sem engedett és még július 8-ika után is elegendőnek tartotta Szerbia diplomatai megalázását, abból a felfogásból indulva ki, hogy a monarchiának a saját érdeke szerint és nem Németország parancsára kell cselekednie.

E felfogás mellett maradt egészen július 14-ikéig. Akkor értekezvén gróf Berchtolddal, azután Hötzendorfi Conráddal, majd Tschirtshkyvel, a bécsi német követtel, ama meggyőződésre jutott, hogy az élesen fogalmazott ultimatum elküldése kikerülhetetlen szükségesség. Ez értekezletek részleteit nem ismerjük. De Tisza későbbi nyilatkozataiból és az 1914. júliusi diplomatai jelentésekből a legnagyobb valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy minő körülmények hatottak Tiszára, midőn eredeti felfogását megváltoztatta.

Először is a szerb sajtónak és a szerb diplomatáknak kifakadásából azt kellett következtetnie, hogy az egyszerű diplomatai megalázás módszere vagy nem sikerül, vagy nem lesz elégséges orvos-szer Szerbiának megfékezésére. De még e megfontolásnál is jobban hathatott reá Németországnak magatartása. A német diplomata bizonyára nem ok nélkül kívánja oly nyomatékosan a monarchia erélyes fellépését. Bizonyára nem idegenkedik a háborútól, bizonyára jó néven veszi az ultimatum elküldését, mert szüksége van arra szándékainak elfátyolozása végett. Ha most elszakadunk Németországtól, mikor az a mi méltóságunkat vérevel akarja védeni, az nem maradna súlyos következmények nélkül, aminthogy a német diplomata gyöngéden czéloz is bizonyos következményekre. Németország könnyen szövethetnék Oroszországgal és «semmiféle angol-francia segítség meg nem gátolhatná az orosz-német szövetséget a monarchia tönkretévesésében».*

Kitehette-e Tisza hazáját ilyen eshetőségnek? És honnan meritse azt a vakmerőséget, hogy a legfőbb katonai tekintélyeknek fegyvertechnikai részletekre alapított szakvéleménye ellenére tovább is ragaszkodjék a békés megoldás lehetőségéhez?

Körülbelül ilyenek lehettek a július 14-iki elhatározásnak okai. Annyi bizonyos, hogy Tisza ekkor igen súlyos okok hatása alatt változtatta meg felfogását. A ki két hétig egyedül állott ellen négy miniszter és a katonai körök háborús szándékának, az bizonyára jól megfontolta a kérdés minden oldalát, mielőtt nehéz lelki tusa után a háború mellett döntött. Előtte nem az a feladat állott, hogy praeventiv háború vagy a béke közt válaszszon, noha a praeventiv háborút sem lehet okvetlenül bármily körülmények közt kikerülni, hiszen vannak biztosan előre látott veszélyek, melyeknek megelőzésére ki szabad választani a kellő időt. Előtte e kettős kérdés volt felvetve: menjünk-e a német birodalommal együtt oly háborúba, melyre a katonai szaktekintélyek véleménye szerint most érkezett el az idő,

* Tisza István az idézett szavakat egy Réz Mihályhoz intézett 1917 szept. 7-iki leveléből idézzük. Kétségtelen, hogy így gondolkodott 1914 júliusában is, a mire akkor még több oka volt. (Szózat 1920. okt. 30.)

vagy ne menjünk a német birodalommal, s ez által felbátorítsunk magunk ellen minden Balkán államot, sőt elveszítsük hatalmas és egyetlen igazi barátunkat Európában. A praeventív háborút nem Bécsben vagy Budapesten, hanem Berlinben határozták el s a dualistikus monarchia vezetői megértvén a berlini határozatot, örömmel kaptak rajta, mert úgy látszott, hogy ez úton kimenekülhet a monarchia régen meggyökerezett bajokból.

Csak Tisza érezte a veszélyt, vonakodott egy ideig a német kormánynak alig kimondott, de érthető szándékát elősegíteni, azonban visszariadt a további vonakodás következményeitől. Kétségei közt megnyugtatta az a gondolat, hogy a német birodalom vezetői bizonyára megfontoltak minden körülményt, midőn oly politikára határozták el magukat, mely a birodalom jövőjét kockáztatja.

Fájdalmas volt elhatározása és jól érezte súlyát. Érezte, hogy van valami kényszerűség a helyzetben, melyet emberi akarat meg nem másíthat. Érezte, hogy e világtörténeti pillanatra jól illenek kedves költőjének szavai:

Nem mindíg ember, a ki sorsot intéz,
Gyakran a böles is eszköz, pusztá báb.

Volt annyi önmérséklete, hogy kimondatta a közös ministertanáccsal azt a határozatot, mely szerint a monarchia nem kíván jelentékenyebb területi hódítást Szerbiában. E határozattal Tisza magyar érdekeket akart megóvni a háború esetére, egyszersmind Oroszországnak aranyhidat akart építeni a visszavonulásra. Az ultimatum-politika ellenére is megpróbált minden eszközt a nagy háború kikerülésére.¹

Ezek után kár arról elmélkednünk, hogy miért nem mondott le Tisza a miniszerelnökségről az ultimatum előtt. Jól tudta, hogy nincs komolyan vehető magyar államférfiú, a ki az ő helyén más eredményre jutott volna a július 14-iki értekezletek után. És azt is érezte, hogy hazájának szüksége

¹ L. Kautsky: Die deutschen Dokumente zum Kriegaussbruch I, IV. Roderich Gooss: Das Wiener Kabinet und die Entstehung des Weltkrieges, 1919. és Fraknoi: Die ungarische Regierung und die Entstehung des Weltkrieges. Wien, 1919.

van reá a veszélyben. Mint gróf Klebelsberg Kunó mondja, «ha lombikban vegyileg akarnók összeállítani mindazokat a szellemi és erkölesi elemeket, melyeket egy háborús miniszterelnöknek magában egyesítenie kell; akkor erre a hivatásra így mesterségesen sem állíthatnánk össze más egyéniséget, mint a milyen a Tisza Istváné volt.»¹

IX.

A német vezérkar rosszul számított; az entente katonailag erősebb volt 1914-ben, semmint Moltke hitte. Diplomatai, de még katonai tekintetben is jobb lett volna elfogadni Tisza első gondolatát és megvárni az ellenség támadását. A központi hatalmak elvesztették a háborút már augusztus 4-ikén, mikor Anglia fegyveresen belé avatkozott. Anglia, Rómának utódja, meg akarta semmisíteni a német szárazföldi suprematiát és tengeri hatalmat. Már pedig Angliának «delenda est» ítélete ellen nincsen felebbezés. Az amerikai segítség csak siettette a döntést.

Tisza nem tartozott a vérmes optimisták közé, de nem is volt pessimista. Biztosan tudta már 1915-ben, hogy a középponti hatalmak le nem győzhetik ellenfeleiket, de azt hitte, hogy a német front meg nem törhető. Ezért egyrészt a német és osztrák külügyi kormányokkal szemben a békefeltételek mérséklését kívánta, másrészt kitartásra buzdította nemzetét. Remélte, hogy ha mi szilárdak maradunk s még békevágyunkat sem áruljuk el, az ellenséges országokban a közvélemény kényszeríteni fogja a kormányokat a reánk nézve elfogadható békében való megnyugvásra.

Ez optimismusa könnyen érthető. Forró szívvel ragaszkodott hazája területéhez s így nehezebben bírt megbárakozni a katastropha gondolatával, mint azok, a kik úgy dobták el a terület legnagyobb részét, mintha elviselt ruhájuk lett volna. Továbbá az illetékes katonai körök végletes optimizmusának hatása alól az intéző államférfiak ép felelőségük érzetében nehezebben szabadulhattak, mint mások, a kik fele-

¹ Elnöki megnyitó beszéde a Történelmi Társulatban. Budapest 1920.

lősség nélkül szemlélhették az eseményeket. Tisza még bizonyos skepsissel fogadta a katonai reményeket: kételkedett a tengeralattjáró-harcz sikerében. Hanem a némettség megtörhetetlen erejében ifjúsága óta feltétlenül bizott.

A német és magyar pacifisták kétségtelenül rontották helyzetünket, de győznünk amúgy sem volt lehetséges. Különbékét nem köthettünk. A különbeker német invasiót jelentett: az entente szívesen fogadta volna áldozatainkat, de lekötelező mosolyal arczán, végül mégis elosztotta volna területünket.

Nem volt más mód, mint fenéig kiürítenünk az Isten haragjával teljes poharat.

Szerencsétlensége volt a dynastiának és hazánkknak is, hogy az ifjú király elejtette Tiszát a háború alatt, állítólag az általános választójog miatt. Az általános választójog nem láthatta volna el kenyérral a lövészárkokat, arra sem volt jó, hogy lefegyverezze a sociologusok nagyravágyását és csak naiv lelkek hihették, hogy az entente a mi demokratikus átalakulásunkat jó békével fogja meghálálni.

Ha Tisza mindvégig a kormányrúdnál marad, úgy képzeljük, hogy a dolgok másképp alakultak volna. A katastropha közeledtének láttára bizonyára megfeszítette volna minden erejét a forradalmi kísérletek elnyomására és a magyar terület védelmére. A katonai védelem közben alkudozott volna az ellenséggel és ha nem is ér el jelentékeny eredményt, legalább megmentett volna bennünket attól a megszágyenítő tudattól, hogy az ezredéves területet nem védelmeztük akkor, mikor kimondottuk Magyarországnak teljes függetlenségét.

X.

Igaz, hogy az a rettentő gyűlölet, mely a háború alatt felhalmozódott Tisza ellen, megnehezítette volna helyzetét, még ha felülről támogatják is. A gyűlölet már a háború előtt kezdődött. Nehéz ma elképzelnünk, hogy a magyar közönség igen nagy része mennyire gyűlölte azt a férfiút, ki maga volt a megtettesült öszinteség, hazafiság és nagylelkűség s a ki szellemének kiválóságával is becsületet szerzett a magyar névnek.

Különböző társadalmi rétegek táplálták e gyűlöletet. Kezdve a legalsó rétegen. A Calibánokat természetök kényszeríti arra, hogy halálosan gyűlöljék a Prosperokat. És a Calibánokhoz csatlakozott sok átlagos szellemű jó magyar, a kik zokon vették nemzeti hiúságuk megsértését. Tisza lelkének hő szenvedélyével bízott ugyan nemzete jövőjében, de a magyart mindig kicsiny és elszigetelt nemzetnek mondotta, mely támaszra szorul. A nemzetek néha olyanok, mint a kényeztetett gyermekek, becéztetni szeretik magokat, vezetőjüktől azt kívánják, hogy az ő lelke is vegye fel hibáikat, hamar meggyűlölik azt, a ki felettük áll és erős kézzel önmegtagadó fegyelmet követel tőlük.

Tisza nem kereste a népszerűség osztogatóinak kegyét, pedig a magyar népre úgy hat a hirlap nyomtatott betűje, mintha varázsigé volna. Azután az oligarcha világnak gyűlölködő szelleme tovább élt az újkori parlamentaris korszak pártharczaiban. Hiszen Tiszában is volt pártszenvédély, mert pártja nélkül eszméit nem valósíthatta meg, de ő teljes joggal mondhatta magáról: «Nem vezet a gyűlölet szenvédélye, a jó Isten kegyelméből az én lelkemben nagyon sok szeretet és nagyon kevés gyűlölet számára van hely».¹

E különböző irányokból kiinduló gyűlölet a háború alatt egyesülve, feltalálta azt a jelszót, hogy Tisza csinálta a háborút és ő hosszabbítja meg azt. Lelkiismerete nyugodt volt, tehát nem védekezett. Csak az utolsó perczen lebbentette fel a leplet a háború eredetének titkairól, de akkor is inkább államérdekből, semmint a maga védelmére. Igen jellemző rá az a válasz, melyet a censura ügyében hozzá intézett interpellációra adott 1915 végén.

Akkor a censura egy győri tanárt megvédelmezett bizonyos támadások ellen. Tisza az interpellálót így nyugtatta meg: egy szerencsétlen tanárt azért, mert egyéni nézeteit ki merete fejteni, nem kellene bántani, legalább a világháborúban; «ha valakit bántani akarnak, itt vagyok én, mert hiszen egy kicsit több vagy kevesebb, nem a világ».²

És a sajtó élt az engedelemmel.

¹ 1912 június 11-iki beszéde.

² 1915. decz. 7-iki beszéd.

XI.

Mikor Tisza kipihenhetette volna miniszerelnöksége fáradalmait, kiment a harctérre. Mint Rákosi Jenőnek beszélte, nem bírta el a lelkiismerete, hogy otthon üljön kényelmesen, a míg annyi jó magyar a lövészárokból szenved. Ki akarta venni a maga részét abból a veszedelemből, melynek eltérése másokat buzdított. Másrészt igen képzett, kiváló főtiszt volt. Mint miniszerelnök is, bátorkodott néha a hadvezetés stratégiai vagy taktikai kérdéseiről memorandumokat készíteni. E memorandumok alapgondolata mindig a magyar terület oltalmazása körül forgott. 1917-ben azt sürgette, hogy a nagy offenzívát Sarraill balkáni serege ellen indítsák meg a szövetségesek, hiszen ez kerülne a legkevesebb áldozatba és ez járna a legtöbb eredménnyel.¹ Úgy gondoljuk, hogy a katonai vezetőség később megbánta e gondolatnak mellőzését.

Vajon a lelkiismereti nyugtalanságon és katonai tehetségének hívó szaván kívül volt-e még más körülmény is, a mi Tiszát a harctérre vonzotta?

Az ifjú király rosszul bánt vele, félrelökte a nagy parlamenti többségnek kipróbált hűségű vezérét. Egy régi szabású oligarcha ilyenkor daczosan féltreállt és boszúra gondolt volna. Ellenben Tiszának egy tanulmányában a következő gondolatot olvassuk: «Férfias büszkeségében sértett emberre a hősi halál vonzó gondolat.»² Valóban, a harctéren szinte kereste a veszélyt.

XII.

1918 október elején tudta meg hivatalosan, hogy a német front ingadozik és a német vezérkar fegyverszünetre törekszik. E hírek lelke mélyéig megrendítették. Bismarck Németországa meg van törve, a nagy Moltke utódja többé nem gondol az ellenállásra! Mintha örvény nyílt volna meg lába előtt.

Eleintén még remélte, hogy ellenállhatunk a valameny-

¹ Keblovszky osztálytanácsos úr, Tiszának volt titkára, volt szíves e véleményt több más irattal együtt rendelkezésemre bocsátani.

² Az angol főrendiház válsága. *Magyar Figyelő* 1911.

nyire tűrhető béke megkötéséig. De a bomlás jelei szédítő gyorsasággal gyarapodtak. A kétségbeesés és a tettvágy kettős kinja szaggatta most Tiszának szívét. Szerette volna még megmenteni nemzetét becsületét, de oda volt kötözve a népszerűtlenség sziklájához pokoli hatalmaktól kovácsolt bilincsekkel.

A halálfélelem nem bántotta. Jól tudta, hogy mi vár rá. Balogh Jenőnek megható emlékezéseiben olvassuk, hogy Stürgkh megöletésekor Tisza így szólt: «Azt hittem, én leszek az első.»

De helyén maradt és bevárta a csapást.

A nyirkos homályból előrekúszó szerencsevadászok az általános fejtelenség közt sem érezték magokat biztonságban mindaddig, míg életben van a régi magyar királyság utolsó nagy államférfiúja.

Tisza a keresztyén bölcs nyugalomával, a sokat próbált hős büszkeségével állott gyilkosai elé. A sortüz leterítette. Kihullott kezéből a súlyos kard, melyet forgatni nem mindenkinek adatott; szózatot ajka bezárult, hiában vártuk tőle a megaláztatás óráiban a megváltó szavakat.

Miért kellett mind ennek így történnie? Miért kellett egy nemzet reményének hitvány gonosztevők keze alatt elvéreznie? Nem kell-e ily jelenet után kételkedve néznünk az ég felé?

Gyötrő kétségeink közt leköti figyelmünket Tisza történetphilosophiája, melyet így foglal össze: «Az emberiség sorsát nem pusztán véletlen intézi. Nem vak sors szeszélye hánnyá az emberiség hajóját cél és rendszer nélkül ide s tova, egy bölcs kéz vezeti azt megpróbáltatások, szenvedések, véröntások sziklái és zátonyai közt mindig tovább magasztos rendeltetése felé.»⁴ Vigasztaló gondolat és hinnünk kell igazságában. Mert ha el nem hiszszük, az élet értékét, a világtörténet értelmét kellene tagadnunk. De ki merné véges észszel megállapítani a gondviselés szándékát egy észbontó jelenség láttára? Csak óhajtó sejtéssel merünk gondolni a következőkre.

Tiszát nem értette meg nemzete, midőn itt járt közöt-

* *Barras Emlékiratai. Budapesti Szemle. 1897.*

tünk. Az írás szavai szerint balgatagok és rest szívűek voltunk mindazoknak elhívésére, a melyeket ő szólt. Vértanúvá kellett lennie, hogy életének igazságát átérezzük. Martyrkoronájának sugárkévéjében világosan láthatja mindenki Tisza életének tartalmából ez intő szavakat:

Fegyelem, jogtisztelet, építő nemzeti munka és hit a jövőben.

ANGYAL DÁVID.

RÁKOSI JENŐ DRÁMAIRODALMUNKBAN.

— Felolvasás a Kisfaludy-Társaság ünnepélyén. —

Rákosi Jenőt ünnepeljük. Ünnepli a magyar közélet és hirlapírás, művészet és ime, a mi körünkben: az irodalom, melyből egész hatása kiindult és termékenyítve áradt szét közmívelődésünknek egész mezején.

Ha ilyen ünnepléseknek egyetemesebb és maradandóbb jelentőségére gondolunk, éljeneink értékét nagyon különbözönek látjuk. Vannak ünnepléseink, melyek egy-egy pályának szinte befejezését jelentik: ha élőt érnek, búcsúznak tőlük, ha holtat, búcsúznak emléköktől. A mi hangos ünnepléseink, történeti érzésünk fogyatékoságánál fogva, fájdalom, sokszor bizony csak ilyenek s minél hangosabbak, annál inkább csak ilyenek. De ezeken az ünnepeken túl, melyeken hangos lelkesedés és néma elfeledés találkoznak, vannak másféle ünnepek is. Olyanok, melyek egy-egy érdemes közpálya múltját széles körben megvilágítván, fénysugarat vetnek a jövőre is, más szóval: az ünnepeket történeti jelentőségében, pályáját a történet folyamában, mint történeti életünk részét mutatják be s éreztetik, hogy annál a multnál fogva, melyet munkált, munkálta a jövőt is, hogy így nemcsak a múlté, hanem a jövőé is. Mai irodalmunkban bizonyára nincsen senki, kit ilyen értelemben méltóbban ünnepelhetnénk, mint Rákosi Jenő; kinek költői pályája elménket és szívünket, hitünket, tudásunkat és érzésünket tisztábban és hangosabban szólítaná ünneplésre, mint az övé. Mostani személyes ünneplésének meg lesz jelentősége irodalmunk történetében, még pedig nemcsak megírt, hanem élő történetében. Ünnepünk igaz értéke nem az elmúlt félszázad hálás magasztalása lesz, hanem hogy segítsünk ennek a félszázadnak hatalmas szellemi munkáját a magyar jövő, a magyar

közmíveltség jövője számára termővé tenni. Nem tudom, hogy e rövid dolgozatnak néhány töredékes gondolatával hozzájárulhatok-e ünnepünknek ehhez a mozzanatához, de talán elérek annyit, hogy tételekre, Rákosi drámaköltészetének történeti problémájára, a hivatottabbak figyelmét ráirányzom.

A Nemzeti Színház 1866 október 14-dikén mutatta be az *Aesopust*. Szerzőjét senki sem ismerte. Családjának és magának balsorsával küzködve, meg-megszakított iskolai pálya után, inkább csak loppal tanulgatva vergődik el Somogyból Pestre, az eke szarva mellől az egyetemre. Elvergődik, hogy hamarosan szárnyat bontván, beírja nevét a magyar szellem történetébe, mely más szóval, az ő példája szerint is: voltaképen a szegény deák története. *Aesopus* zajos sikere nemcsak nevét tette ismeretessé, hanem új utat tört dráma-költészetünkben. Ha reánézünk ma és patriarkai korában olyan fiatalnak látjuk és halljuk: politikában és irodalomban az ifjú szív idealismusával, szeretetével, lelkesedésével: könnyen elképzelhetjük, hogy mikor több félszázadjánál a köztéren megjelent, a fiatalságnak milyen fényét, melegét és erejét hozta magával. Épen ezekre volt szüksége akkor drámánknak, az ifjúságra, s ő hozta meg neki: a képzeletet, a mesét, a verset.

Drámaköltészetünk akkoriban, a múlt század hatvanas éveinek közepén, fejlődésében már szinte évtizedek óta megállapodottnak s aránylagos termékenysége mellett is szinte veszteglőnek látszott. Gyermekepólyáiból csak félszázadja bontakozott ki s történeti alakulása szempontjából csak két vagy három nevezetesebb lépést tett. Nevök: *A kőrök*, *Csongor* és *Tünde* s talán a *Csikós*. Kisfaludy Károly nyugoti formát és magyar életet vitt bele; Vörösmarty zengő költői dictiót; Szigligeti pedig leleményt és szinszerűséget. Katona *Bánk* bánnal magánosan, mintegy kívül áll a fejlődésen, elődök és utódok nélkül. Ebből az egypár szóból is látnivaló, hogy a voltaképeni fejlődést bizonyos egyoldalúság jellemzi: most a színház, majd az irodalom kedvének keresése; a költői és színi hatás nagy és hosszú polemiája nemcsak æsthetikai, hanem történeti tanulságot is nyújt. Erősebb

tehetségek, kik ebbe a költői életbe irányzóan belemarkolhattak volna, nem jelentkeztek. A kik a hatás új forrásait törekedtek belevezetni drámai költészetünkbe, mint Teleki László a történeti erkölcsrajzot, Czákó Zsigmond a gondolatok harczát, Csató Pál a könnyed elmésséget: erősen egyéni bélyeget nyomtak drámájokra, töredékben maradtak és elhangzottak.

Szigligeti gazdag tehetségében semmi különszerű; járt úton halad és sikereivel erre az útra szólítja utódait. Termő ereje olyan dús és kifogyhatatlan, hogy évtizedekig majdnem egyedül ő maga az egész eredeti műsor. Leleménye és színyszerűsége nem mindig egy színvonalon, de mindig újra meg újra nekilendülve az újnak és érdekesnek erejével harmincz esztendőn túl mulattatja közönségünket. Mulattatja a nélkül, hogy conceptióiban elmélyült, képzeletében kivirult, érzésében nekihevült, jellemrajzában kiélesedett, nyelvében nekizendült volna. Józan életbölcössége, mely egyaránt uralkodik tragédiáiban és komédiáiban, könnyedén, izgalom nélkül nyitott ajtót hallgatóinak az ő költői világába, hol ismeretlen nevekkel többnyire ismerős alakok mozogtak. De ez alakok sorsának ügyes keverése, érdekes helyzetek kitalálása, komikus ötletek, a közhangulatnak megfelelő megoldások: mind ezt inkább hihetetlen bőséggel, mint változatossággal szórja. Minden eltérő vonás ellenére, van bizonyos rokon vonás Szigligeti és Jósika tehetsége között s e rokon vonásnak közös forrása: a nagy, könnyű termékenység szerencséje és baja. Irodalmi életünkre gyakorolt hatásuk is mutat közösséget: a mérhetetlen szolgálatban, melyet alapvetésben, népszerűségben, a szellemi folytonosság fentartásában tanusítottak. Ki vonná kétségbe Szigligeti színműiroi pályájának áldásos jelentőségét, melylyel a szinte tőle ébresztett érdeklődést tehetségének bő forrásából annyi időn át, oly érdemesen s szinte a spanyol drámaírók termékenységével táplálni tudta s egy irányban eredetiségre és a hatás maradandóságára is emelkedett. A kor forró levegője csiráztatta ki lelkének ezt a legbecsesebb virágát: a népszínművet, melyben új, gazdag és eredeti. Népszínművei után értékben vígjátékai következnek, melyekben szeme a házi élet négy fala között marad s

a társadalom életére csak mintegy ablakon keresztül vet egy pillantást. Tragikai conceptiói és jellemrajzai az ismeretebb lélektani kategóriák között mozognak s inkább kielmélteknek mutatkoznak, mint jól megfigyelteknek vagy elevenen elképzeltnek. Nyelve csak folyamatosságával csatlakozik költői nyelvünk fejlődéséhez; igazibb elevenség csupán komikai fordulataiban csillanik meg, tragikai dictiójának nincs szárnya. Rengeteg darabjaiból, melyeket rengeteg közönség évtizedekig hallgatott, az Akadémia mint legkiváló dráma-irodalmi termékeket újra meg újra kitüntetett: nem tudom, jutott-e közzsájra és él-e ott egyetlen mondata is. Általán feltűnő, hogy míg a hivatalos irodalmi világ és a nagy közönség is a színházban szerette, nézte, ünnepelte Szigligetit: darabjainak jelentékeny része nyomtatásban meg sem jelent, a megjelenteket is alig olvasták.

De a színpadnak ura volt és ura maradt oly hosszú ideig, hogy e tekintetben senki sem mérkőzhetik vele. Nem is kellett erőszakosabban védenie állását, a mit oly sokszor s oly méltatlanul vetettek szemére, azok ellen, a kik az ő korában a drámának más eszményével tettek vagy általában nem sikerült vagy korán félbemaradt kísérleteket. Jókai, képzeletének csapongásával, nemcsak Szigligetinek szűkebb és szürkébb világába, de olykor a drámának természeti törvényeibe is beleütközött s a kritika heves támadásai közben Szigligeti közönségét inkább megzavarta, mint fölemelte. Dohsának IV. *László*ban sikerült egy mélyen tragikai conceptió s egész drámaköltészetünknek egyik legmegrázóbb jelenete; de ez a drámája társtalan maradt s dictiója sem ér föl eszmei magaslatára. Éjszaki Károly sok mindenféle irányban kísérletez s *Cydoni albmája*, melyben «eredetibb gondolkodás, mélyebb kedély és magvasabb humor» nyilatkozik s a mely az *Aesopus* útján tört a Rákosi költői világa felé: nem tudott feljutni a nemzeti színpadra. Így állapotott meg drámánk fejlődése a Szigligetiben való megnyugvás vagy inkább vesztegség pontján.

Még mindig miről van szó? Voltaképp újra vagy inkább: most, a hatvanas években is csak arról, a min már húsz év előtt kritikuskaink oly szenvedélyesen vitatkoztak: a színi

natás egyoldalúságáról, melyet Gyulai fejezett be, a színi értéket a költőivel az úgynevezett drámai hatásban békítvén ki. Elméletileg egészen helyes volt a megoldás; de alkalmazottan, mikor Szigligeti drámájában teljesen megnyugodni látszott, már kevésbbé. A színszerűségben, színi gyakorlottságban nem volt hiány, de költői színben és erőben kétségtelenül elmaradt, a kettőnek igazi egybeolvadását, ellentéteik kiegyenlítődését, szóval együtt mulatságot és lelki fölemelkedést hiába kerestünk. A termés, épen Rákosi föllépésének esztendejében, szinte elszomorító. A színpadon Szigligetinek egyik legkevesbbé sikerült vigjátéka, a *Próbakő*, mely komikumában erőszakolt, leleményében is gyönges előadásában laza és vontatott; irodalmi sikert, az Akadémia Teleki-koszorújával, Zichy Antal arat a Cromwellről írt *Nagyság átkával*, melyet Gyulai elég szigorúan bírál jelentésében, drámának mondja drámai fejlődés nélkül, nyelvét pedig nemcsak nem költőinek, hanem még biztosnak sem. *Csongor és Tünde* a színésziskola színpadjára szorult. Ily színpadi és irodalmi viszonyok közé köszöntött 1866-ban Rákosi első kötete az *Aesopussal* és az *Ötödik Lászlóval*, melyek közül az első csakhamar fölkerült a nemzeti színpadra.

Mit hoztak ezek a darabok magukkal? Azt az izgató benyomást, hogy igazi és dús költői forrásból fakadtak; hogy írójok nem közönségére gondolt, hanem lelkét öntötte beléjük: hogy nem kereste, hanem találta és sugallatul vette őket. Abból a drámából, melyet itt, a magyar színpadon találtak, mulattató és érdeklő elemeik mellett is, ilyen hatás alig indult. Hiányzott belőle az érzésnek és a képzeletnek az az önkéntelen és hevő áradása, mely különösen a drámaíróknál és lyrikusnál, szavuk az érzelmeket egész közvetlenül nyilatkoztatván meg, beszédüknek igazságát és költészetét együtt teszi. Erre nézve nincsen különbség classikusok és romantikusok, Sophokles és Hugo Victor, Calderon és Katona között, mind az igazi költők között. Shakespearet lelkének sok adománya emeli szellemvilágunk legfelső ormára, de szívünkhöz épen ez. képzeletének és érzésének ez a bensősége és gazdagsága kapcsolja legszorosabban. A mint a színi és költői hatás kritikai versenyében Shakespeare jutott mind

nagyobb és nagyobb tekintetre, bár a negyvenes években inkább csak elméletileg: most is az ő szelleméből buzog a megújulás forrása. Nemcsak a világ drámai ábrázolásának, hanem ez ábrázolás költői színének és hangjának is ő a legnagyobb mestere. Kincstárából azt hozza nekünk elejétől mindig ajándékba, a mire épen legnagyobb szükségünk van. A régi kezdetleges bábjátékot az ő történelmi tanítják meg a korok és emberek jellemzésére *Usákban* s a *Cillei és Hunyadiakban*; a léleknek rejtekező, félelmes mélységeibe az ő tragédiája vezeti Katonát; a képzeletnek szabad és édes szárnyalására az ő mesejátékai mutatnak példát *Csongorban*; az életnek igaz és mégis költői képére az ő vígjátéka tanítja Rákosit.

Az *Aesopus* megjelenése előtt két évvel ülte a művelt világ Shakespeare születésének három százados jubileumát. Ebből az alkalomból váltotta valóra a Kisfaludy-Társaság, Tomori Anasztáz áldozatkészségéből, azt a régi tervet, melybe Vörösmarty, Petőfi és Arany belefogtak a forradalom idején, mikor minden lehetők látszott Magyarországon, s a melyről Arany és nagykőrösi köre álmodoztak a későbbi rossz napokban, mikor semmi sem látszott többé lehetők. Néhány év múlva mégis csak megindulhatott s körülbelül egy évtized alatt befejezésre is jutott a teljes magyar Shakespeare, melynek fényes fordító-gárdájából, ennek tizenkét tagja közül ma már egyedül Rákosi Jenő van életben. Mikor a vállalat megkezdődött, még mint ismeretlen, szegény ügyvéd-bojtár forgatta a kis kék köteteket, melyek 1866-ig, az ő föllépéseig, a vígjátékok közül hozták már a *Szentivánéji álmot*, a *Téli regét*, a *Szeget szeggyelt*, a *Makranczos hölgyet*, a *Tévedések játékát*; hozták Vörösmarty, Arany és Petőfi nyelvét Shakespeare tolmácsolásában. Rákosi már régen tanulta Shakespeare-t; de ez a mozgalom, ez a felindulás kétségkívül még erősebben vonta feléje. Ajkáról várta a szót, mely felszabadítsa az ő nyügzött lelkét is, meg — az ifjú álmok vakmerők, de néha jósek! — a magyar drámát is. Az új, lelkes Shakespeare-cultusnak mindenesetre szeme előtt lebegett az a befolyás, melyet közizlésünkre és költészetünkre gyakorol, de alig sejtett oly gyorsan oly fényes sikert, a milyen Rákosi föllépése és az *Aesopus* diadala volt.

E bemutató estének ünnepelő zaja, hála a gondviselésnek, nem hangzott el: íme, ma is, ötvennégy év múlva, sokszorosan visszhangzik hazaszerte. Rákosi az *Aesopussal* a közé a néhány drámairónk közé sorakozik, kiknek ismeretlen nevét első föllépésök alkalmával, egyetlen este vette azonnal szárnyára a hír; a fűzfa poéta zimankós hexameterét kaczagva idézte másnap egész Pest városa. Nem sokan vannak ezek az egy csapásra koszorúzottak; Rákosi elődei: Kisfaludy Károly és Czakó, utódja Tóth Ede. Első zajos sikerében, melyet egy csapásra aratott a közönség és irodalom körében, nemcsak a művészi gyönyörűség, hanem a meglepetés elragadtatása tört ki. Nem várták, de mégis mintha régesrég várták volna. Új világ, új emberek, új hang, új öröm. A kritika, de a műveltebb közönség is érezte Shakespeare hatását *Aesopusban*, ja classikus tárgyban a shakespearei romantika levegőjét és stíljét. De érezték, mindenki érezte azt is, hogy ezt a hatást egy gazdag és eredeti szellem nyilatkoztatta meg, nem közönséges vagy akár ügyes utánzó. Az eleven képzelet és felbuzgó érzés költői értékét az ő fogékonyságával is bizonyára Shakespeare éreztette leg-erősebben: de a mit nekünk mutatott, az a maga fölindulása, a maga leleménye, a maga phantasiája volt.

Tudom, hogy a kritika hibáztatott is egyetmást a cselzővő költő színpadi történetében s talán nem egészen helytelenül; de én most nem bírálatot írok, hanem történetet szeretnék s ebben a történetben a fogatkozások jelentés nélkül szétfoszlanak, az erények pedig termő és fejlesztő erőkül megmaradnak. *Aesopus*, a meseköltő, nem egypár, a cselekmény folyamán elmondott meséjével áll előttünk, hanem magának a cselekvénynek kusza és mégis egybevágó, bohózatos és mégis érzelmes mesévé szövésével: vakmerő phantasiája az életet szövi mesévé és a mesét életté. «Merész kézzel szó, merész, aranyfonált». A szemfényvesztő ügyességével keveri kártyáit s gyorsasága, vakmerősége, szóban készsége, de emberi lélekbe látása és szívbeli motivuma sem engedik, hogy mesterkedését csak mesterkedésnek lássuk és ismerjük fel. A mi hitet tőlünk a mesének megindító motívumaira nézve követel, nem könnyű és nem kevés; de hogy

szinte vonakodás nélkül engedünk neki, hogy bele tud ragadni furcsa világába: ez az ő költői erejének legnagyobb bizonyossága. Phantasiájának merész röpte s mégis egy irányban, biztos cél felé tartása; tréfás alakoknak mulatságos vására; de különösen az ötleteknek, még pedig szerkezeti és díszítő ötleteknek áradó gazdagsága, mely úgy a cselekvény játszi szövögetésében, mint a beszéd képeiben jelentkezik: mind új és kiváló költői szellem bizonyosságául hatott. Szintúgy hangulatainak kedves váltakozása: a bohóztatósé és az érzelmesé, a kacagtatóé és a megindítóé. A kik képviselik. a megoldásban. a hegyen-völgyön folyó lakodalomban, neki jutó párjában mindegyik méltó sorsára jut; a költői igazság szinte életigazságnak tetszik. A bírálat annak idején kifogásul említette, hogy az *Aesopus*-nak nincsen komikai alapgondolata; ezt, úgy tartom, helytelenül, mert az egész cselekvény azt példázza, hogy: az erőszakos botorságból is jót fejthet ki az ész és szív, mely helyén van. Ezt a helyén lévő ésszt és szívet, de a botorságot is elmés és meleg szavak tolmácsolják. Ez a nyelv volt talán a legmeglepőbb, mert leg-erősebben különbözött akkori drámánk dictiójától, de különbözött Vörösmartynak ragyogó és zengő, de kissé szónokias drámai versétől is. Dialogjában csattog, de a költészetnek zene-hangján; érzések tolmácsolásában igazi vers, nemcsak formája, hanem lelke szerint is; képekben dűskodó, tréfakkal, játékokkal sziporkázó. Ebben mutatkozik Shakespeare vigjátéki stíljének legszembetűnőbb hatása: körmönfonságai-ban, képhalmozásában, szójátékaiban. Érdekes, hogy ez az idegen vonás Rákosinak első darabjaiban a legfeltűnőbb, a későbbiekben mind jobban halványodik, a gondolat- és szójátékok hovatovább egyre oszlanak s csillogó elevenségökből csak annyi marad, a mennyi ebből a nyugtalan és gazdagon képzelődő lélekből önként tör elő.

Mindez részletesen fejtegetve és kimutatva, annak idején nem volt: de szinte mindenki érezte az új szellemet, mely színpadunkat elfoglalta s a darab sikere tisztán ennek az új, művészi szellemnek sikere volt. Az akkori idők küzdelmeire és törekvéseire, hangulataira és jelszavaira — még a ki-

egyezés harczának forró, izgalmas napjait éltük — semmi vonatkozás. Általán Rákosi drámaköltészete ezen a ponton egy igen érdekes vonást mutat. Az író, a ki tele van nemzeti tüzzel; a kinek éjjeli álma és nappali munkája: nemzetének sorsa; a kinek épen ez a folyton lobogó lángja őrzi mind maig ifjúságát: a költészetben ezt a nemzeti szellemet tiszta költői eszközökkel szolgálja. Mikor lelke mélyén s szelleme legfelső emelkedésében oly egynek érzi művészetét nemzeti érzésével: a politikával a színpadon nem tart kapcsolatot, mint az ismertebbek közül valamikor Nagy Ignác és utóbb Toldy István. Sem tárgyai, sem alakjai, sem pátosza, sem gúnyja nem a nap izgalmaiból és hangulataiból valók, a melyek érdeke azután ezekkel a napokkal el is tűnik. A magyar léleknek is örök vonásai izgatják képzeletét.

Minden tüntető hangoztatás nélkül két kiváló drámai költeményének lélektani motivumát vette ennek a történeti magyar léleknek világából. *A királynék harca* vagy *István vezér* az Árpádok, de az egész magyar történeti psychologia tragédiája: a trónviszályoké, a pártoskodásé, melynek az elbizott hamarkodás, végzetes fellobbanások adnak még magyarabb színezetet. Korfestő vonásokban ez a dráma talán leggazdagabb Rákosi színművei között: a barbár kúnság, a kóborgó flagellánsok, a hatalmaskodó pápaság, a vad tatárság képe és lelke eleveníti, míg magyar történeti borúját a nemzeti életünkre törő ármányos és ádáz ellenségek, cseh, német, tatár, áradatától kapja. Épen ezek a finom mozzanatok választják el Shakespeare históriáitól, melyeknek nyomában jár. Régi krónikáink száraz jegyzetei drámaköltészetünkben alig nyertek ily lüktető belső és külső életet: a személyi és a történeti életnek valóságos és mégis ideális egybeolvasztásában, a história szertefutó szálainak biztos egybefogásában. A királynék pörlekedő jelenetei, melyekben királyi méltóság és asszonyos patvarkodó kedv kavargognak, megkapó, izgató, hű drámai dialektikájokban szinte feledhetlenné, mint az *Endre és Johann*-nak rokon színei és különösen a tanács-jelenet. Ezekben a szóharczokban nagy mester Rákosi, nálunk a legnagyobb. Már publicistai stíljé-

nek is az érzéstől lobogó és phantasiától ragyogó polemiája adja legjellemzőbb színét: tehetségének ugyanez az eleme csillog fényesen színműveiben is. Épen ebben érezhette és nyilatkoztatta meg sajátlag drámaköltői hivatását. A dráma: küzdő lelkek harcza; a lelkek ütközését a szavak harczában tolmácsolja. Ez pedig Rákosinak veleszületett tehetsége ép úgy mint a színszerű alakítás, melynek már föllépésekor szinte mestere volt s a melynek iskolája hiányzik nála.

Feljebb haladva, az *Endre és Johannában* is megtaláljuk a magyar motivumot. Ez a megrázó tragédia költészetünkben kétségkívül a legelső közlő; gondolati tartalma, lélektana legmélyebb Rákosi egész költészetében. Ütköző erői: egy barbárabb világnak tiszta, kényes, de zordon erkölce, meg egy lelkében megromlott cultura; amazt egy derék királyfi, ezt egy szép királykisasszony képviselik s egymás szerelmében egymás gyilkosai lesznek. Az ellenséges erők körülbelül ugyanazok, melyekből Herczeg Ferencz az *Élet kapuját* szötte. Endre királyfinak marczona és siket magyar erkölce vagy mondjuk: idealismusa az erkölcsi lazaságnak még látszatát sem képes elviselni, nem hisz neki, nem képes megbocsátani, annál kevésbbé, minél inkább a maga szívéért érte a sérelem. Johanna pedig nem érti, nem értheti ezt a «szivtelen erkölcsöt». Amazt boldogtalan szerelme zordon önkínzásba, emezt kétségbeesése bukásba ragadja. Az ütközés erejében s a belső meghasonlások fejlődésének rohamában megrendülve érezzük, hogy itt már sem a királyi pár szerelmének fel-fellobbanása, sem az anya könnye, sem a tanácsurak bölcsessége, sem az egyház parancsa, sem mámor és erőszak nem segíthetnek. A kérielhetetlen ananké szörnyalakja uralkodik az elmék, szívek és sorsok fölött. Milyen fényes lélekrajz ez a két boldogtalan gyermek! Szinte a stagiritára gondolunk, milyen igaza volt az ő művészi lélektanának: úgy szeretjük és szánjuk ezt a két vergődő lelket, úgy rettegünk érettök, úgy féltjük őket végzetüktől, mely lelkők formálásával megformálta sorsukat. Tragikus cselekvénynek ez a szilárd megalapozása és lélektani fölépítése, a biztosságnak és finomságnak ez a szövetsége, ez a költői

mélységbe látás magánál Rákosinál sem ismétlődik többé. A végzetnek és szenvedélynek ilyen kapcsolata Kemény concepcióira és stíljére emlékeztet. Az epiphonéma pedig, Johannának látomása, mint megoldás, nemcsak egy agyon gyötört s az életből elkivánckozó szegény léleknek, hanem az igazi költői ihletnek, ama bizonyos «szent mániának» visiója. A tartalom értékének megfelelője a tragédia nyelve is: mélyebb és megrázóbb szavak, mint Johanna sirámai, melyek legélesebben világítják meg a darab pszichológiáját, magyar színpadról alig hangzottak. Meg vagyok győződve róla, hogy ez a kitünő költemény méltó diadalt aratna költészetünknek bármely nemzet színpadán.

Ép úgy a *Szerelem iskolája*, ez a gyönyörű mesejáték, melyet a kritika és a közönség kedve méltán tart Rákosi költészete koronájának. Különös varázsa, hogy csodálatos összhanggal üti meg a költői scálának valamennyi hangját, a tréfától a borzalmasig, a szónoktól az idyllig. Egy szép és csupa ész királykisasszony nem akarja megtalálni szívét s szivtelensége jövő veszedelmek félelmével borítja el atyját, udvarát, országát. Az udvari élet szeszélyes bonyodalmát egy álom s az álomban egy szegény szénégető család paraszti meséje oldja meg. Az élet sorával összejátszó álom indítékára az irodalomban, különösen a drámában Hauptmann *Hannelejeig* sok példa van, de Rákosinál, a hol az álom szinte folytatása az életnek, ennek minden szálával való teljes átsuhanása beléje: ez ad itt a régi motivumnak új érdeket. A mindennek ellenálló természetlenség a mindenen győző természetben találja megoldását. Igazán Vendel szótárában Stella természetlensége «istentelen» dolog. De úgy tetszik, gyönyörűségünknek nem is annyira maga ez a mese a forrása, melynek tündérvilágába megint egy követelő föltevessel visz be a költő: az asszonyok Szilvániában nőuralmat akarnak alapítani — az érzés kizárásával. Formája, előadása, ragad el bennünket legfőképp: képei, érzéskitörései, rajzai, Kordial leánykérése fenséges hymnusa a férfias, önérzetes szerelemnek. Nyelve egészben nem népies nyelv, még az Arany-féle fejlesztés értelmében sem; de egy-egy népi

szava, szólama vagy fordulata olyan találó és sugalló, hogy még ezt a zamatot is megadja beszédének, a hol helyén van. Képei és nyelve általán bájt és erőt lehelnek, megindítanak, elandalítanak vagy magukkal ragadnak. Valósággal a szív joga, a mint győz a mesében, úgy győz ezáltal a költészet által.

Költészet, igazi költészet Rákosi drámája, nemcsak ügyes és szerenesés színműírás. Költészet, mely helyet kér nem csupán a magyar színpad, hanem a magyar szellem történetében, még pedig a legemlékezetesebb alkotások között. Feladatul nem egész színműírói pályájának és munkájának ismertetését tűztem ki, hanem csak annyit, hogy drámánk fejlődéstörténetében igyekezzem megjelölni helyét. Ez a feladatom utalt arra, hogy alkotásai közül csak a legkiválóbbakkal és legjellemzőbbekkel foglalkozzam, azokkal, melyek legértetőbben mutatják, mit hozott Rákosi drámai költészetünknek és adja isten, minél később! — mit fog reá hagyni. Ha visszagondolunk arra, hogy mit talált, nem lesz nehéz tisztába jönni isteni ajándékával. Hozta a lankadó képzeletnek, melyre nézve az akkori, gyakorlatiasságra intő idők semmiképen nem voltak kedvezők, ennek a képzeletnek nagyobb szabadságát, gazdagságát, bátorságát, s tehetségével éreztetni tudta: a képzeletnek, az érzéssel együtt, alapvető értékét minden költészetben. Hozta az érzésnek is melegebb közvetetlenségét, merészebb áradásait, szívhez szólóbb hangját. Hozott egy bűvös, új világot, mely a miénknél színesebb, elevenebb és szeszélyesebb; de ebben a tarka világban mozgó emberek lelkét mélyebb beléjük pillantással fűzte a miénkhez. A dramaturgia ismertebb kategóriái szerint hozott újabb szövevényesebb, érdekesebb mesét; többszínű és árnyalóbb, gazdagabb lélekrajzot; az előadásnak költői hangját, érzésszerűségét és képzelmi díszét. Az irodalomtörténet fogalmaival fejezve ki: a színi és költői hatásnak igazi kibékítését. Romantikus, olykor még a kivételes és szertelen iránt való hajlamában is; de a mi szempontunkból nem ez a fődolog. Igazi jelentősége nem is annak az úgynevezett új romantikus iskolának alapítása, mely nyomában indult, olyan

tehetségeket hódítva meg, mint Dóczy Lajos s a melyhez pályakezdésekor Csiky Gergely is csatlakozott. Ez immár történet, befejezett történet; de Rákosinak és költészetének valódi ható, történeti jelentősége nincsen befejezve, él ma és élni fog tovább művészi, sőt egész szellemi fejlődésünkben.

E jelentőség forrása és lényege, hogy Rákosi a költészet erejével hódította meg a színpadot és a költő jogán, az egyedül tiszta, egyedül erős, egyedül tartós jogon uralkodik rajta, s hogy drámájának színszerűségével a tiszta költészetet juttatta jogához a lelkeken. Az emberi szellemnek valamennyi útja emelkedések és esések között vezet tovább: a költészeté és egyes ágaié is. Rákosi hosszú pályája és fényes emléke esetleg útjat fogja állani a mélyebb süllyedésnek és tartós szakadásnak. Megmarad irányadó példának és eszméltető útmutatásnak a bekövetkezhető ingadozások között, védelmezve a költészetnek örök és szent jogát biztatva és vezetve a jó ösvényen járókat küzdelmeik között; segítve kiemelni költészetünket, különösen drámánkat abból a hinárból és iszaphból, melybe nemzetünk lelkétől és a költészet lelkétől idegen motivumok csalták és csalhatják jövőben is. Az ő költészete nemcsak szívünk gyönyörűsége, de nemzeti szellemünknek tiszta erőforrása marad.

Hiszem, hogy ebben nem leszek rosszabb jövendőmondó, mint az a nagynevű, öreg elődöm, Toldy Ferencz volt, elnöki megnyitójában 1870 február 5-dikén, a Kisfaludy-Társaságnak azon az ünnepi ülésén most ötven éve, melynek ma jubileumát üljük. Mintha ma is látnám, a mint nagy, kerek fejének megszokott ingatásával s belső tüztől rezgő, kissé énekes hangjával nyomatékosan ejtette minden egyes szavát. A mit mondott, az a hazafiság és bölcsesség lelkében fogant. A tudós elme élével és a magyar szív hevével fejtegette a nemzeti élet jogát és fontosságát az emberiség életére és haladására s a nemzeti költészetét a világköltészetre. Mögötte állt egy halavány, fiatal költő, kezében tartva a dramatizált *Szép Ilonka* kéziratát és várva sorát, hogy még ez ülés folyamán elfoglalja székét: Rákosi Jenő. Az ősz tudós, bevezetendő ifjú tagtársának atyai barátja, megnyitó

beszédének súlyos gondolataiban mintha az ő vívódó lelkét tárta volna föl s mintha azt a biztos irányt és fényes pályát jósolta volna meg, melyre lépni s a melyet megfutni fog. E pályának további folyamát képzelve ma magam elé, nem félek csalódástól. Rákosi költői szelleme ott lesz a magyar műveltségnek abban az erejében, mely mostani éjtszánkából megint napvilágra fog segíteni bennünket és védelmez mindenkor a sötétség szelleme ellen.

BEÖTHY ZSOLT.

GIOVANNI PISANO.¹

(1250 ?—1320 ?)

Giovanni Pisano stílusát a múlt század művészettörténeti írói Niccoló irányával merőben ellentétesnek fogták fel. Niccolóban egyedül az antik szobrászat feltámasztóját, a tiszta forma szépség imádóját látták, míg Giovanniban a szertelen és brutális gótikust, ki a kifejezés kedvéért mindent, szépséget, a testi arányok helyességét, a mozdulatok correctnességét is feláldozta. Ez a felfogás Niccoló munkái közül azonban egyedül a pisai szószék méltóságteljes alakjait vette figyelembe és megfélekedezett a sienai szószék, a holognai arca, a perugiai kút egészen más vágású figuráiról, ezeknek megváltozott emberi és formai mivoltáról. Nem vették észre, hogy Niccoló szobrászi hitvallása is nagy fejlődésen ment át, hogy pályája második felében mindenütt naturalista törekvéseket juttatott érvényre, melyek méltán szolgálhattak azután alapjául Giovanni nyugtalan stílusának. A fiú iránya tehát nem állott szemben az apáéval, hanem természetes folytatása volt annak, ha a fejlődés menete Giovanni szélsőségekre hajló genialitásánál fogva itt ugrásszerűnek látszik is. A Pisanok művészetének újabb méltatói ezt már kivétel nélkül belátták. sőt Venturi² odáig ment, hogy a classikus hagyományokat részben még ápoló román korszakot nem Niccolóval zárja le, az naturalismusra ébredő gótikus kort pedig nem Giovannival kezdi, hanem az utóbbi korszak kezdetét Niccoló pisai és sienai szószéke közé teszi, vagyis Niccoló második stílusát már az olasz gótikához számítja, sőt annak első képvi-

¹ Szemelvény a szerzőnek: *Az olasz szobrászat három évszázada* című most készülő munkájából.

² A. Venturi: *Storia dell' arte Italiana* III—IV.

selője gyanánt fogja fel. Ha egyáltalán lehetséges művészeti korszakokat egymástól elválasztani, a mit a stylusok egymásból folyó, fokozatos fejlődésénél fogva tulajdonképpen nem tarthatunk megengedhetőnek, úgy Venturi határvonalát elfogadhatjuk.

Giovanni nevével legelőször a sienai székesegyház székeének faragására vonatkozó szerződésben¹ találkozunk, melyben Niccolonak megengedik, hogy a munkánál fiát is napi félbér ellenében alkalmazhassa. Giovanni ekkor még fiatal tanuló volt és nem gyakorolhatott befolyást a szószék stílusára. Nem is lehet annak semminemű részletét sem teljes határozottsággal az ő vésőjének tulajdonítani. Az ambo 1268 novemberében készült el és ettől kezdve a perugiai diszkút munkájának megindulásáig, melyet 1274-re tehetünk, Giovanniról nem tudunk semmit. Ekkor faraghatta talán a pistoiai St. Giovanni fuorcivitas templomban lévő, neki tulajdonított szenteltvíztartó-oszlopot. Három, háttal egymásnak támaszkodó és az egyházi erényeket ábrázoló alak képezi az oszlopot, a rajta nyugvó edény falát pedig a négy világi erényt allegorizáló félalak veszi körül. Az álló figurák Niccoló stílusával rokonok, míg a felsők már Giovanni lágyabb és hajlékonyabb modorára vallanak. Ezért hozta ezt a művet már Vasari is vele kapcsolatba. Lehetséges azonban, hogy a szenteltvíztartó-oszlop Niccoló egy másik tanítványától származik.

Erre az időre teszik Giovanninak esetleges franciaországi utazását is. Hogy Giovanni látott francia szobrászi alkotásokat, az a művészettörténeti kutatók előtt eddig is világos volt, de közvetlen kapcsolatát valamelyik francia mesterrel vagy munkával eddig nem sikerült kimutatni. Mi az alábbiakban, Giovanni Madonnáinak tárgyalásánál, megkíséreljük ezt a hiányt pótolni. Ez a hatás azonban inkább csak a formai megoldásokra vonatkozott, mert művészetének kifejezésbeli erejét, drámaiságát Giovanni önmagából merítette. Vele egy időben a francia művészek ellenkező eszméért kezdtek rajongani, főképen a szelid bájít keresték. A perugiai kútnak az ő vésőjére visszavezethető alakjainál és dombor-

¹ 1265 okt. 5.

műnél Giovannival már mint határozott s önálló egyéniséggel találkozunk. Naturalismusa közvetlenebb, formafelfogása nyugtalanabb az akkori külföldi gótikánál. Olyan contrapostokat láthatunk itt, melyek idegenek a még egyszerű, de nemsokára negédesen gördülő franciaországi szoborállásoktól és kizárólag Giovanni szenvedélyes forma-vágyaira vezethetők vissza. Ezek már előfutárjai a későbbi pistoiai és pisai sybilláknak.

Giovanni 1278–1283-ig a pisai Campo-Santo építkezésének állott az élén, mely ha a quattrocento derekán nyert is részleteiben teljes befejezést, mégis Giovanni építészeti gondolatának a teljes megvalósítása. Ebben az időben faraghatta a két pisai márvány Madonnát. Innen a sienai székesegyház építkezésének vezetésére hívták meg capomæstornak. 1299-ig dolgozott Sienában és az ő tervei szerint készült a homlokzat alsó fele. Az utóbbi alkotás nemcsak az olasz gótikus építészet szempontjából rendkívüli fontosságú, hanem még ennél is nevezetesebb szerepet tölt be az itáliai szobrászat fejlődésében. Itt válik nagyszabásúvá Giovanni plastikai felfogása és itt lesz képes az olasz szobrászat először igazán monumentális feladat megvalósítására. Ez az első olasz templomhomlokzat, mely habár más módon, de versenyre kél a francia székesegyházak alakjainak gazdagságával. Az olasz szobrászat itt szabadul ki végre a domborművek kötöttségéből. Méltán hozható párhuzamba a firenzei székesegyház egykori homlokzatával, a késői trecento, de még inkább a korai quattrocento szobrászatának ezzel az iskolájával.

Giovannira vezethetők vissza a főhomlokzaton és ettől közvetlenül jobbra, balra lévő próféták, ókori bölcselők és sybillák szobrai. Alkotójuk megérezte, hogy ezek a magasan álló figurák más szobrászati felfogást igényelnek, itt nem lehet a finom részletekre építeni, hanem határozott accentusokat kell hangoztatni. Ennek a kívánalomnak megfelelően alakítja draperiákat, melyek az alakok felső részein széles, nagy sikokat mutatnak és rendszerint csak alul képeznek mély, árnyékos ráncokat. Lehetséges, hogy a francia szobrászattól vette át az egyik vállon átvetett és az egész ala-

kon végig omló ruha motivumát, melyet Donatellonak a firenzei campanilén lévő Zucconeján is viszontláthatunk.¹ Az alakok mozdulatai világosak, ámbár a lábak állása még nem eléggé határozott, differentiált és a karok helyzete is bizonytalan, erőszakolt rövidüléseket mutat. Ezek a többé-kevésbé technikai fogyatkozások azonban nem gátolják Giovannit abban, hogy alakjait kivételes lelki energiák hordozójává tegye. Prófétaí és sybillái nemcsak élnek, hanem terhes hivatásuk gondjait is kifejezik. Első képviselői azoknak a megnyilatkozásoknak, melyeknek titkaitól Giovanni szószékeinek sybillái is összerándulnak és a melyeknek igazi extasisát Michelangelo sixtusi kápolnája menyezetének prófétaí és sybillái testesítik meg. Az egyik próféta alakja (most a sienai Museo dell' operában) bonyolult contrapostjaival, zárt massájával valóságos előhírnöke a legnagyobb mester szobrászi kánonjának és lelki terribilitásának.

Giovanni nem fejezhette be a sienai székesegyház homlokzatát; a munka folytatását a pénz hiánya lehetetlenné tette. Valószínűleg még 1299 előtt kezdte a pistoiai Szent-András templom szószékének faragását, melyet a márványkorlát alatt látható felírás szerint 1301-ben fejezett be. A hat oldalú szószék mindenben Niccolo sienai ambojának mintájára készült azzal a különbséggel, hogy az építményt tartó ívek már csücsivesek. Az ornamentális részek, a profilkok is határozottabb gótikát árulnak el, az építészeti formák ennek megfelelő sokszögeket mutatnak. Ikonographiailag az a változás történt, hogy az oszlopok fölött álló női erények helyére sybillák, míg a mellettük levő háromszögekbe kizárólag ó-szövetségi személyek kerültek. Sokkal fontosabb azonban ennél a tulajdonképeni művészeti változás. Giovanni — valószínűleg a megrendelő kívánsága folytán — megtartotta Niccolo szószékeinek formai megoldásait és nagyjából compositióit, de ezeken belül szabadra engedte szertelenségek felé hajló geniusának szárnyait. Rendkívül érdekes és művé-

¹ L. Justi: *G. Pisano und die toskanische Skulpturen des XIV. Jahrhunderts im Berliner Museum* (Jahrbuch der Preuss Kunstsammlungen XXIV. 1903, 255. oldal.

szeti szempontból igen tanulságos megfigyelni, hogy Giovanni miképen formálta át saját izlésére atyjának figuráit, compositióit. Teljesen eltűntek a classikus vonások, elmaradtak a különböző művészi hatások okozta ingadozások, a stilus sokkal határozottabb, az egész munka jóval egyenletesebb. Nincsenek már olyan különbségek, mint a milyenek Niccolo pisai szószékének első három és két utolsó domborműve, vagy akár még sienai ambojának táblái között azonnal megállapíthatók. Az alakok nyúlánkabbak, mozgékonyak, szinte idegesen nyugtalanok. Sokszor alkalmaz Giovanni kettős mozdulatokat; a hírhozó angyalok kezei mind mást-mást mutatnak. Különös jelentőséget ad a csuklóknak és rendkívül kifejezővé teszi az ujjak játékát. A test constructióját még nem ismeri teljesen, de oly fölényesen bánik vele, hogy elfeledteti a fogyatkozásokat. Nem törődik a formák szépségével, csak a kifejezésre törekszik. Ezért nevezik őt legfőképen gótikusnak. De rögtön hozzátehetjük, hogy a gótika igazi hazájában, Franciaországban sem találhatunk a betlehemi aprószentek gyilkolásának ábrázolásához hasonlatos, az őszinte hatás kedvéért szinte keresett csunyaság mására. Ezért nem tudják az olasz Cicognara, az angol Perkins és a francia Müntz méltányolni Giovanni művészetét, melyet Courajod¹ is «brutálisnak, realistikusnak és grandiosusnak» nevez. A forma-szépséggel természetesen az alakok méltósága is elvész, nem látunk sehol hideg poseokat, hanem mindenütt részletekbe menő közvetlenséget, gyors cselekvést. A gyermekét föltakaró Madonna és a kis Jézust fürdetni akaró, a víz melegségét kezével vizsgáló női alak lehetnek erre a legmegragadóbb példák.

Egyéni és figuráihoz méltó Giovanninak ruhafelfogása is. Sehol semmi fölösleges, önmagaért való játék, mindenütt nagy leplek, melyeknek egymásból folyó felületeit csak kevés, de minden formát hangsúlyozó, határozott ránczok modellirozzák. Föltétlenül Giovanni szobrászi érzékének fejlettségére vall ez, melyet domborműveinek sokszor hangsúlyozott fes-

¹ L. Courajod: *Leçons professées à l'École du Louvre II. Origines de la Renaissance* 1901, 178. old.

tőisége mellett szükséges kiemelnünk. A ruhafelületek lehető folytonosságának felel meg általában a vonalaknak egyik alakról a másikra való átvitele, egyes jeleneteknek lágy hajlású körvonalakkal való összefoglalása, magabazárása, mely a gótika éles töréseit néhol gyönyörűen oldja fel, az erős szögleteket szelid hullámzással ellensúlyozza. Ezzel teljesen megváltoztatja Niccolo egymás mellé állított, függőleges helyzetű alakjainak fősorakozását, mondhatni egyhangúságát és a domborműveknek nagyobb egységet, kusza vonalaik mellett is sokszor nagyobb harmóniát ad. Mégsem volt tehát Giovanni annyira ellensége a szépségnek, mint azt kivétel nélkül állítják, csak másban találta azt, mint Niccolo, kinek stílusától — a compositiók majdnem teljes azonossága mellett — Giovanni művészete annyira különbözik.

Még e domborműveknél is jelentékenyebbek a szószerk sarkán elhelyezett figurák. Itt is két sor van egymás fölött, mert Giovanni atyjának sienai szószerkét vette mintául és a relieftáblákat nem oszlopcsökkákkal, hanem álló alakokkal választotta el egymástól. Az utóbbiak között találhatjuk Giovanninak formaszépség szempontjából legjelentékenyebb alkotását, Máté evangelista angyalának álló képmását. Lángoló arczkifejezés, a könyvet tartó kezek egymást kiegészítő harmóniája, a lábak világos contrapostja jellemzik ezt az alakot, melyhez a többiek közül csak a hosszú köntösű fiatal szentet lehet hasonlítani, míg a Szent András figurája vastag szövetű ruhájának túlzottan halmozódó ránczaival Niccolo műveire emlékeztet. Ezen alakok alatt nyertek elhelyezést a nevezetes sybillák, melyeket Burekhardt óta szokás Michelangelo hasonló teremtményeivel vonatkozásba hozni. A hat sybilla közül a három álló nyugodtan fogadja a mögötte lévő angyal inspiratióját, ellenben a három ülő összerándul a nagy titkok hallatára. Csak ez az utóbbi három a michelangelói ivadék őse, kiknél a mesternek nemcsak szobrászati felfogását, hanem kifejezését is mintegy előre képezve láthatjuk. A formáknak növekvő zártsága, a csavarodások, a contrapostok nagyszerű halmozása Giovannit itt mint a világ egyik leggenialisabb szobrászát mutatják be nekünk. Ennél magasabbra csak a pisai székesegyház szószerkeinek

sybilláinál emelkedett. Ha a kifejezés intenzitása itt nem erős-bül is, de az alakoknak mozdulatgazdagságuk mellett való zártága, a mintázás határozottsága, a ruhakezelés nagy-szerűsége, szóval a szorosan vett szobrászi értékek bennük még fokozódnak. E szószékéről a berlini museumba került két sybilla-szobrocska már szinte túllépett az időhöz kötött gótika lehetőségein és örökérvényű megnyilatkozássá vált.

A pisai székesegyház szószékével Giovanni 1311-ben készült el. Valószínűleg több évig dolgozott rajta és a fölírás szerint — «hoc opus . . . sculpsere Johannis arte manus sole» — ezt is, mint a pistoiait, egymaga faragta. Az 1595 október 24-ére következő éjjelen dühöngő tűzvész után azonban, mely a székesegyház műkincseinek nagy részét elpusztította, lebontották és darabjait széjjel szedték. Szerencsére a részek nem kallódtak el és így még meg lehetett kísérelni összeállításukat. Az összes eddig leírt ambok közül ez volt a leggazdagabb, legbonyolultabb fölépítésű. Tízoldalú felső részét nem kizárólag oszlopok tartották, hanem részben kariatidaszerű egyes alakok és egymásfölé helyezett figurális csoportok. Az utóbbiakat egyidőben Supino és Schubring¹ nyomán Tino di Camainonak tulajdonították és azt állították róluk, hogy nem is a szószéknek, hanem VII. Henrik császár ez utóbbi művésztől származó, szintén szétszedett campe-santobeli siremlékének részletei. Justi² azonban kétségtelenné tette, hogy e csoportok mégis a szószék részei és Giovanni munkái. Az egyik Krisztust ábrázolja, alatta négy evangelistával, a másik Pisa városának allegoriáját a négy világi erénnyel. Egyébként nem tartoznak Giovanni legkiválóbb alkotásai közé és a régi okiratok megtévesztő szövege mellett ez volt egyik oka annak, hogy miért vitatták el őket tőle. Pisa alakja különben Giovanni Madonnáihoz, különösen a páduaihoz hasonlít, melyekről alább fogunk szólni. A harmadik csoportot a középső oszlop körül álló három női alak alkotja, az egyházi erényeknek allegoriái.

¹ B. Supino: *Archivio stor. dell'arte* 1895. 42. old.: P. Schubring: *Pisa*, 1902. 63. oldal.

² Justi: *U. o.* 260. old.

Ugyanannak a gondolatnak fejlettebb szobrászi megoldása, mely már a pistoiiai szenteltvíztartón és a perugiai díszkút bronzcsoportján szerepelt. A szintén pillér hivatását betöltő Hercules Giovanninak a szépségtől messze eső act-felfogását bizonyítja, míg a Szent Mihály arkangyal alakja a francia gótika nemességével kél versenyre.

A szószerk domborművü táblái nem egyenesek, hanem kifelé görbülők, a mi a benyomás nyugtalanságát, festőiségét még inkább fokozza. Ezekben motivumok szerzése végett nemcsak pistoiiai munkájának szobrászi eredményeit, hanem Niccolo domborműveinek egyes motivumait is sokszor felhasználja. A pistoiiaiaknál általában szertelenebbek, felületesebb kivitelűek, de fejlettebbek. Giovanni itt is rendkívül gyorsan, hevesen dolgozhatott és szinte impressionista hatásokat keresett. Az első négy domborműn nemcsak kifejezésbeli finomságokat találhatunk, hanem a massák kellemes elosztását, a vonalak jóleső folyamatosságát. E reliefek hatását állapíthatjuk meg kétségkívül Brunelleschinek majdnem egy évszázaddal később, a firenzei Battistero bronzkapujának pályázata alkalmából készült és Izsák feláldozását ábrázoló domborművén. Sokszor hozták emlékezetbe az utóbbin föllelhető antik motivumokat, különösen a talpából tövist húzó fiú alakját, sőt a fejét vakaró kos motivumában a Niccolo Pisanótól vett kölcsönzését is kimutatták, de — úgy hisszük — senkinek sem jutott eddig eszébe, hogy Brunelleschi bronzát Giovanni domborműveivel is összehasonlítsa. Pedig az áldozati oltár alatt lévő öszvér majdnem azonos elődjét a pisai királyok imádását ábrázoló reliefen találhatjuk fel. Az Ábrahám karját hirtelen megkapó s másik kezével a birkára mutató angyal gyors és kettős mozdulata szintén Giovanni stilusára vezethető vissza. És Giovannival azonos Brunelleschi domborművén a főjelenetnek drámai felfogása, mely mellett a mellékalakoknak csendéletszerű nyugalma meglepő ellentétül szolgál.

Rendkívül figyelemreméltó úgy ezen, mint a pistoiiai szószerken az oszlopok fölötti ívek háromszögeibe helyezett alakok sora. Ha összehasonlítjuk Niccolo amboinak, vagy Arnolfo di Cambio római ciboriumainak hasonló alakjaival.

akkor a mozdulatok gazdagodásának, a test csavarodásainak érdekes scáláját vehetjük rajtuk észre. A figurák elhelyezése itt nem tűnik föl erőszakoltnak; Giovanni volt az, ki a cinquecento és a későbbi századok ezen kedvencz motivumát legelőször tudta igazán művésziesen alkalmazni. A quattrocento naturalista szelleme ettől a látszólag erőszakos, de kifejezésbeli és formai lehetőségei miatt oly hatásos elemnek alkalmazásától azonban távol állott.

Nevezetes alkotása volt még Giovanninak VII. Henrik feleségének, luxemburgi Margit császárnénak 1313 után készült genuai síremléke. Sajnos csak töredékei¹ maradtak reánk, de így is rendkívüli hatásúak. Teljesen Giovanni genialitására vall a síremlék megoldása, mely mindjárt szakít de Braye bíbornok Arnolfo di Cambio által készített orvietoi síremlékének két évszázadon át divatos típusától. A vízszintesen nyugvó alak helyett azt a mozzanatot ábrázolja, a mint két angyal az örökéletre ébredő császárnét a fekvő helyzetből karjainál fogva gyöngéden fölemeli. A szobrászilag igen nehéz és meglepő probléma megoldása, melynek fölvetése, lehetséges, hogy a megrendelőtől, de lehet, hogy a művésztől származott, csak Giovanninak sikerülhetett ilyen tökéletesen. Csak, a ki domborműveiben a különböző mozdulatok és helyzetek oly nagy változatát próbálta már ki, volt képes e nehézségeken nagyobb méretben is diadalmaskodni. A még fejlődése hajnalán és az emberi test tanulmányozása kezdetén lévő középkori szobrászat rendszerinti függőleges és vízszintes vonalai helyett a plastikus massák szabad elrendezésében való fölényes biztosság nyilvánul itt. A különböző irányokban hajló három alak tökéletes egységbe foglalódik össze, mi a szöszékek domborműveinek egyes magába zárt jeleneire emlékeztet. A ruhák kezelése egyszerű, természetességében észrevétlen, egyébként a fönt elmondottak szellemének megfelelő. A csoport kifejező ereje minden lágysága mellett is rendkívüli, szelidségében elbájoló,

¹ A síremlék 1798-ig a genuai S. Francesco di Castelletto templomban állott és az utóbbinak lerombolása alkalmából szedték szét darabokra. A töredékek jelenleg az ottani Palazzo Biancoan őriztetnek.

mondhatni melodikus. Vajjon véletlen-e, hogy itt újra Michelangelora kell gondolni, ki II. Gyula pápa síremlékén ezt a titáni akaraterejű férfit Margit császárnéval hasonlóan akarta megörökíteni, a mint őt is angyalok emelik fel koporsójából.

Bár az akkori szobrászatnak fejlődési foka következtében Giovanni is domborművekben alkotta főműveit, mégis ő volt az, ki Madonnáiban tulajdonképen a legelső kerek és önálló szoborműveket alkotta és ennek a plastikai megoldásnak lényegét is érezte. Itt volt döntő befolyással Giovannira a francia befolyás. A francia székesegyházak portáléinak alakjai ugyan építészeti háttér előtt állanak, de nem egy közülük, különösen a középső köpiller előtt lévők, teljesen önálló és kerek megoldásúak. A legutolsó lépést itt Jean de Chelles tette, ki a párisi Notre-Dame északi kapujának Madonnáját 1257 után már úgy faragta ki, hogy az egész alaknak körvonalai a mögötte levő köpilleren túllépve, szabadon érvényesülnek.¹ Ez a mester és ez a szobor gyakorolhatott Giovannira is közvetlen hatást.

A pisai székesegyház kincstárában őrzik az 53 centiméter magas elefántesont Madonna szobrocskáját, melynek formái felfogása föltétlenül az előbbi francia alkotásra vezethető vissza.² Jean de Chelles művéről a kis Jézus alakja,

¹ Jean de Chelles neve ugyan csak a székesegyház déli, Szent István kapujának talapzatán olvasható, de minthogy a kereszthajó mindkét oldalának kiképzése tőle származik, méltán lehet őt az északi kapu szobordíszei mesterének is nevezni. Lásd Louis Hourticq: *Geschichte der Kunst in Frankreich* című művében 51—52. old.

² Émile Bertaux az A. Michel *Histoire de l'art*-jában (II. kötet, 2-ik rész, 594. old.) francia elefántesont faragványokkal hozza kapcsolatba Giovanni szobrocskáját, a mi valószínű lenne, ha a reánk maradt ilyen figurák legnagyobbrészt már nem a XIV. század elején készültek volna, typusban nem térnének el annyira Giovanni szobrocskájától és nem emlékeztetnének inkább az amiensi Vierge dorée stílusára. Bizonyos, hogy Giovannit a francia elefántesontfaragványok készítették pisai Madonna szobrocskája készítésére, de ebben nem ezeknek édeskés typusát, hanem Jean de Chelles közvetlensége mellett is nagyvonalú Madonnáját vette mintául. Lehetséges, hogy az utóbbi kettő között ugyan elkallódott francia elefántesont figurácskák közvetítet-

sajnos, letörött, de így is meglepő a két szobor közti hasonlatosság. Ennél a francia mesternél látjuk először, hogy a Madonna nem előre, hanem a balkarján ülő kis Jézusra tekint. Ezt az újítást már Niccolo is alkalmazta ugyan, mégis Giovannira nem atyja sienai szószékének Madonnája, hanem a francia mester alkotása volt ebben is nagyobb hatással. Majdnem teljesen azonos a két szobron a ruha elrendezése és mintázása is, azzal a különbséggel, hogy az elefántcsont anyaga lazább s részletesebb kidolgozást engedett meg, így a Madonna alakját betakaró lepel rojtozását. Erre vezethető vissza az egykor virágot tartó jobbkéznek szabad kidolgozása is, mely sem a párisi kőmadonnán, sem Giovanni többi márványból való Mária szobrain nem fordul elő. A párisi Madonnához hasonlóan tartja a pisai Istenanyja a meglehetősen magasan ülő Jézust és e tehernek ellensúlyozására a párisi Mária-alak alig észrevehetően, a pisai az elefántcsont görbülése folytán ellenben jobban, oldalt hajlik. Jean de Chelles alkotása, bár korábbi, mégis határozottabb, mint Giovannié, ki a lábszárak állásának föltüntetésében még bizonytalanságot árul el; csak az Istenanyja arcza lett most kifejezőbb. Ha Jean de Chelles munkáját összehasonlítjuk a többi reánk maradt francia Madonnával, úgy e műnek a többitől való különbözősége — még az 1288-ból való amiensi «Vierge dorée» hasonlít hozzá a legjobban — a Giovanni figurájával való rokonságot még feltűnőbbé teszi. Ezen szobor folytán valószínű, hogy Giovanni Párisban is járt és itt látta az akkor nemrég készült és bizonyára rendkívül modern fölfogású szobrot.

A pisai elefántcsont-szobrocska keletkezési idejét 1299-re teszik,¹ de egy okiratban olvasható szöveg arra enged követ-

tek, de ezt a párisi kőszobor és a pisai elefántcsont-alak közeli rokonsága miatt nem szükséges fölteleznünk. Még ha igaz lenne is Justi (u. o. 263. old.) azon föltevése, hogy Giovanni szobrocskája szintén a XIV. század elejéről származik, akkor is kapcsolatba kellene hozni nagy hasonlatossága folytán Jean de Chelles Madonnájával.

¹ Venturi: U. o. IV. 211. old.; Supino: *Arte Pisana*, 136 old.; M. Sauerlandt: *Giovanni Pisano*, 35 old. Justi: u. o. 263 old. a Madonna keletkezését 1310-re teszi.

keztetni, hogy Giovanni ekkor csak befejezte (kiegészítette) a művet, melyet lehetséges, hogy még 1274 előtt, franciaországi tartózkodása idején, vagy közvetlen ennek benyomásai alatt kezdett kifaragni.¹ Nem lehetetlen azonban, hogy Giovanni a párisi Madonnát ekkor csak lerajzolta és ezen vázlat után faragta ki később elefáncsont figuráját.

Még e szobrocska előtt készülhetett a pisai campo-santobeli Madonna, melyet rendszeren Giovanni első ily tárgyú szobrának mondanak. Az eredetileg a székesegyház szent Rainer kápolnájának ajtaja fölött álló szobor, — a Madonna arca archaikusan éles vonalainak, szigorú felfogásának és a szobor tektonikájának ellenére — az elefáncsont-szobrocskánál mégis határozottabb alkotás. Erősebb a Madonna fejének a gyermekhez való fordulása, az arcz profilba jutott és ezt az oldalra fordulást a fejkendőnek Giovanninál oly gyakori átvetése még jobban hangsúlyozza. A profil-megoldás különben Giovanni minden Madonnáján fellelhető. Mégis be kell vallani, hogy Giovanninak úgy ezekben, mint a páduai, a pisai battisteroi, sőt még a pratoi Madonnáján sem sikerült a Mária és a kis Jézus alakját szobrászilag megfelelő csoportba összefoglalni, tetszetős körvonalba egybe componálni. Ez volt Niccolo gyönyörű sienai sarokmadonájának is a hibája. A legelső sikeres megoldások a francia szobrászat érdeméül tudhatók be.

Giovanninak a pisai Battistero főkapuján lévő Madonnája a lábszarak állásának határozott megkülönböztetésében már haladást mutat. A ruhák ránczai ugyan egyszerűek és nagy vonalúak, de nem szaladnak befelé az alak köré, hanem kétoldalt mérőlegesen határolják a szobrot, s ezzel a mély-

¹ A Ciampi által közzétett okmány szerint Giovanni kötelezi magát: «agere et procurare, quod ipse faciet, complebit et perficiet, opus eburneum, quod incepit; et factum et completum et perfectum erit in proximo pachate nativitatis D. in eo scilicet, quod ad eum spectat, videlicet in sculpendo ymages et levigando et omnia alia faciendo, que ad artem sculpture et levigationis eboris pertinent». A Madonna eredetileg a két hozzá tartozó angyallal egy Tabernaculumban állott, mely az angyalokkal együtt később elpusztult vagy elkallódott.

ségi dimensio érvényesülését is meggátolják. Itt szerepel talán legelőször a csipőtől a pihenő láb oldalára átomló, az egész alak alsó felét keresztező nagy ruharáncz, mely a quattrocento majdnem összes szobrainál visszatér. — A páduai Arénakápolnában, melyet Giotto frescói tettek annyira nevezetessé, áll Giovanninak negyedik Madonna szobra. Enrico Scrovegni, a kápolna építtetőjének megrendelésére készült valószínűleg 1305-ben és a hozzátartozó két gyertyatartós-angyallal egykor minden bizonynyal a kapu fölött állott.¹ Itt ugyan ismét elejti a lábszárak állásának megkülönböztetését, de ezzel szemben intensivebb lett az egész alak mozgása. Az oldalt lelógó ránczokat még nem hagyja el, azonban a harmadik dimenziót is erősebben érvényesíti. A két angyal egyszerűségében, kifejezésének határozottságában Giovanni legsikerültebb alkotásai közé tartozik és rokonságban van a domborműveken s Margit császárné síremlékén látható angyalaival.

Giovanni legfejlettebb kerek plastikai műve az 1317-ből való prátói «Madonna della Cintola». Érthetetlen, hogy az éles megfigyelésű Justi,² hogyan tarthatta az alak zömök-sége, a ruha nagyvonalú, tömbhöz tapadó modellirozása folytán ezt a szobrot Giovanni legkorábbi Madonnájának, holott a szobor mozdulatgazdagsága, tektonikája egyenesen a pisai szószék sybilláira emlekeztet. Itt is a főczél a kifejezés erejének, a mozgásnak fokozása a nélkül, hogy a márványtömb zártságát az elálló testrészek megbontanák. Giovanni mindezt elsősorban a ruhának és ránczainak genialis felfogásával éri el. A Madonna testén átvetett lepel az egyik oldalon négy öbölszerű ránczot vet, melyek az alakot szinte forgásba hozzák és hihetetlen erővel utalnak a szobor kerek-ségére. A kis Jézus köntöse pedig csak arra való, hogy mozdulatát még feltünőbbé, határozottabbá tegye, az ülő test irányait egyetlen mozgásba foglalja össze. A pisai szószék egyik domborművén a gyermekét a templomban bemutató Mária, a hozzá visszakivánczoló kis Jézussal mintegy reliefbe

¹ Sem Scrovegni síremlékének unalmas fekvő alakja, sem az ennél ugyan jobb álló alak nem Giovanni alkotása.

² Justi: u. o. 250. old.

széttagolt elődje e szobornak. Tartalmilag is ebben a Madonnájában nyújt legtöbbet Giovanni. Máriának a gyermekére irányított mély fájdalmas tekintete a világ megváltásból az anyának jutó elkerülhetetlen szenvedés előérzetét árulja el.

Ez lehetett, eddigi ismereteink szerint, Giovanni utolsó plasztikai műve¹ és ha nem itt fejezte is ki magát a leg-tökéletesebben, mégis ezzel és általában Madonnáival hatott leginkább közvetlen utódaira. A sybillák ellenben annyira megelőzték korukat, hogy azokat csak két évszázad múlva egy még szenvedélyesebb és mélyebb titán értette meg igazán.

YBL ERVIN.

¹ A még reánk maradt, de itt föl nem vett alkotásokat, úgymint az arezzoi székesegyház oltárát, a perugiai pápa-síremlékeket, a pistoiái Szt. András szobrot, a turini, sőt a berlini Madonnákat stb. nem tartjuk Giovanni kezemunkájának.

GRÓF TISZA ISTVÁN EMLÉKEZETE.

Imé a férfi! Deli test, ép lélek,
Kemény munka és buzgó tiszta hit.
Hol az ének, mely méltón zengené meg
Dus élte magvető nagy útjait?
Oh, érik már a méltó hangszer fája
Magyar erdők borongó mélyiben.
Keményedik az aczélhúr is rája
Az elrabolt magyar föld méhiben . . .
Oh, fölzendül még a méltó nagy ének
Tisza István örök magyar nevének!

Most . . . e lesujtott, darabokra tépett
Árva hazának fáradt lantosát
Csak lelketek gyászán át ítéljétek,
Bus hangszere ha tompa hangot ad.
Üszkös csonk most a magyar lantos fája,
És rajta vérző idegszál a húr . . .
S a fenséges, égi harmoniába
Földi gyötrelmek bús siralma hull . . .
Szállj hát bús, tompa siralommal sirva,
Tört szárnyu ének, szállj a geszti sirra!

De nem, megállj! . . . Porrésze síri álmát
Meddön kesergő jajjal ne zavard.
Lelkét keresd! . . . S azt ott úgy sem találnád:
Az örök munkást, az örök magyart.

Nemzetrontó, örökre átkos ősznek
 Véres ködében gyilkos fegyverek
 Halál-golyót csak portestébe lőttek,
 S porba omlott, mi porból vétetett . . .
 De az Erő, Fény -- a nagy magyar lélek
 Égbe lobbant vissza: — erőnek, fénynek!

Az élő Isten csillagtrónusához
 Emeld, nemzetem, bús tekinteted.
 Mikor szíved szellemét híva áldoz,
 S ha visszasírva lelkét keresed.
 Magyar lelkek tündöklő fény sorában
 Virrasztó gonddal fölötted lebeg,
 Ott ölelik, kik elszálltak korábban:
 A Bocskayak és a Bethlenek . . .
 És mind, a kik dicsők és nagyok voltak,
 Síríg érted dolgoztak és harczoltak.

Kinek szemét nem fõdi pártos hályog,
 Most látja, zord pánczélja mit takart:
 Vérzõ szívet, mely a jövõbe látott,
 S prédára szánva látta a magyart . . .
 Látta: átkos kéz künn és benn hogy ássa
 A sirt, melyben e nemzet sülyed el . . .
 S lelke örök gyötrelmes aggódása:
 A sirásókat hogyan üzze el!
 Ez volt agyának minden gondolatja,
 Elszánt, kemény harczokba ez ragadta!

S mikor ütött a sorsdöntõ nagy óra,
 S a vérfergeteg mikor ránkszakadt,
 S a zord Hadisten villámaait szórta:
 Ő akkor is magyar s férfi maradt!
 Állta helyét nem ingva, rendületlen,
 Észszel és karral védve a hazát.
 Ám az öldöklés örülete ellen
 Fõlemelte az emberség szavát!

Világégés borzalmas romján, üszkén
Ezt hirdethetjük emelt fővel, büszkén!

... S Téged, ott fenn az örök fényházában,
Kérünk, virraszsz tovább néped felett.
És bátorítsd szívtépő bánatában
E porbasujtott árva nemzetet.
S mit nem remegve üzent hülő ajkad,
Hattyuéneked, utolsó szavad
Hulljon sebünkre mint mennyei harmat:
— Így akarta az égi Akarat!...
S ha Ő akarja — s maga is akarja —
Dicső jövőndő vár még a magyarra!

Az ősi föld, szived örök szerelme,
S melyet érlel: az őserő — a nép,
S minden magyar kéz, minden magyar elme
Nemzetépítő szent munkába lép
És megvívja a diadalmas harcot
És megdönti az ármány-kapukat!
Szellemkezedben a zászlót Te tartod
S lelked fénye mutatja az utat
Ékének, kardnak, az észnek s a karnak,
S győzni kell minden poklon a magyarnak!

S a harcz után lesz itt, lesz ünnep is még
A Karpátok s az Ádria között!
S eserág borul a homlokodra ismét
Hungária, most gyászba öltözött...
És jön a dalnok s szent örömmel zengi
A hősokról a diadalmi dalt.
Az elsőt Rólad, kinél hőbben senki
E földön nem szerette a magyart.
Nem czéda szóval — munkás hittel, tettel,
Daczos, halálos férfiszeretettel!

És jön Bihar, Szalonta, Geszt hű népe,
Erdély, Dunántul és minden magyar.
S milliók ajkán s milliók szívébe
Emléked áldva visszhangzik a dal . . .
S jön a művész és halhatatlanítja
Örök például nemes alakod.
Apa fiát hálás szívvel tanítja
Az ígére, mely szobrodon ragyog :
— Tisza István. -- Halálig honért harczolt,
Halálig férfi s halálig magyar volt!

LAMPÉRTH GÉZA.

LA FONTAINE MESÉIBŐL.

A farkas és a bárány.

A hatalmasabbé mindig az igazság,
A mint azt e sorok mindjárt megmutatják.

Egyszer egy bárány inni méne
Egy tiszta patak hűs vizére,
Hol egy farkas is megjelent,
A ki prédára lesbe ment.
És a bős ordas szóla imigyen:
«Hogy mered te itt zavarni vizem?!
E merészségnek árát megadod!»
«Felséges uram, szűnjék haragod!
— Felelt a bárány, meglepetve —
Tekints ide és vedd eszedbe,
Hogy én vizedet nem zavarnám
Még akkor se, ha úgy akarnám,
Mert hisz' te vagy, ki fölebb állsz ott,
Én meg itt vagyok, a mint látod,
Náladnál sokkal alább,
Jó hús lépéssel legalább.»
Mire az éhes és kegyetlen
Farkas így vágott vissza menten:
«De zavarod! S még hozzá aztán
A tavaly meg is rágalmaztál!»
«Azt tán tehette más, de én nem,
Hisz' most születtem csak ez évben!»
«Ha nem te tetted: bizonyára
A testvérednek járt a szája!»
«De testvérem sincs!» — «Úgy anyád volt,
Vagy más valaki a családból!

Mert mind gyüölöttök: ti s az átkozott,
 Vérengző kutyák és a pásztorok!
 Ezt én tudom s most bosszút állok végül!»
 Aztán magát a bárányra vetette,
 Elhurezolta s az erdőben megette,
 Minden törvényes forma nélkül.

A tölgy és a nádszál.

Egyszer a nádszálhoz a tölgy imigy szóla:
 «A természetre sok panaszotok lehet:
 Alig bírtok el egy picziny ökörszemet,
 S mely a víz tükörét csak alig borzolja:
 A legkisebb szél is meghajtja fejetek!
 Míg nekem, miként a Kaukázus bércze,
 A homlokom nemcsak a napot elállja,
 De akkor is kész a daczos mérközésre,
 Ha gyilkos viharok dühe csap le rája!
 A mi nektek vihar: csak szellőcske nékem!
 Ha itt születnétek, lombom védelmében,
 Mely óva takarja be a szomszédságot:
 Nem szenvednétek ám oly sokat a szélben,
 Nem ereszteném a viharokat rátok.
 De ti ott születtek többnyire mind alant,
 Vizek szélén, hol a szelek útja fekszik.
 Bizony a természet roppant igaztalan
 Volt hozzátok, nekem legalább úgy tetszik!»
 «Részvéted — válaszolt a nádszál a tölgynek —
 Jó szívre mutat, de ne törődjél velem.
 Engem a viharok kevésbbé gyötörnek,
 Meghajlok, de ismét felemelem fejem.
 Te eddig a szelek dühét bátran álltad,
 Csapásaik alatt nem hajlott meg hátad,
 De várjuk a végét!» S alig hogy felelé,
 A láthatár alól vadúl rontott elé
 A legdühösebbje mind azon fiaknak,
 Észak anyaméhén kik eddig fogantak.

Büszkén daczolt a tölgy a bösz támadásnál,
Szerényen hajolt meg ellenben a nádszál,
A szél pedig addig erőltette magát,
Míg végre tövestől kiszaggatta a fát,
Melynek koronája az egekig ért fel,
S lent a halottakig nyúlt a gyökerével.

A két csacsi.

Egy hajcsár, botját büszkén hordva,
Mintha királyi pálcza volna,
Útra vitt
Hosszú fülü két csacsit.
Egyik szivacsos vala rakva,
S könnyedén, gyorsan ment alatta,
De a másiknak sok szó kelle,
Mivel nehéz só volt a terhe.
Hegyen-völgyön át mendegélve,
Széles folyóhoz értek végre,
Hol a karaván kis csapat
Útja veszettül megakadt!
A hajcsár, ki már sokat kószált
E gázlón át,
Szokás szerint felugrik a
Szivacsot vivő csacsira,
Maga előtt úgy hajtva ott
A másik jámbor állatot.
Ez a másik csacsi azonban
Saját eszén járt ily dologban,
S mihelyt beért a vízbe lent,
Tüstént egy göbbenőbe ment,
Melyből alig hogy felbukott:
Kapta magát és elfutott;
Mert úszás közben a sok sónak
Egész tömege úgy elolvadt,
Hogy mire túl a parton termett,
Nem érzé hátán már a terhet.

Erre a szivacs-vivő hátúl
 Szintén példát vesz pajtásátúl,
 S miként a birka fut vakon, bután
 Az elől futó más birkák után:
 Ő is gyorsan a szivacsával,
 S büszkén lovagló lovasával
 Nyakra-főre
 Zsuppsz! bevág a göbbenőbe.
 Ott aztán csacsi és a gazda
 Mélyen merültek el a habba,
 Hol a perzselő naptól tikkadt,
 Szomjú szivacsosal versenyt ittak,
 Mely pedig annyi vizet szítt föl,
 S olyan nehéz lett a sok víztől,
 Hogy szegény csacsi, bár akarta,
 Nem tudott jutni mégse partra.
 A hajcsár, az meg holtra váltan
 Fogta csacsiját ott az árban,
 S szentül hitte:
 Most teszi az életit le!
 Hanem valaki gyors segélyt vive,
 Hogy ki volt? az nem tartozik ide.
 Elég, hogy látni jól e kis mesén:
 Milyen rossz volna, mily nagy esztelenség,
 Ha mindenki egyformán cselekednék.
 S csak ezt akartam megmutatni én!

Francziából

JAKAB ÖDÖN.

SZ E M L E.

«Kommün».

— A proletárdiktatúra elnevezéseiről. —

A *Magyar Nyelv* 1920. 1—3. füzetében Tolnai Vilmos «a proletár-diktatúra nyelvéről» hasznos áttekintést tett közzé. Ebben a cikkben a többi közt ezt olvassuk.

«Az egész időszaknak sok neve van: *bolsevizmus, kommunizmus, kommün-, kommün-uralom, szovjet-korszak*, egyszerűen *a szovjet, proletár-diktatúra* — tréfás becézéssel (?!) *proli-diki, vörös diktatúra, vörös korszak, vörös forradalom, rémuralom*. Állami életünk történetében ezek mind új dolgok voltak, bár a fogalmak és szavaik innen-onnan, egyik hosszabbt, másik rövidebb idő óta, mint idegen, külföldi jövevények már ismertekké lettek. Közismertekké és napi érdekűekké az 1917-iki, márcziusi orosz forradalommal váltak s éppen két évre rá nálunk is uralomra jutottak. A *bolsevizmus, bolseviki, bolsevista* (ejtették: *bolzse-, bozse-*nek is) tudvalevőleg orosz politikai párt neve, szemben a csakhamar legyőzött *menseviki-vel*». (10. l.)

Egy esztendővel a 'proletár-diktatúra megdőlte után kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a Tolnai-felsorolta nevek közül *egy* vált közhasználatúvá s szorította háttérbe a többit: a francia *commune* szó, a mely magyaros alakjában: *kommün*, szókinszünk eleme lett. Ez vált részévé nemcsak az utcza s a műveltebb osztályok, hanem sajnos, a politika, az állami hivatalok, a tudomány és az irodalom nyelvének is. De — a mint már ez a szavak viszontagságos történetében nem ritka — éppen ez az egyetlen is, a mely teljességgel helytelen. E cikk során megkísértem annak kimutatását, hogy a *kommün* — bár a szokás erején polgárjogot nyert — nyelvünkben mindenképpen «alkalmatlan idegen»: származására «kétes», meghonosulását egy formai s egy tárgyi tévedésnek köszöni, használata pedig félrevezető és káros. Előbb azonban röviden a *bolsevizmussal* és leszármazottjaival foglalkozom; a mit Tolnai ezekről a fenti idézetben mond, pótlásra és helyesbítésre szorul.

«*Bolsevismus*» az orosz politikai nyelvben az orosz socialdemokrata pártnak azon töredékét jelöli (s egyben az e csoport képviselte maximalista irányzatot), a mely az 1903-iki bruxelles-londoni congressuson többségre jutott (*bolsinsztvo* orosz. «többség»); az ellenpárt a *mensevik* (*mensevismus*) nevet kapta (*mensinsztvo* = «kisebbség»). Ez elnevezéseknek tehát maximális és minimális programhoz semmi közük, noha nálunk *bolsevismus*-on sokáig maximalismust értettek.*; Ez a fractio buktatta meg 1917 októberében a Kerenszki-kormányt s teremtette meg a proletárdictatúrát Oroszországban; 1919 márcz. 21-ikén ennek a párt-töredéknek programja érvényesült hazánkban is. A *bolsevismus* kifejezés használata tehát általánosságban helyes. Helytelen ellenben a belőle formált melléknév (főnév) nálunk meghonosodott formája: *bolseviki* a (helyes) *bolsevik* szónak többes nominativusa: *ezt a pluralist mi singularisként, tehát fonákul használjuk.* (Különösen grotesque az ebből a plur.-ból formált magyar többes: *bolsevikiek!*) Aligha remélhető, hogy ezt a meggyökeresedett szót, a helyes, de a magyarnak idegenszerű *bolsevik* (tbs. *vikok*) kiszoríthatná. Üdvös volna, ha a tudomány és a sajtó e helyett a *socialista* szó mintájára képzett *bolsevistá*-t fogadná el. Tolnai végül azt írja: «ejtették *bojzse*-nek is». Szlavisták szerint úgy ez a kiejtés, mint a *Budapesti Hírlap* sajtáságos írásmódja: *bolysevizmus* teljesen helytelen; az orosz e szóban *j*-t is, *l*-et is ejt, de ilyként *bojlse*-, a mit a magyarban kiejteni nem tudunk, de phonetikusan átírnunk is felesleges.**

A *bolsevismus* szót azonban éppen a magyarországi bolsevisták alig használták, az alsóbb magyar néprétegek a proletárdictatúra idején jóformán nem is hallották. A szónak sajátos módon volt némi elitelő melléköngéje s jobbra az «ellenforradalmi» polgár-osztály élt vele. Miért kerülték ezt a kifejezést éppen az orosz-magyar agitátorok és vezérek? Erre a kérdésre nehéz kielégítő feleletet adni. A bolsevista propaganda jellemző vonása, hogy

* Rákosi Jenő egy cikkében p. o. ezt olvassuk: «Bolysevikok, ami azt jelenti, hogy a legtöbbet követelők . . .» («Tiszvirág» Budapest, 1920, II. köt. 344. l.). — A «*bolsevismus*» szó keletkezéséről és jelentéséről l. Fábrián Bélának *Az orosz minta* cz. dolgozatát (*A bolsevismus Magyarországon*, szerk. Gratz Gusztáv, Bpest 1920, 42. l.) és Werner Sombart adatait (*Sozialismus u. Soz. Bewegung*, Jena, 1919. 144. kk. ll.).

** A B. H. írásmódját lassan-lassan a folyóiratok is átveszik, l. p. o. a *Magyar Helikon* 1920, 8—9. számát.

szívesen jelentkezik más, többé-kevésbé rokon politikai irányok jeleszavainak vértetében; ezt a «mimikri»-t ott alkalmazza, a hol a nyílt színvallással az agitatio sikerét kockáztatná. De a bolsevismus a socialismusnak egész múltját is kisajátítja s önmagát tekinti minden socialistikus törekvés céljának, a socialismus végső és legtökéletesebb formájának; ezzel az egyetemes színezetével természetesen nem egyeztetheti össze eredeti nevét, a mely nyilván feltünteti, hogy a bolsevismus a fejletlen keleti socialdemokratianak csupán egyik iránya. A bolsevisták azon voltak, hogy mozgalmunkat lehetőleg a *communismus* czéjére alatt vigyék át a köztudathoz; a *kommün* mellett azért még ma is gyakorta kísért a *kommunizmus-kommünista* terminologia, főként igazságszolgáltatásunk nyelvében. A bolsevismus azonban nem azonosítható a communismussal; az orosz, de különösen a magyar forradalmi államalkotó kísérlet a magántulajdon elvét a gyakorlatban elismerte. Helyes volna, ha a magyar igazságszolgáltatás, a mely egyfelől «lázadók»-nak bélyegzi a bolsevistákat, másfelől nem illetné őket olyan névvel, a melylyel a tudomány egy utopistikus társadalmi elméletet jelölt meg s a mely az orosz proletárdictatúra tartalmát egyébként sem meríti ki.

A *communismus* szót ilyként a proletárállam hivatalos propagandája — hirlap- és röpiratirodalma és szónokai — honosították meg nyelvünkben s e szóból alakította a használat — mint feljebb mondtam: *formai tévedés* útján — a *kommünt*.

Megkísérlem, hogy e formai tévedést az alább taglalandó tárgyi tévedéstől különválasszam, noha a nyelv életében e tévedések egymásba fonódtak. Magában a formai tévedésben a műveltebb osztályok nyelve s az utca nyelve kölcsönösen hatottak egymásra. A felületes műveltség a *kommün* szót a *communismus*-sal azonosította. Igen művelt emberekkel találkoztunk, a kik nem tudták, hogy a *commune* francia szó *községet* jelent és hogy *Commune de Paris* néven azt a kormányt ismeri a történelem, a mely Párisban 1871 márczius 18-ikán alakult meg és a mely a Versaillesba menekült legális és az egész nemzetet képviselő kormánnyal szemben a *községek* autonómiájának elvét hangoztatta. Az elnevezés mélyén az állam *decentralisatiójának* gondolata rejlett. A *Commune* nevének a *communismus*hoz *senmi köze sincsen*.* Látjuk, hogy itt két idegen szó közönséges összevételével

* E tévedés nem mai keletű és nem magyar sajátosság. Az *Encyclopaedia Britannia* a *Commune* szót magyarázván, szükségesnek tartja megjegyezni: «It was a political movement intended to replace

van dolgunk, «Sprachdummheit»-tal a legprimitívebb fajtájából. A népnyelv ettől a szócsere-től nyilván nem függetlenül, de mégis a maga útján jutott el a hosszú és kényelmetlen *communismus*-tól (a nép ajkán egész grotesque elferdítései éltek!), a rövid, de rosszul hangzó *kommün*-on át az elegáns, gördülőkeny, *sürün hallott és olvasott* (de azért meg nem értett) *kommün*-hez. Mert nyilvánvaló, hogy sem az intelligentia, sem az utca népe magától nem jó a *kommün*-re, ha a bolsevista propaganda ezt a — magyar köztudatban ma már jóformán ismeretlen — forradalmi mozgalmat a maga céljaira ki nem sajátítja és nevét közhasználatú jelszóvá nem teszi. Itt kapcsolódik belé a szó történetébe az a *tárgyi tévedés*, a melyről e cikk elején említést tettem.

E tévedés nézetem szerint abban rejlik, hogy sokan, a kik a proletár-dictatúrát *kommün*-nek hívják, tartalmilag is azonosítják a két kifejezést. Az azonosítás alapja a két forradalmi mozgalom hasonlósága. A Commune vezetői is jobbara az akkori socialisták és communisták sorából kerültek ki s a nemzetközi munkásmozgalom kezdetleges szervezetével némi kapcsolatot is tartottak fenn; ez a mozgalom is — mint a magyarországi — a veszített háborút s a monarchikus államforma bukását követte és a győztes ellenség szemei előtt, sőt passivitása mellett folyt le; * lát-

the centralized national organisation by one based on a federation of communes. Hence the «communiste» were also called «federalists». It had nothing to do with the social theories of Communism. (11. kiadás, VI. köt. 784. l.) De az *Encyclopaedia* viszont téved, mikor a Commune hiveit *communist*enek kereszteli; ezeket *communist*eknek hívták akkor és hívják ma is, míg a *communiste* szót a vagyonszűkösség hiveire alkalmazza a francia. — Ugyanígy Fgelhauf («Gesch. der neuesten Zeit», Stuttgart, 1915, 86. l.): «Der Name der Kommune hat an sich mit dem Kommunismus und Sozialismus noch nichts zu tun; an sich konnte eine solche Kommune auch aristokratisch und royalistisch verwaltet werden stb.»

* Mindkét lázadás indítóokai közt szerepelt az ország területi integritásának védelme és a könyörtelen ellenséggel szemben való elleneségülés. L. erről Andrássy Gyula gróf «A tanácskormány külpolitikája» cz. dolgozatát («A bolsevismus Magyarországon», szerk. Gratz Gusztáv, Bpest, 1920, 107. k. l.): «Garbai a tanácskormány elnöke a nagy gyűlésen, mely a proletár-dictatúrát kimondotta, úgy említi Magyarországot, mintha annak érdekei is vezetnék. Károlyi, mikor lemond és a hatalmat a tanácskormányra átadja, bolsevisták dictandója alatt írt proclamatiójában... azt a benyomást kelti, hogy a tanácskormány igazi célja a magyar nemzet létének megmentése,

szólag a proletariátus céljait szolgálta és bizonyos intézkedéseivel a communistikus elmélet megvalósítására törekedett: a forradalom 1871-ben is a város ügye volt, míg az ellenforradalom talaja a vidék; a Commune fegyveres harcban áll az ellenforradalommal, a mely a vidék egy centrumában helyezi el kormányát és hadseregét (Versailles—Szeged); rendelkezéseivel mindkét rendszer az alkotmányos állam, az egyház és a polgári társadalom ellen fordul és terrorizmusával egyéneket tesz felelőssé intézményekért és osztályokért (tűszok); végül mindkét államalkotó kísérlet rövid életű, az ország történetében episódjellegű, nyomában az alkotmányos kormányzat megkísérli, hogy az államot a jogfolytonosság útjára visszavezesse; a büntető igazságszolgáltatás mind a két forradalmat «láadás»-nak bélyegzi és vezéreit elmarasztalja. Szóval a Commune a magyarországi proletár-dictatúra «homologon»-ja s a hibás szóhasználat mélyén néha tudatos vagy tudattalan azonosítás rejtezik. A tárgyi tévedés azonban, a melynek ez az azonosítás az alapja, magában véve ismét bonyolult.

A bolsevista propaganda, a mely a *kommün* szót nyelvünkbe becsempészte, korántsem alkalmazta a szót mai értelmében (*kommün* = proletárdiktatúra), hanem *jelszőként* használta és a mint ez már az agitációnak természetrajzához tartozik --- a jelszót *örvnek* is tekintette. Lenin-Kunék a párisi láadásban «a socialis világorradalom dicsőséges előrsi harcát» látták és a legyőzött és meghasonlott francia nemzet gyászos és meddő polgárháborúját mint a proletár-dictatúra «nagy praecedensét», úton-útfélen magasztalták. Mindazt azonban, a miben a bolsevismus a proletár-dictatúrától lényegileg eltért, a «mozgalom fogyatékoságaként» magyarították.* A magyar értelmiség ellenben, a melynek emléke-

Könnyű és gyors sikerét részben annak köszönheti a bolsevismus, hogy a magyar közvélemény e beállítást legalább bizonyos mértékig elfogadja: ... könnyebb meghódolni a hatalmasok előtt, ha hinni lehet, hogy *ők Magyarország integritásának védelmére hajlandók*. — Herkner: Die Arbeiterfrage, Berlin 1916, II. k. 435. l.: «Die Anhänger der Kommune setzten sich aus den Parteigängern verschiedener Richtungen zusammen. Die einen Strébten nach einer grösseren Selbständigkeit des Gemeindelebens...; die anderen hofften, dass die Herrschaft der Stadt Paris *das Vaterland wie 1791—92 von der feindlichen Invasion befreien werde*».

* A magyar bolsevisták a párisi Communeről számos előadást tartottak s majd minden elméleti fejtegetésükben nyilatkoztak róla. Lenin felfogását egy rövid előadásából ismerhetjük meg: «A polgári

zetében a sűrűn hangoztatott jelszó megragadt, a két lázadásnak éppen kárhözatos vonásait azonosította és a *kommün* szóval a budapesti dictatúrát megbélyegezni vélte. Ilyként a *kommün*-ben olyan szóval van dolgunk, a melynek társadalmi állása vagy politikai felfogása szerint kiki más és más értelmet adott.

De a szónak bolsevistikus értelmezése történelmi valótlan-ságot tartalmaz, mert a Commune nem azonosítható a bolsevis-mussal. Az *orosz-magyar forradalmi elmélet lényege a proletariatus dictatúrája és a nemzetközi forradalom nyílt zászlóbon-tása; gazdaságilag: a magántulajdon megszüntetése*. A francia mozgalomban ezek helyett politikai szabadságot, demokratikus választójogot, nemzeti törekvéseket és a magántulajdon elismeré-sét találjuk.*

A szó jelentéseinek képét teljesebbé teszszük, ha végezetül megemlítjük, hogy a Commune-ben a nyugati (hivatalos) social-demokratia is — a mely pedig a bolsevismust a legélesebben el-ítéli — a proletariatus hatalmas mozgalmát látja. Kautsky egy legutóbb megjelent könyvében («Terrorismus u. Kommunismus, Berlin 1919») a bolsevismus és Commune közt figyelemreméltó párhuzamot von; megállapítja, hogy a két mozgalom lényegében különbözik s így végzi: «A proletariatus első kormánya (a párisi Commune) mélyen bevésődött mindazok lelkébe, a kik az embe-riség felszabadulását áhítják. Az a mély hatás, a melylyel a pro-letariatus eme «dictatúrája» (irónikusan, mert K. *nem* tartja annak a Commune-t) minden ország munkásságának emancipációs küz-

demokrácia és a proletárdiktatura». Ford. Krejcsi Ágost, Bpest 1920. 3. l. — A magyar bolsevisták nézeteire jellemző két előadás; az egyik Sas Andoré, megjelent a «Néptanítók Lapja» 1919. évi 20. és 21. szá-mában («Az 1871-es párisi kommün»); a másik előadást Varjas Sándor tartotta 1919 július 14-ikén egy agitátorképző tanfolyamon e cízzel: «A második császárság kora Franciaországban». Erről csak könyoma-tos jegyzetek készültek. — A francia katonákhoz intézett röpczédü-láikban sohasem mulasztották el, hogy a Communere hivatkozzanak. («Aux soldats français».)

* A Commune első nagy népünnepén Charles Beslay, a «doyen, a többi közt ezt mondta: «chacun des groupes sociaux va retrouver sa pleine indépendance et sa complète liberté d'action. — Le Gouver-nement s'occupera de ce qui est national. — La Commune que nous fondons sera la Commune modèle. Qui dit travail, dit ordre, économie, honnêteté, contrôle sévère...» (Le livre poir de la Commune de Paris. Bruxelles 1871, 170. l.)

delmére volt, nagyrészen annak tudható be, hogy a Commune-t a humanitásnak ama szelleme hatotta át, a mely a XIX. század munkásosztályát lelkesíti. (84. l.) Számunkra ebből az a tanulság, hogy a jelenkori socialismus két sectája, a II. és a III. Internationále, a Commune emlékéért pörben áll egymással, mind a kettő — Marx szava szerint — a Communeben a munkáspártok «legdicsőbb tettét» tiszteli és «világtörténeti fontosságú kiindulási pontot» lát.*

Mindebből látnivaló, hogy nyelvünk kertjének ez az új dudvája tudatlanságban és hazugságban gyökerezik. Ezzel a különféleképp értelmezhető történelmi terminussal a magyarság négyhónapos szégyenét és szenvedését formájából és tartalmából kiforgatjuk, alapvető sajátságait elhomályosítjuk, bűneit elleplezzük. A *kommün* a bolsevismus «ideológiájából» származik s a rothadás mérges levegőjét terjeszti. Irtsuk ki a hivatalok, a politika, a sajtó s az irodalom nyelvéből, talán ezen az úton kivész a magja.

Balogh József.

* *Neue Zeit* (Stuttgart), XX. évfolyam, 709. k. l.

ÉRTESÍTŐ.

Dante Purgatoriuma.

Fordította Babits Mihály. Révai kiadás.

Péterfy Jenő ebben a folyóiratban tette közzé azt a magvas tanulmányát, melyet a *Divina Commedia* költőjének szentelt, abból az alkalomból, hogy Szász Károly *Pokol*-fordítása napvilágot látott. Annyira nehéznek tartja azt a feladatot, melyet a magyar műfordítás e mestere itt maga elé tűzött, hogy Dantét egyenesen lefordíthatatlannak mondja — talán öntudatlanul is találkozva magával Dantéval, a ki a *Convito* VII. caputjában szintén ilyenformán nyilatkozik. «E però sappia ciascuno — szól e helyen — che nulla cosa per legame musaico armonizzata si può dalla loquela in altra trasmutare senza rompere tutta sua dolcezza e armonia» — «azért tudja meg mindenki, hogy semmi, a mi költői kapcsolattal van harmoniába fűzve, nem vihető át egyik nyelvből a másikba, a nélkül, hogy szét ne törnök minden édességét és harmóniját». Hogy Dante megmaradna-e ez álláspontja mellett, ha olvashatná pl. Gildemeister *Divina Commedia*-fordítását, nagyon kétlém. Persze azok a fordítások, melyek az ő korában oly szaporán tenyésztek az olasz irodalomban, s melyek, mint minden költészet gyermekkorában, inkább utánköltések voltak, az ő állítását látszanak igazolni. A műfordítást olyan értelemben, mint azt ma cultiválják, akkoriban még nem próbálgatta senki; hisz az a kor volt az, melyben mint maga Dante írja, «a nyelv még csak papát és mamát gyűgyögött». Természetes, hogy minden irodalom minden költőjénél akadhatnak «lefordíthatatlan» részek; hiszen minden nyelvnek vannak oly szavai, melyeket más nyelv megfelelő kifejezései nem fednek teljesen; vannak szólásai, melyek az illető nemzet fiában oly képeket támasztanak, a miket más nemzet fiában nem kelthetnek (pl. ez a szó: gyászmagyarok); aztán vannak oly rhythmikus és rímbeilajáságok, melyek át nem vihetők egyik nyelvből a másikba stb. «Lefordíthatatlan» tehát minden nagy költő abban az értelemben, hogy a tolmács itt is, ott is kénytelen

elejteni valamit az eredeti szépségeiből; az ő művészetétől függ aztán, tud-e ezekért más helyeken kárpótlást adni.

Dante sem «lefordíthatatlan» tehát, hanem igenis, egyike a legnehezebben fordítható költőknek. Mert néha nemcsak azzal kell megküzdenie a fordítónak, a mivel más költőnél is, hogy t. i. a hű fordítás gyakran rossz csengésű vagy egyenest kakophonikus (pl. hogy a «cerchi eterni» magyarul «örök körök»), hanem azzal is, hogy általában rendkívül tömör a nyelve, sőt sokszor annyira tömör, hogy kommentár nélkül érthetetlen. Vegyük csak ezt a híres sorát a Francesca és Paolo-epizódnak: Amor che a nullo amato amar perdona. Melyik műfordítója a világnak tudná ezt egyetlen sorban visszaadni, mikor értelme ez: «A szerelem, mely nem engedi el senkinek, a kit valaki szeret, hogy ő is viszont ne szeressen!» De ez még olyan hely, melyet, tán némi gondolkodás után, a művelt olasz olvasó megért. Azonban hány olyan része van Danténak, melyek annyira homályosak, hogy ma is fejtörést okoznak a magyarizálóknak! Sokszor a legegyszerűbb dolgokat is bizonyos — ha szabad így mondanom — körmönfont módon fejezi ki; pl. mikor azt akarja mondani, hogy bár kíváncsisága nem volt kielégítve, mégsem kérdezett többet, így szól: «Kihúztam a vízből a még nem tele szivacsot» (*Purg.* XX. 3.). Ha már az eifélék is nagy munkát adnak a fordítónak, mennyivel inkább próbára teszik azok a tudós czélzások mythológiára, csillagászatra, philosophiai és theologiai ismeretekre, melyek jó része olyan, hogy csak a szakember érti meg első olvasásra! Az a XIII. századbeli nagy olasz olyan büszke volt az ő tudományára, hogy szinte tetszelgett magának az e tudomány kincseire való utalásban, odavetve egy-egy mondást, egy-egy képet, melyről eleve tudhatta, hogy az olvasók kilencztizedrésze nem fogja érteni, miről van szó. Mikor pl. azt akarja leírni, mekkorát dördült a Purgatorium egyik kapuja, midőn az angyal becsapta, azt mondja: «nem üvöltött úgy, és nem mutatkozott oly haragosnak a Tarpeja, midőn elvették tőle a jó Metellust, a mi miatt az aztán sovány maradt». (*Purg.* IX. 136.) Ugyancsak jó classicus philologus legyen, a ki ebből ki tudja hüvelyezni, hogy Lucanus Pharsaliája szerint, mikor Julius Cæsar ki akarta fosztani a tarpeji sziklán lévő ærariumot és ezt Metellus néptribun ellentállása daczára végre is hajtotta, a szikla nagyot dörgött. — Dante roppant nagy tudású ember volt; megtanulta mindazt, a mit az ő idejében meg lehetett tanulni, és mivel kora csak a tudós költészetet becsülte nagyra, a minél több allegóriával és symbolisálással teljeset, azért van megrakva munkája annyi nehézséggel az olvasó, hát még a fordító számára!

Mit tegyen a szegény magyar tolmács az afféle természet-tudományi és egyéb fejtegetésekkel, a minők a Purgatoriumban már oly gyakoriak, a Paradicsomban pedig már uralkodók? Ime izelítőül annak magyarázata, hogy bár a Purgatorium kapuján túl nincs se szél, se eső, mégis érezhető ott az első égi kör forgása. Az Isten (a Fő Jó) — így szól a magyarázat Babits fordításában —

« . . . hogy a föld és víz párás gőzölgését,
 mely lent ered, de melyben nap melegje
 felé, ha bír, szállani kész a készség,
 ne hagyja zavaróan az emberekre
 esőzni. rakta kertjük hegytetőre,
 hol a kapun túl pára ne mehetne.
 Mivel pedig az egész levegőre
 kiterjed a legelső égi Forgás,
 (csak más erő s ellenszél meg ne törje):
 e magasságban, mely szabad toronylás
 a lég közepén, s hol a sűrű lombban
 megtorlik a szél, örökös a mozgás.»

(Purg. XXVIII. 17—108.)

S ez így megy tovább még jó darabig az iskolai magyarázat minden járulékával: «nem volna csoda hát» . . . «és tudni kell» stb. Szinte tiltakoznak a rím ellen az ily sorok: «E víz, melyet látsz, nem ered a földnek || eréből, mely kimerül, s melyet újra || légi párák lecsapódása tölt meg.» S nehogy félreértessem, e sorok laposságáért nem a fordítót érheti gáncs, mert ő itt is csak az eredetit igyekezett követni, s olyan hűséggel, a minőt a nyelv természete és a terzina bilincse megenged.

A terzina bilincse! . . . S itt érkeztem el Dante fordításának egyik legfőbb nehézségéhez, a versformához, melyet híven visszaadni megszeghetetlen törvénynek hitte már Szász Károly, és hiszi, úgy látszik, érdemes követője Babits Mihály is. Péterfy Jenő fentebb idézett tanulmányában más nézetet vallott. Azt írta, hogy inkább lemond a rímről, semhogy értelem-csonkításokkal, kihagyásokkal és toldásokkal, döcczenő sorokkal, kétes értékű rímekkel kapja Dantét. Vagy, hogy szóserint idézzünk: «Danténál a fordítóban az æsthetikai érzékkel bizonyos philologiai latolgatásnak, scrupulositásnak kell egyesülnie; éreznie kell, hogy egy fölös szó, egy szükségtelenül hangsúlyozott igekötő, egy betoldott (s különösen rímnek szolgáló) igehatározó, s a fordításnak sok egyéb, pusztán szemmel alig észrevehető fogása: teljesen tönkre teszik a gondo-

latnak dantei formáját, melyet aztán a rímmel meg nem javíthatunk.» Helyesen hangoztatja azután, mily baj, hogy a fordítónak a rím miatt «az egyszerűen kinálkozó kifejezés helyett a keresettebbet kellett tennie; hogy Dante plastikai nyelvét gyakran sujtással látja el, hogy a versekben sok a kis töltelék szó; kifejezések néha egész sorra vékonyúlnak, vagy kelletén túl összehúzódnak.» És fölveti a kérdést, vajon költőibbé lesz-e a fordítás a sokszor túlmerész asszonánczok által, mikor nem egyszer jelentéktelen szóra, vagy kevésbé fontosra kell esni a rímnek? S mindig lesznek olyanok — úgymond végül — a kik azt tartják, hogy a «dantei fuvallat» a fordításnál nem a versek rímes vagy rímtelen voltától függ.

Nem mondom, hogy lehetetlen egyesíteni az ideális műfordítás két követelményét, az anyagi és formai hűséget. még Dante tolmácsolásában is, de hogy e feladat mily nehéz, eléggé mutatja, hogy megoldása nem sikerült a magyar verselés oly művészenek sem, a minő Szász Károly volt, és nem sikerült annak a szintén igen kiváló technikájú költőnek sem, a ki — már előzője által járhatóbbá tett úton — ugyanarra vállalkozott. A terzina igen mesterkélt forma, és Olaszországban sem nagyon művelik, holott a Boccaccio által megteremtett ottava stanza nemcsak az olasz epikában vert gyökeret, hanem más nemzetek költészetében is. Bizonyára a forma e nehézsége is hozzájárult, hogy a külföldi irodalom igen jeles fordítói inkább rímtelenül fordítják Dantét, csak így véelve eleget tehetni a tartalmi és színbeli hűség ama követelményének, mely egy lényegében mégis csak didaktikus munkánál sokkal fontosabb, mint másfajunál. Hiába, azt hogy kétszer kettő négy, semmiféle rím kedvéért nem lehet úgy módosítani, hogy kétszer kettő öt; már pedig Dante munkájában vajmi sok az efféle tantétel.

Hosszabban időztem annak fejtegetésénél, mily nyűgös munka Dante átültetése, főleg olyan módon, a hogy Szász Károly és utána Babits megkísérelték. Azért tettem, mert már e fejtegetés is bizonyos mértékű kritika: mentegetése azoknak a fogyatkozásoknak, melyek az előttünk lévő könyvben is elég gyakoriak. Általában jobban kielégít a *Purgatorium* jelen fordítása, mint Babits *Pokol*-ja, melyet annak idején ugyan e helyen ismertettem. A mellett hogy erősebb törekvést látok benne a hűségre, nagyrészt simábban is ömlik. Egy-egy híres részlet, pl. a VI. énekben az «Ahi serva Italia» kezdetű, sok erővel tolmácsolva. Persze itt is akad zavaró sor. Ott pl., a hol a költő kifakad I. Albert német császár

ellen, a ki ép úgy mint atyja, Habsburgi Rudolf, inkább féltette német provinciáit, semhogy sokat törődött volna Itáliával, Babits ezt írja :

- «Mert vén apáddal csak otthoni piszkos ügyleteidre gondolván, feledted, hogy a császár-kert útja sárral iszkos.»

Az «otthoni piszkos ügyletek» nagyon hirdap-stílusú fordítása az olasz szövegnek, mely csak annyit mond : «per cupidigia», «kapzsiságból». A császárkert alatt sem fogja senkisé az érteni, a mit kellene: t. i. Itáliát, «a császárság kertjét», a német-római birodalom kertjét, a hogy a középkorban Olaszországot nevezgették. Az olasz terzina ezt mondja :

Chè avete tu e il tuo padre sofferto,
Per cupidigia di costà distretti.
Che il giardin dell' imperio sia deserto,

tehat eltúrték, hogy a császárság kertje *elhagyott* legyen. Hogy az az *iszkos* szó mit jelent, valóban nem tudom. Sok szótárt forgattam, de csak a Czuczor-Fogarasiban találtam följegyezve, ott is csak ezzel a rövid magyarázattal : tájszó, lásd iszákos. Hogy Babitsnál nem ezt jelenti, nyilvánvaló ; de ha valamely tájszólásban egyenértékű volna is azzal, hogy «iszamos, esuszamos» (Szinyeiben sincs nyoma), akkor is rossz volna a sor ; hadd irtsa ki majd az iszkost a simító kéz, rímpárjával, a «piszkos» ügyletekkel együtt ; hiszen úgyis csak e miatt került ide. A hogy nyilvánvalóan a rím kényszere okozott afféle toldásokat is, a midőn Babits még új hasonlatokkal megajándékozta Dantét ; pl. a IX. énekben, midőn azt mondatja vele : «Látod, olvasó, hogy száll, mint a sárkány, || Dalom», holott az eredeti csak annyit mond : «Lettor, tu vedi ben com'io innalzo || La mia materia» — «Látod, olvasó, mennyire följebb emelkedik dalom tárgya». A *sárkány* persze. papírsárkány akar lenni, de azt hiszem, hogy ezt a hasonlatot, melyet a «sárkány» rím váltott ki, nem signalta volna Dante. Valamint azt sem, midőn a IX. énekben az aszott képüekről azt írja Dante, hogy bőrük már csak a csont formáját mutatta («dall' ossa la pelle informava») és Babits ezt írja : . . . «s bőrük, mint *silány* zsák, || csontjukon, a csont formái után nyúlt». A rím persze (*silány* zsák — soványság) nagyon jó, de a hasonlat annál rosszabb.

Igaztalan volnék, ha ily jó rímekkel szemben kifogásolnám néhány rím feltűnően gyenge voltát, vagy azt, hogy a jambus-

sorok néha nagyon dőczögősek; inkább szeretném eltüntetni az efféléket: víze, úra, vagy Jeruzsalem, s a sorok átkapcsolódásának azt a Babitsnál nagyon sűrűn előforduló fajtát, a mikor a mondat-tanilag a legszorosabban összetartozó beszédrészek vannak egymástól elszakítva. (Pl. a VI. énekből: «... és az árny, ki || Oly zord csukott volt.» «... nézd, nem || tűri fékét», «... annyi újat || szősz, hogy stb.). Az ilyenekről írta Arany: «ez neked jó, meghiszem, De mintha sással metszenéd fülem». Tolnai Vilmos éppen a *Budapesti Szemle* legutóbbi számában írja, hogy «legújabb költőink, például Babits, Tóth Árpád szándékosan keresik az értelem átvitelét, mert új rímek megzendítésére ad alkalmat». Nem tudom, hogy Babits itt is szándékosan él-e az efféle értelmi átvitelekkel? Ha igen, ez sokkal súlyosabb sérelem volna a formai hűség ellen, mint a rímek mellőzése, mert Danténál a sorok száz eset közül kilenczvenkilenczben értelmi nyugvóponttal végződnek. De nem hiszem, hogy az affélék, a minőket idéztem, szándékosak volnának; bizonynyal a rímelés nehézségei okozták ezeket, épúgy mint néhány más hiányosságát Babits munkájának. Hiába, a terzinás rím súlyos kölöncz lett öneki is, épúgy mint elődjének, a kiról — s ezt jól esik megállapítanom — őszinte kegyelettel szól, művét az ő emlékének is ajánlva. Szász Károly valóban nagy útegyengető volt az ő Dante-fordításával, és jeles útegyengető lett e téren Babits Mihály is. A németeknek már vagy harmincz Dante-fordításuk van, és még mindig próbálkoznak újabbakkal; Szász Károly maga is érezte és meg is mondotta fordítása előszavában, hogy fölteszi, hogy «az jobb által háttérbe szoríttatik», és bizonyára Babits Mihály is felkiált Dantéval: «Forse dietro a me con miglior voci || Si pregherà, perchè Cirra risponda» — «talán utánam jobb hangokon fognak könyörögni, hogy Apollo válaszoljon...»

Ez a két sor már a *Paradicsomból* való, melylyel Babits még adós. Száraz fejtegetésekkel megrakott énekei még jobban ki fogják próbálni fordítói művészetét, mint az eddigi két cantica. Az előtte álló munkához legyen szabad még egyre-másra figyelmeztetnem. Olasz tulajdonneveket ne változtasson meg: Montecchi és Cappelletti (*Purg.* VI. 106.) nem lehet a magyar fordításban «a Montaguok s a Capulettek», ha Shakspeare így módosította is e neveket. Aztán ne nézzen egykönnyen «erőltetettnek» olyan dantei kifejezést, a mely nem az, mint a hogy utószavában a «dar di becco»-t annak veszi; nagyobb olasz szótárakban, pl. *Pedrocchi*-ban megtalálta volna, hogy ez nemcsak Danténál, hanem másutt is egyszerűen annyit jelent, mint enni, harapni (mordere), és olasz

ember nem gondol itt csőrre, ha a «becco» első értelme ez is. Azért helytelenül fordítja ezt a sort; «quando Maria nel figlio diè di becco» ilyképen: «hol Mária fiába vágta csőrét». Végre nagyon ajánlanám, hogy magyarázataival ne hánjék oly felette takarékosan, mint eddig, mert így bizony az olvasó sok homályos helyet teljességgel nem ért meg. — Talán Babits úr nem fogja ez észrevételeimet azok közé sorolni, melyekről előszavában azt mondja, hogy «ritkán voltak komolyak vagy érdemlegesek», a miben — mint egy más könyvében tett nyilatkozatából látom — bizonyára az én megjegyzéseimre érzelt, melyekkel *Pokol*-fordításának méltatásakor annak hibáira is rámutattam. Ez azonban nem tart vissza attól, hogy nagyban és egészben a *Purgatorium* jelen átültetését is derek munkának ne nyilvánítsam, mely műfordítói irodalmunk nyeresége. Remélem, ezt a kijelentésemet ő is «komoly-nak és érdemlegesnek» fogja tekinteni.

Rudó Antal.

Legutóbbi számunkban benne maradt egy bosszantó és értelem-zavaró sajtóhiba, miért bocsánatot kérünk a szerzőtől is, az olvasóktól is. A 74. lapon, a költeményben 3. versszak 3. sorának elején *Hiszem* helyett *Hitem* olvasandó.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

517. SZÁM

1920 JANUÁR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1920

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. IRODALMUNK ÉS JÖVŐNK. — Beöthy Zsolttól	1
II. AZ UTOLSÓ NÁDOR. — Bellaagh Aladártól	10
III. MOHÁCS. — Angyal Dávidtól	29
IV. A PÁRISI BOLGÁR BÉKEKÖTÉS. — Strausz Adolftól	40
V. RENDÜLETLENÜL! — Költemény, — Sajó Sándortól	51
VI. SZEMLE: <i>Hét év kritikai irodalma.</i> — Négyesy Lászlótól	53
VII. ÉRTESÍTŐ: 1. <i>Segítsetek!</i> — (Végvári: <i>Segítsetek!</i> Hangok a végekről).	
2. <i>Új verses könyvek.</i> — (Lendvai István: <i>Köszöntő.</i> — Sík Sándor: <i>Maradék magyarok.</i>) — si-tól	75

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 72 kor., félévre 36 kor.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

518—519. SZÁM

1920 FEBRUÁR—MÁRCZIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1920

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A HÁBORUS FELELŐSSÉG KÉRDÉSE. — Gróf Csáky Imrétől	81
II. SZINYEI MERSE PÁL EMLÉKEZETE. — Berzeviczy Alberttől	89
III. GONDOLATOK GRÓF TISZA ISTVÁN RÓL. — — — — —	103
IV. A MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG JÖVŐJE. — Hóman Bálinttól	127
V. AZ ANTIK ÉS A MODERN MŰVÉSZET. — Ybl Ervintől	162
VI. SZEMLE: <i>A kolozsvári egyetemről.</i> — G. E.-től	207

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 72 kor., félévre 36 kor.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

520. SZÁM

1920 ÁPRILIS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA'

1920

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. KÖLTÉSZEZETÜNK MOHÁCS UTÁN. — Beöthy Zsolttól	1
II. ZRINYI PRÓZAI MUNKÁINAK ÚJ KIADÁSA. — Négyesy Lászlótól	12
III. MAGYARORSZÁG HADIKÖLTSÉGEI. — Molnár Bélától	51
IV. ÉRTESÍTŐ: <i>Pekár Gyula újabb munkái.</i> — 1. <i>Az amazon királynő.</i> — 2. <i>Topáz királyné és egyéb novellák.</i> — v. g.-tól	61

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 96 kor., félévre 48 kor.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **GYULAI PÁL** Szerkeszti **HEINRICH GUSZTÁV**.

Egy-egy szám ára 1 korona. Minden füzet külön is kapható.

- 1881—1883. **Fraknói Vilmos**. A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára.
- 1884—1887. **Turgenjev**. Aszja. Fordította *Trócsányi Zoltán*.
- 1888—1893. **Geréb József**. Klasszikus világ és modern műveltség.
- 1894—1902. **Irk Albert dr.** Nemzetközi jog.
- 1903—1910. **Verner von Heidenstam**. Szent György és a sárkány. Történeti elbeszélések. Svédből *Leffler Béla*.
- 1911—1917. **Réz Mihály**. Külpolitikai tanulmányok. (A hármasszövetség. Olaszország albániai aspirációi. Anglia Egyiptomban. Németország és Magyarország. Bülow a német politikáról.)
- 1918—1922. **Haraszi Gyula**. Hogyan írtak és beszéltek a régi francziák.
- 1923—1946. **Bellamy**. Visszapillantás 2000-ből 1887-ik évre. Harmadik kiadás.
- 1947—1952. **Heinrich Gusztáv**. A bolygó zsidó mondája. Második javított kiadás.
- 1953—1954. **Molnár Antal**. Bach és Händel zenéjének lelki alapjai. Bevezető előadás egy hangversenyhez.
- 1955—1956. **Angyal Dávid**. Mohács.

MAGYAR KÖNYVTÁR

Szerkeszti **RADÓ ANTAL**.

Egy-egy szám ára 1 kor. 60 fill. Minden füzet külön is kapható.

- 914—915. **Molnár Jenő**. A harmadik és egyéb történetek.
- 916—917. **Mikszáth Kálmán**. Az amerikai menyecske. Regény-töredék.
- 918—919. **Auernheimer Raoul**. Az amerikai nő és egyéb történetek. Fordította *Téglás Dezső*.
- 920—921. **August Strindberg**. Egy házasság története. — Ősz. Két elbeszélés. Fordította *Szabó Mária*.
922. **Beöthy Zsolt**. Tisza István.
- 923—925. **Császár Elemér**. A magyar irodalom fejlődése.
- 926—930. **Carlyle Tamás**. A gyémánt nyakláncz. Fordította *dr. Vegh Arthur*.
- 931—934. **Peterdy Sándor**. A száműzött és egyéb novellák.
- 935—937. **Zöldi Márton**. Bűnösök.
- 938—940. **Lovik Károly**. Szergiusz és egyéb történetek.
- 941—943. **Zsoldos László**. Fölfelé megyünk. Regény.
- 944—947. **Henri Barbusse**. Szerelmi kábulat. Elbeszélések. Fordította *Laky Margit*.

Az Olcsó Könyvtár és a Magyar Könyvtár teljes jegyzéke kívánatra ingyen.

Kultura és Tudomány

A modern tudomány
nagy gondolkodóinak és kutatóinak
művei és eszméi.

1. Széchenyi eszmevilága I.
2. Slaby—Kreuzer. A szikratáviró.
- 3-4. Bölsche. A természettudomány I—II.
5. Kant-breviarium.
6. Lhotzky. Az emberiség jövője.
7. Hobson. A vagyon tudománya.
8. Palante. A szociológia vázlata.
9. Le Bon. A tömegek lélektana.
10. Rodin beszélgetései a művészetről.
11. Bergson filozófiája.
12. Széchenyi eszmevilága II.
13. Strachey. A francia irod. főirányai.
14. Arrhenius. A világegyetem élete.
15. Lenhossék. Az ember helye a természetben.
16. Eucken. Az élet értelme és értéke.
17. Bury. A gondolatszabadság története.
18. Jerusalemb. Bevezetés a filozófiába.
19. Pollard. Anglia története.
20. Croce. Az esztétika alapelemei.
21. Durkheim. A szociológia módszere.
22. Geréb. A római kultura.
23. Enyvvári. Filozófiai szótár.
24. Balanyi. Világpolitika.
25. Faguet. A kontárság.
26. Molnár. Az európai zene története 1750-ig.
27. Schopenhauer Kantról.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

A **Franklin-Társulat** kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható :

HERMANN GYÖRGY
EGY ELHIBÁZOTT ÉLET
(JETTCHEN GÉBERT)

Regény

A negyvennyolczadik kiadás után fordította

LENKEI HENRIK

KÓBOR TAMÁS
AZ ÉLET ÁRA

Regény

Második kiadás

A MEGÁTKOZOTT SZERELEM

Irta

«A szerelem az én bűnöm» szerzője

Francziából fordította

FARKAS ZOLTÁN

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **GYULAI PÁL**. Szerkeszti **HEINRICH GUSZTÁV**.

Minden füzet külön is kapható.

- 1881—1883. **Fraknoi Vilmos**. A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára.
- 1884—1887. **Turgenjev**. Aszja. Fordította *Trócsányi Zoltán*.
- 1888—1893. **Geréb József**. Klasszikus világ és modern műveltség.
- 1894—1902. **Irk Albert dr.** Nemzetközi jog.
- 1903—1910. **Verner von Heidenstam**. Szent György és a sárkány. Történeti elbeszélések. Svédből *Leffler Béla*.
- 1911—1917. **Réz Mihály**. Külpolitikai tanulmányok. (A hármasszövetség: Olaszország albániai aspirációi. Anglia Egyiptomban. Németország és Magyarország. Bülow a német politikáról.)

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

KÓBOR TAMÁS ÚJ KÖNYVEI:

A BOLSEVISMUSRÓL
A BOLSEVISMUS ALATT

A HALÁL

KAFFKA MARGIT

A RÉVNÉL

Elbeszélések

MOLY TAMÁS

BOX

Tizenhét novella

TÖRÖK GYULA

A HALSZEMŰ HÁROM FIA

Elbeszélések

Dr BOKOR ERVIN

MENEKÜLÉS A SZIBÉRIAI FOGSÁGBÓL

JAPÁNON ÉS ANGLIÁN KERESZTÜL

Két magyar tiszt viszontagságai

TORMAY CÉCILE

EMBEREK A KÖVEK KÖZÖTT

Ötödik kiadás

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

22. kötet: *A római kultúra legjelentősebb vonásai.* Összeállította Geréb József.
Kötve
23. • *Philosophiai szótár.* Szerkesztette Enyvvári Jenő.
24. • **Balanyi György.** *Világpolitika.* A világpolitika legújabb fejezete (1871—1914). Kötve
25. • **Faguet Emil.** *A kontárság művészete.* Fordította Szánthó Gyula.
Kötve

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható :

HERMANN GYÖRGY
EGY ELHIBÁZOTT ÉLET

(JETTCHEN GÉBERT)

Regény

A negyvennyolczadik kiadás után fordította

LENKEI HENRIK

KÓBOR TAMÁS
AZ ÉLET ÁRA

Regény

Második kiadás

A MEGÁTKOZOTT SZERELEM

Irta

«A szerelem az én bűnöm» szerzője

Francoziából fordította

FARKAS ZOLTÁN

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **GYULAI PÁL**. Szerkeszti **HEINRICH GUSZTÁV**.

Minden füzet külön is kapható.

- 1881—1883. **Fraknoi Vilmos**. A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára.
- 1884—1887. **Turgenjev**. Aszja. Fordította *Trócsányi Zoltán*.
- 1888—1893. **Geréb József**. Klasszikus világ és modern műveltség.
- 1894—1902. **Irk Albert dr.** Nemzetközi jog.
- 1903—1910. **Verner von Heidenstam**. Szent György és a sárkány. Történeti elbeszélések. Svédből *Leffler Béla*.
- 1911—1917. **Réz Mihály**. Külpolitikai tanulmányok. (A hármasszövetség: Olaszország albániai aspirációi. Anglia Egyiptomban. Németország és Magyarország. Bülow a német politikáról.)

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

KÓBOR TAMÁS ÚJ KÖNYVEI:

A BOLSEVISMUSRÓL
A BOLSEVISMUS ALATT

A HALÁL

KAFFKA MARGIT

A RÉVNÉL

Elbeszélések

MOLY TAMÁS

BOX

Tizenhét novella

TÖRÖK GYULA

A HALSZEMŰ HÁROM FIA

Elbeszélések

Dr BOKOR ERVIN

MENEKÜLÉS A SZIBÉRIAI FOGSÁGBÓL

JAPÁNON ÉS ANGLIÁN KERESZTÜL

Két magyar tiszt viszontagságai

TORMAY CÉCILE

EMBEREK A KÖVEK KÖZÖTT

Ötödik kiadás

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

22. kötet: *A római kultúra legjelentősebb vonásai.* Összeállította Geréb József.
Kötve
23. • *Philosophiai szótár.* Szerkesztette Enyvvári Jenő.
24. • *Balanyi György. Világpolitika.* A világpolitika legújabb fejezete (1871—1914). Kötve
25. • *Faquet Emil. A kontárság művészete.* Fordította Szánthó Gyula.
Kötve

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

521—522. SZÁM

1920 MÁJUS—JUNIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1920

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. NEMZETI KATASTROPHÁINK. — Berzeviczy Alberttől	65
II. TISZA ISTVÁN EMLÉKEZETE. — Balogh Jenőtől	74
III. A LATIN NYELV ÉS AZ EURÓPAI MŰVELTSÉG. — Pekár Gyulától	106
IV. CZERNIN EMLÉKIRATAI. — Domanovszky Sándortól	119
V. A RELATIVITÁS ELVE. — Putnoky Lászlótól	144
VI. CLASSIKUS TANULMÁNY ÉS PHILOSOPHIAI MŰVELTSÉG. — Pauler Ákostól	154
VII. HALOTT VILÁG. — Költemény. — Vargha Gyulától	161
VIII. SZEMLE: 1. <i>Zrinyi Miklós emlékezete.</i> — Berzeviczy Alberttől.	
2. <i>Színház.</i> — V.-tól	164
IX. ÉRTESÍTŐ: 1. <i>Spengler könyve a hanyatló Nyugatról.</i> (Oswald Spengler: <i>Der Untergang des Abendlandes.</i>) — Szöllösy Lajostól.	
2. <i>Írók, könyvek, kiadók.</i> (Révay Mór János: <i>Írók, könyvek, kiadók.</i> Egy magyar könyvkiadó emlékiratai). — r.-tól.	
3. <i>Börne és Jeanette Wohl.</i> (Börnes Werke.) — Heinrich Gusz-távtól.	
4. <i>Magyar író könyve Destouchesről.</i> (Hankiss J. könyve.) — Haraszti Gyulától	178

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 96 kor., félévre 48 kor.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

523—525. SZÁM

1920 JULIUS—AUGUSZTUS—SZEPTEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1920

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A MAGYAR ÉJSZAKA. — Hegedüs Loránttól	1
II. SOCIALPOLITIKAI FÖLJEGYZÉSEK. — Buday Lászlótól.....	32
III. ARANY VOJTINA LEVELEINEK KELETKEZÉSE. — Tolnai Vilmostól.....	55
IV. FÖLDOMLÁS. — Költemény. — Vargha Gyulától.....	15
V. SZEMLE: <i>Steinach</i> . — Szöllösi Lajostól	72

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a czikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 96 kor., félévre 48 kor.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

526—528. SZÁM

1920 OKTÓBER—NOVEMBER—DECZEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1920

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. GRÓF TISZA ISTVÁN EMLÉKEZETE. — Angyal Dávidtól —	1
II. RÁKOSI JENŐ DRÁMAIRODALMUNKBAN. — Beöthy Zsolttól	31
III. GIOVANNI PISANO. — Ybl Ervintől	45
IV. GRÓF TISZA ISTVÁN EMLÉKEZETE. — Költemény. — Lampérth Gézáttól	59
V. LA FONTAINE MESÉIBŐL. — <i>A bárány és a farkas.</i> — <i>A tölgy és a nádszál.</i> — <i>A két csacsi.</i> — Francziából, Jakab Ödöntől	63
VI. SZEMLE: «Kommün.» — Balogh Józseftől	67
VII. ÉRTESÍTŐ: <i>Dante Purgatoriuma.</i> Ford. Babits Mihály. — Radó Antaltól	74

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek czimezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 5 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel, egész évre 96 kor., félévre 48 kor.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben Szelinski György es. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. sz.).

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **GYULAI PÁL**. Szerkeszti **HEINRICH GUSZTÁV**.

Egy-egy szám ára 1 kor. 20 fill. Minden füzet külön is kapható.

- 1881—1883. **Fraknói Vilmos**. A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára.
- 1884—1887. **Turgenjev**. Aszja. Fordította *Trócsányi Zoltán*.
- 1888—1893. **Geréb József**. Klasszikus világ és modern műveltség.
- 1894—1902. **Irk Albert dr.** Nemzetközi jog.
- 1903—1910. **Verner von Heidenstam**. Szent György és a sárkány. Történeti elbeszélések. Svédből *Leffler Béla*.
- 1911—1917. **Réz Mihály**. Külpolitikai tanulmányok. (A hármasszövetség, Olaszország albániai aspirációi, Anglia Egyiptomban, Németország és Magyarország. Bülow a német politikáról.)
- 1918—1922. **Haraszti Gyula**. Hogyan írtak és beszéltek a régi francziák.
- 1923—1946. **Bellamy**. Visszapillantás 2000-ből 1887-ik évre. Harmadik kiadás.
- 1947—1952. **Heinrich Gusztáv**. A bolygó zsidó mondája. Második javított kiadás.
- 1953—1954. **Molnár Antal**. Bach és Händel zenéjének lelki alapjai. Bevezető előadás egy hangversenyhez.
- 1955—1956. **Angyal Dávid**. Mohács.
- 1957—1966. **Fest Sándor**. Angolok Magyarországon.

MAGYAR KÖNYVTÁR

Szerkeszti **RADO ANTAL**.

Egy-egy szám ára 2 korona. Minden füzet külön is kapható.

- 914—915. **Molnár Jenő**. A harmadik és egyéb történetek.
- 916—917. **Mikszáth Kálmán**. Az amerikai menyecske. Regény-töredék.
- 918—919. **Auernheimer Kaoul**. Az amerikai nő és egyéb történetek. Fordította *Téglás Dezső*.
- 920—921. **August Strindberg**. Egy házasság története. — Ősz. Két elbeszélés. Fordította *Szabó Mária*.
922. **Beöthy Zsolt**. Tisza István.
- 923—925. **Császár Elemér**. A magyar irodalom fejlődése.
- 926—930. **Carlyle Tamás**. A gyémánt nyakláncz. Fordította *dr. Végh Arthur*.
- 931—934. **Peterdy Sándor**. A száműzött és egyéb novellák.
- 935—937. **Zöldi Marton**. Bűnösök.
- 938—940. **Lovik Károly**. Szergiusz és egyéb történetek.
- 941—943. **Zsoldos László**. Fölfelé megyünk. Regény.
- 944—947. **Henri Barbuse**. Szerelni kábulat. Elbeszélések. Fordította *Laky Margit*.

Az Olcsó Könyvtár és a Magyar Könyvtár teljes jegyzéke kívánatra ingyen.

Kultura és Tudomány

A modern tudomány
nagy gondolkodóinak és kutatóinak
művei és eszméi.

1. Széchenyi eszmevilága I.
2. Slaby—Kreuzer. A szikratávíró.
- 3-4. Bölsche. A természettudomány I—II.
5. Kant-breviarium.
6. Lhotzky. Az emberiség jövője.
7. Hobson. A vagyon tudománya.
8. Palante. A szociológia vázlatja.
9. Le Bon. A tömegek lélektana.
10. Rodin beszélgetései a művészetéről.
11. Bergson filozófiája.
12. Széchenyi eszmevilága II.
13. Strachey. A francia irod. főirányai.
14. Arrhenius. A világegyetem élete.
15. Lenhossék. Az ember helye a természetben.
16. Eucken. Az élet értelme és értéke.
17. Bury. A gondolatszabadság története.
18. Jerusalem. Bevezetés a filozófiába.
19. Pollard. Anglia története.
20. Croce. Az esztétika alapelemei.
21. Durkheim. A szociológia módszere.
22. Geréb. A római kultura.
23. Enyvvári. Filozófiai szótár.
24. Balanyi. Világpolitika.
25. Faguet. A kontárság.
26. Molnár. Az európai zene története 1750-ig.
27. Schopenhauer Kantról.
28. Balanyi. A balkán-probléma fejlődése.
29. Le Bon. Múlt és jövő.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

A **Franklin-Társulat** kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **GYULAI PÁL**, Szerkeszti **HEINRICH GUSZTÁV**.

Egy-egy szám ára 1 kor. 20 fill. Minden füzet külön is kapható.

- 1881—1883. **Fraknói Vilmos**. A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára.
- 1884—1887. **Turgenjev**. Aszja. Fordította *Trócsányi Zoltán*.
- 1888—1893. **Geréb József**. Klasszikus világ és modern műveltség.
- 1894—1902. **Irk Albert dr.** Nemzetközi jog.
- 1903—1910. **Verner von Heidenstam**. Szent György és a sárkány. Történeti elbeszélések. Svédből *Leffler Béla*.
- 1911—1917. **Réz Mihály**. Külpolitikai tanulmányok. (A hármasszövetség. Olaszország albániai aspirációi. Anglia Egyiptomban. Németország és Magyarország. Bülow a német politikáról.)
- 1918—1922. **Harasztí Gyula**. Hogyan irták és beszéltek a régi francziák.
- 1923—1946. **Bellamy**. Visszapillantás 2000-ből 1887-ik évre. Harmadik kiadás.
- 1947—1952. **Heinrich Gusztáv**. A bolygó zsidó mondája. Második javított kiadás.
- 1953—1954. **Molnár Antal**. Bach és Händel zenéjének lelki alapjai. Bevezető előadás egy hangversenyhez.
- 1955—1956. **Angyal Dávid**. Mohács.
- 1957—1966. **Fest Sándor**. Angolok Magyarországon.

MAGYAR KÖNYVTÁR

Szerkeszti **RADÓ ANTAL**.

Egy-egy szám ára 2 korona. Minden füzet külön is kapható.

- 914—915. **Molnár Jenő**. A harmadik és egyéb történetek.
- 916—917. **Mikszáth Kálmán**. Az amerikai menyecske. Regény-törödékek.
- 918—919. **Auernheimer Raoul**. Az amerikai nő és egyéb történetek. Fordította *Téglás Dezső*.
- 920—921. **August Strindberg**. Egy házasság története. — Ösz. Két elbeszélés. Fordította *Szabó Mária*.
922. **Beöthy Zsolt**. Tisza István.
- 923—925. **Császár Elemér**. A magyar irodalom fejlődése.
- 926—930. **Carlyle Tamás**. A gyémánt nyakláncz. Fordította *dr. Végh Arthur*.
- 931—934. **Peterdy Sándor**. A száműzött és egyéb novellák.
- 935—937. **Zöldi Márton**. Bűnösök.
- 938—940. **Lovik Károly**. Szergiusz és egyéb történetek.
- 941—943. **Zsoldos László**. Fölfelé megyünk. Regény.
- 944—947. **Henri Barbusse**. Szerelmi kábulat. Elbeszélések. Fordította *Laky Margit*.

Az Olcsó Könyvtár és a Magyar Könyvtár teljes jegyzéke kívánatra ingyen.

Kultura és Tudomány

A modern tudomány
nagy gondolkodóinak és kutatóinak
művei és eszméi.

1. Széchenyi eszmevilága I.
2. Slaby—Kreuzer. A szikratáviró.
- 3-4. Bölsche. A természettudomány I—II.
5. Kant-breviarium.
6. Lhotzky. Az emberiség jövője.
7. Hobson. A vagyon tudománya.
8. Palante. A szociológia vázlatja.
9. Le Bon. A tömegek lélektana.
10. Rodin beszélgetései a művészetről.
11. Bergson filozófiája.
12. Széchenyi eszmevilága II.
13. Strachey. A francia irod. főirányai.
14. Arrhenius. A világegyetem élete.
15. Lenhossék. Az ember helye a természetben.
16. Eucken. Az élet értelme és értéke.
17. Bury. A gondolatszabadság története.
18. Jerusalem. Bevezetés a filozófiába.
19. Pollard. Anglia története.
20. Croce. Az esztétika alapelemei.
21. Durkheim. A szociológia módszere.
22. Geréb. A római kultura.
23. Enyvvári. Filozófiai szótár.
24. Balanyi. Világpolitika.
25. Faguet. A kontárság.
26. Molnár. Az európai zene története 1750-ig.
27. Schopenhauer Kantról.
28. Balanyi. A balkán-probléma fejlődése.
29. Le Bon. Múlt és jövő.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

A Franklin-Társulat kiadásában megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította **GYULAI PÁL**. Szerkeszti **HEINRICH GUSZTÁV**.

Egy-egy szám ára 1 korona. Minden füzet külön is kapható.

- 1881—1883. **Fraknoi Vilmos**. A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára.
- 1884—1887. **Turgenjev**. Aszja. Fordította *Trócsányi Zoltán*.
- 1888—1893. **Geréb József**. Klasszikus világ és modern műveltség.
- 1894—1902. **Irk Albert dr.** Nemzetközi jog.
- 1903—1910. **Verner von Heidenstam**. Szent György és a sárkány. Történeti elbeszélések. Svédből *Leffler Béla*.
- 1911—1917. **Réz Mihály**. Külpolitikai tanulmányok. (A hármasszövetség. Olaszország albániai aspirációi. Anglia Egyiptomban. Németország és Magyarország. Bülow a német politikáról.)
- 1918—1922. **Haraszi Gyula**. Hogyan írtak és beszéltek a régi francziák.
- 1923—1946. **Bellamy**. Visszapillantás 2000-ből 1887-ik évre. Harmadik kiadás.
- 1947—1952. **Heinrich Gusztáv**. A bolygó zsidó mondája. Második javított kiadás.
- 1953—1954. **Molnár Antal**. Bach és Händel zenéjének lelki alapjai. Bevezető előadás egy hangversenyhez.
- 1955—1956. **Angyal Dávid**. Mohács.
- 1957—1966. **Fest Sándor**. Angolok Magyarországon.

MAGYAR KÖNYVTÁR

Szerkeszti **RADÓ ANTAL**.

Egy-egy szám ára 1 kor. 60 fill. Minden füzet külön is kapható.

- 914—915. **Molnár Jenő**. A harmadik és egyéb történetek.
- 916—917. **Mikszáth Kálmán**. Az amerikai menyecske. Regény-töredék.
- 918—919. **Auernheimer Raoul**. Az amerikai nő és egyéb történetek. Fordította *Téglás Dezső*.
- 920—921. **August Strindberg**. Egy házasság története. — Ősz. Két elbeszélés. Fordította *Szabó Mária*.
922. **Beöthy Zsolt**. Tisza István.
- 923—925. **Császár Elemér**. A magyar irodalom fejlődése.
- 926—930. **Carlyle Tamás**. A gyémánt nyaklánc. Fordította *dr. Végh Arthur*.
- 931—934. **Peterdy Sándor**. A száműzött és egyéb novellák.
- 935—937. **Zöldi Márton**. Bűnösök.
- 938—940. **Lovik Károly**. Szergiusz és egyéb történetek.
- 941—943. **Zsoldos László**. Fölfelé megyünk. Regény.
- 944—947. **Henri Barbusse**. Szerelmi kábulat. Elbeszélések. Fordította *Laky Margit*.

Az Olcsó Könyvtár és a Magyar Könyvtár teljes jegyzéke kívánatra ingyen.

Kultúra és Tudomány

A modern tudomány
nagy gondolkodóinak és kutatóinak
művei és eszméi.

1. **Széchenyi** eszmevilága I.
2. **Slaby—Kreuzer**. A szikratáviró.
- 3-4. **Bölsche**. A természettudomány I—II.
5. **Kant-breviarium**.
6. **Lhotzky**. Az emberiség jövője.
7. **Hobson**. A vagyon tudománya.
8. **Palante**. A szociológia vázlata.
9. **Le Bon**. A tömegek lélektana.
10. **Rodin** beszélgetései a művészetről.
11. **Bergson** filozófiája.
12. **Széchenyi** eszmevilága II.
13. **Strachey**. A francia irod. főirányai.
14. **Arrhenius**. A világegyetem élete.
15. **Lenhossék**. Az ember helye a természetben.
16. **Eucken**. Az élet értelme és értéke.
17. **Bury**. A gondolatszabadság története.
18. **Jerusalem**. Bevezetés a filozófiába.
19. **Pollard**. Anglia története.
20. **Croce**. Az esztétika alapelemei.
21. **Durkheim**. A szociológia módszere.
22. **Geréb**. A római kultúra.
23. **Enyvvári**. Filozófiai szótár.
24. **Balanyi**. Világpolitika.
25. **Faguet**. A kontárság.
26. **Molnár**. Az európai zene története 1750-ig.
27. **Schopenhauer** Kantról.
28. **Balanyi**. A balkán-probléma fejlődése.

Kaphatók minden könyvkereskedésben.